

МАРІЯ ПОЦЮРКО

ФІЛОСОФІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

МАРІЯ ПОЦЮРКО

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник

2-е видання, перероблене та доповнене

Львів 2018

УДК 1 (072)

ББК ЮОя 79

Рекомендовано до друку вченою радою Львівського державного університету фізичної культури – протокол № 7 від 22. 05. 18.

Рецензенти:

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ;

Гринів О. І. – доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури.

Поцюрко М. Філософія : навч.-метод. посібник. 2-е видання, перероблене та доповнене / М. Поцюрко.- Львів : електронне видання, 2018. – 218 с. Режим доступу: <http://repository.ldufk.edu.ua/>.

Навчально-методичний посібник містить робочу програму, тематику лекцій та їх зміст, плани семінарських занять, а також комплекс завдань для самостійних та індивідуальних робіт та методичні вказівки до їх підготовки. Надано питання підсумкового контролю, критерії оцінювання знань студентів та перелік рекомендованої літератури з дисципліни “Філософія”.

© М. Поцюрко, 2018

© Львівський державний університет фізичної культури, 2018

ЗМІСТ

1. Типова програма нормативної дисципліни “Філософія”	5
1. 1. Предмет, основні завдання та мета навчальної дисципліни	5
1.2. Тематичний план та розрахунок навчального часу	7
1.3. Програмний матеріал за окремими темами	8
2. Зміст лекцій	21
Тема 1. Філософія, її зміст та проблематика	21
Тема 2. Філософія стародавнього світу	35
Тема 3. Філософія європейського Середньовіччя	52
Тема 4. Філософія Відродження та Нового часу	63
Тема 5. Некласична філософія XIX – XX ст.	82
Тема 6. Українська філософія	109
Тема 7. Онтологія як філософське вчення про буття	134
Тема 8. Філософська теорія пізнання	148
Тема 9. Людина та її буття як предмет філософського осмислення	159
Тема 10. Соціальна філософія та філософія спорту	169
3. Плани семінарських занять	180
4. Завдання для самостійної роботи	196
5. Питання до іспиту та самоконтролю	203
6. Система поточного та семестрового контролю	207
7. Рекомендована література	208

1. ТИПОВА ПРОГРАМА НОРМАТИВНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ФІЛОСОФІЯ”

1. 1. ПРЕДМЕТ, ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предмет навчального курсу “Філософія” розкривається через: окреслення історії духовно-інтелектуального розвитку людства; виявлення ціннісного розмаїття ідей філософських шкіл, напрямів, мислителів, які намагалися вирішити важливі проблеми, що стосуються пізнання світу, буття людини, його смислу; з’ясування низки світоглядних питань, що належать до царини онтології, гносеології, аксіології, філософської антропології, соціальної філософії, етики, праксеології, натурфілософії тощо.

Філософія постає як феномен культури, дивовижний витвір людського духу, глибинна основа знань про світ. Філософська спадщина розглядається як скарбниця вічно живої мудрості, котру створили великі генії людства і яку слід розкривати як невичерпне джерело духовного збагачення на шляху до вдосконалення та особистісного розвитку.

Завдання навчальної дисципліни:

- ⊗ Розкрити особливості об’єкта та предмету філософії, її функції;
- ⊗ З’ясувати найважливіші філософські поняття та категорії;
- ⊗ Розглянути багатогранність світоглядних та методологічних позицій основних учень, шкіл, течій, напрямів світової та української філософії;
- ⊗ Окреслити основні риси філософського розуміння світу, суспільства та людини, а також з’ясувати специфіку підходу філософії до вирішення важливих духовних проблем людства;
- ⊗ Розкрити суть фундаментальних проблем філософії;
- ⊗ Сприяти формуванню культури теоретичного мислення, що базується на філософських засадах;
- ⊗ Забезпечити майбутніх спеціалістів у галузі фізичного виховання, спорту і здоров’я людини необхідними знаннями ціннісних життєвих орієнтирів, що дають змогу оволодіння свідомими засобами самовизначення людини у світі.

Засвоївши курс “Філософія”, студент повинен знати:

- ☞ Специфіку філософського осмислення дійсності;
- ☞ Об’єкт, предмет, функції філософії та її основні категорії;
- ☞ Основні етапи і особливості розвитку світової та української філософської думки;
- ☞ Структуру філософського знання;
- ☞ Фундаментальні принципи і поняття, що становлять основу філософських концепцій буття, пізнання, соціальної філософії, філософської антропології, аксіології;
- ☞ Основні парадигми філософування, ключові проблеми сучасної філософії.

вміти:

- ☞ Володіти поняттєво-категоріальним апаратом філософського знання;
- ☞ Орієнтуватися у складній системі вчень, шкіл, напрямів філософії, їх критично аналізувати та мати власну позицію;
- ☞ Творчо та осмислено аналізувати різні явища життя сучасного суспільства зіставляючи їх зі світоглядними, філософськими ідеями та використовуючи філософські поняття та категорії;
- ☞ Застосовувати філософські методи дослідження у своїй професійній діяльності;
- ☞ На основі набутих знань у галузі філософії вміти формувати власні цінності, власну світоглядну та громадянську позицію.

Отже, метою курсу є осмислення філософії як основи духовної культури, форми суспільної свідомості. Вивчення дисципліни спрямоване на засвоєння великої філософської спадщини минулого, результатом якого є історико-філософська підготовка у поєднанні з орієнтацією на світоглядно-філософські проблеми сьогодення. Усе це покликане до формування культури філософського мислення студента, його духовного збагачення як особистості, що усвідомлює своє місце у світі, суспільстві, бачить орієнтири, зрозуміє сенс власного життя і таким чином розширює горизонт особистісного світогляду.

1.2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ТА РОЗРАХУНОК НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин*											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	с	інд	с.р.		л	п	с	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
МОДУЛЬ 1. Предмет та історія філософії												
ТЕМА 1. Філософія, її зміст та проблематика	8	2		2		4	10	2		2		6
ТЕМА 2. Філософія стародавнього світу	8	2		2		4	10	2		2		6
ТЕМА 3. Філософія європейського Середньовіччя	6	2		2		2	8	2				6
ТЕМА 4. Філософія Відродження та Нового часу	6	2		2		2						
ТЕМА 5. Некласична філософія (XIX–XXI ст.)	8	2		2		4	8	2				6
ТЕМА 6. Українська філософія	8	2		2		4	6					6
Разом за модулем 1	44	12		12		20	42	8		4		30
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
МОДУЛЬ 2. Фундаментальні проблеми філософії												
ТЕМА 7. Онтологія як філософське вчення про буття	8	2		2		4	10	2		2		6
ТЕМА 8. Філософська теорія пізнання	8	2		2		4	10	2		2		6
ТЕМА 9. Людина та її буття як предмет філософського осмислення	10	2		4		4	8	2				6
ТЕМА 10. Соціальна філософія та філософія спорту	20	2		2	12	4	20	2			12	6
Разом за модулем 2	46	8		10	12	16	48	8		4	12	24
Усього годин	90	20		22	12	36	90	16		8	12	54

1.3. ПРОГРАМНИЙ МАТЕРІАЛ ЗА ОКРЕМИМИ ТЕМАМИ

Змістовий модуль 1. Предмет та історія філософії

Тема 1. Філософія, її зміст та проблематика.

Поняття про світогляд. Співвідношення світогляду та філософії. Філософія як особливий різновид світогляду. Рівні світогляду: світовідчуття, світосприйняття, світоставлення. Компоненти світогляду: знання, переконання, цінності, ідеали, вірування, принципи діяльності, життєві норми. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія. Диференціація типів світогляду за різними підходами.

Специфіка об'єкта та предмету філософії, його історична зміна. Розуміння предмету філософії в Античності, Середньовіччі, Новому часі, сучасній філософії. Філософія як особлива форма пізнання світу. Філософія як методологія пізнання. Філософія як знання про світ. Філософія як специфічна форма духовної культури людства. Філософія як наука про найзагальніші закони природи, суспільства і мислення. Філософування як особливий стиль мислення.

Співвідношення філософії і науки. Філософія як світоглядне універсальне знання. Наука як точне, систематизоване, структуроване знання. Відмінність у розкритті світу наукою, філософією, мистецтвом та релігією та зв'язок між ними в окресленні цілісної картини буття.

Структура та функції філософського знання. Філософські дисципліни, які виникають у контексті філософського осмислення суспільства, природи, людини та її духовного життя. Предмет онтології, гносеології, натурфілософії, філософської антропології, соціальної філософії, аксіології, праксеології, філософії культури, філософії історії та ін. Функції філософії: світоглядна, методологічна, гносеологічна, аксіологічна, інтегративна та ін.

Література:

1. Буслинський В. А. Основи філософських знань : підручник / В. А. Буслинський, П. І. Скрипка. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 352 с.
2. Вступ до філософії. Історико- філософська пропедевтика : підруч. для студ.

вищих закладів освіти / Григорій Іванович Волинка, Валентин Іванович Гусєв, Іван Васильович Огородник, Юрій Олександрович Федів. – К. : Вища школа, 1999. – 624 с.

3. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Олександр Кульчицький. – Мюнхен-Львів : Укр. Вільний ун-т, 1995. – 164 с.

4. Предмет і проблематика філософії : навч. посіб. / за ред. М. А. Скринника та З. Е. Скринник. – Львів : Львівський банківський інститут Національного банку України, 2001. – 500 с.

5. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу : хрестоматія / Людмила Віталіївна Рижак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 537 с.

6. Філософія: предмет, історія, проблеми : текст лекцій / авт кол.: А. Ф. Карась, В. В. Кондзьолка, А. І. Пашук [та ін.]. Ч. 1: Від Стародавнього світу до німецької філософії другої половини XVIII– початку XIX століть. – Львів, 1994. – 230 с.

Тема 2. Філософія стародавнього світу

Напрями філософії стародавньої Індії: філософія індуїзму, буддизму та джайнізму; школи йога, санх'я, міманса, веданта, вайшешика, ньяя, чарвака-локаята. Філософія стародавнього Китаю: конфуціанство (етика Конфуція); даосизм (поняття “дао” в Лао-цзи).

Загальні особливості, умови формування та етапи розвитку філософії античної Греції. Натурфілософський період грецької філософії: а) проблема першопричини: мілетська школа, Геракліт, піфагорійці; б) проблема буття: елеати, Емпедокл, Анаксагор, атомізм Левкіппа і Демокріта. Класичний етап розвитку античної філософії: а) антропологічний поворот у філософії Сократа; б) онтологія (вчення про ідеї), проблема пізнання, етика та суспільно-політичні погляди Платона; в) філософське вчення Арістотеля: вчення про буття, пізнання, фізика, суспільно-політичні погляди, логіка.

Елліністична філософія: стоїцизм; епікуреїзм; скептицизм; неоплатонізм.

Література:

1. Бичко А. К. Історія філософії : підручник для студ. вищих закладів освіти / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – К. : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.
3. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії / В. В. Кондзьолка. – Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1993. – 259 с.
4. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1 : Антична і середньовічна філософія / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 2006. – 456 с.
6. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008. – 360 с.

Тема 3. Філософія європейського Середньовіччя

Основні риси та етапи розвитку середньовічної філософії. Християнство як світоглядна основа середньовічної філософії. Зміни у європейському світогляді при переході від Античності до Середньовіччя. Місце філософії у духовному житті Середньовіччя.

Рання патристика (апологетика) – Юстин, Татіан, Тертуліан. Західна патристика (Аврелій Августин, Квінт Тертуліан, Оріген) та Східна (грецька) (Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Назіянтин, Григорій Нісський). Аврелій Августин як один із найвизначніших представників Західної патристики. Вчення Августина про співвідношення розуму та віри, добра і зла, душі і тіла. Проблема богопізнання, вчення про світобудову, Бога, людину, свободну волю.

Схоластика як спроба раціонального обґрунтування істинності положень християнського віровчення (Ансельм Кентерберійський, Тома Аквінський, Альберт Великий). Вчення Томи Аквінського про буття, людину та світ; душу, свідомість і віру; сутність та існування. Проблема гармонії віри і розуму та п'ять доказів існування Бога Томи Аквінського.

Теологічні проблеми схоластики та їх філософські інтерпретації:
а) проблема універсалій (полеміка між номіналізмом (Росцелін, П. Абеляр) та реалізмом (А. Кентерберійський, Б. Клервоський)); б) проблема співвідношення віри та знання.

Пізня схоластика (Роджер Бекон, Дунс Скотт, Вільям Оккам).

Література:

1. Александрова О. Філософія Середніх віків та доби Відродження : підручник / Олександра Александрова. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 172 с.
2. Історія філософії : підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
3. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії : навч. посіб. для студ. ВУЗів / В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001. – 320 с.
4. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків : академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / А. І. Пашук. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.
5. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид. Львів. політех., 2013. – Ч 1. – 170 с.
6. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1 : Антична і середньовічна філософія / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 2006. – 456 с.

Тема 4. Філософія Відродження та Нового часу

Загальна характеристика епохи Відродження (М. Фічіно, Дж. Піко делла Мірандола, Н. Кузанський, Н. Копернік, Дж. Бруно, Г. Галілей). Неоплатонізм та натурфілософія Ренесансу. Антропоцентризм та ідеї гуманізму.

Основні напрями філософської думки епохи Нового часу: емпіризм і раціоналізм. Філософські проблеми у Новому часі: 1. проблема методу: а) індуктивний метод Ф. Бекона; б) вчення про метод Р. Декарта; 2. проблема пізнання: а) теорія вроджених ідей Р. Декарта; б) сенсуалізм Дж. Локка; в) суб'єктивний ідеалізм Дж. Берклі; г) агностицизм Д. Юма; 3. проблема субстанції: а) монізм Б. Спінози; б) дуалізм Р. Декарта; в) плюралізм Г. Ляйбніца.

Вихідні особливості та ідеї європейського Просвітництва. Вчення про природу й пізнання, про людину та суспільство. Механіцизм та віталізм як конкуруючі концепції пояснення явищ життя. Проблема людини у філософії Просвітництва (Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо). Французький матеріалізм XVIII ст. (Ж. Ламетрі, К. Гельвецій, П. Гольбах, Д. Дідро).

Німецька ідеалістична (класична) філософія: основні риси та представники. І. Кант як засновник німецької ідеалістичної (класичної) філософії: вчення про рівні та форми пізнання; аналітичні та синтетичні, апріорні та апостеріорні судження; вчення про явище та “річ-у-собі”. Етичні ідеї (категоричний імператив) І. Канта. Філософія Г. В. Ф. Гегеля: теорія розвитку (діалектичний метод) та вчення про Абсолютну ідею.

Література:

1. Александрова О. Філософія Середніх віків та доби Відродження : підручник / Олександра Александрова. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 172 с.
2. Гусєв В. І. Західна філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.) : підручник для вузів / Валентин Іванович Гусєв. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
3. Історія філософії : підручник / В. І. Ярошовець, І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін. / за ред. В. І. Ярошовця. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид. Львів. політех., 2013. – Ч. 1. – 170 с.
5. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
6. Синиця А. Філософія : навч.-метод. посіб. / Андрій Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2014. – 179 с.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.
8. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008. – 360 с.

Тема 5. Некласична філософія XIX – XXI ст.

Особливості розвитку філософії некласичного періоду. Фундатори некласичної філософії та ірраціоналізму. Волюнтаризм А. Шопенгауера.

С. К'єркегор як предтеча екзистенціалізму. Три стадії людського існування у філософії С. К'єркегора. “Філософія життя” Ф. Ніцше: воля до влади та імморалізм.

Загальна характеристика напрямів некласичної філософії: позитивізм, екзистенціалізм, філософська антропологія, персоналізм, філософія життя, феноменологія, фрейдизм, релігійні напрями. Сцієнтистські напрями в філософії ХХ ст.: позитивізм (М. Шлік, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Е. Мах, Р. Авенаріус, Т. Кун, І. Лакатос). Антропологічні напрями в філософії ХХ ст.: екзистенціалізм (М. Гайдегер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю); філософська антропологія (М. Шеллер, Г. Плеснер, А. Гелен); персоналізм (Е. Муньє, М. Бердяєв); фрейдизм (З. Фрейд); феноменологія (Е. Гуссерль). Культурологічні та історіософські напрями в філософії ХХ ст. (О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін). Релігійні напрями ХХ ст.: неотомізм (Ж. Марітен, Е. Жильсон, Ю. Бохенський), протестантські (К. Барт, П. Тілліх, Р. Бультман).

Основні риси та ідеї постмодерної філософії (М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, П. Слотердаjk).

Література:

1. Арутюнов В. Філософія глобальних проблем сучасності : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / В. Арутюнов, В. Свінціцький. – К. : КНЕУ, 2003. – 90 с.
2. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. / за ред. Н. В. Хамітова – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
3. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму : підручник. – К. : Знання України, 2004. – 214 с.
4. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
5. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей / Ж. Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
6. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії від Декарта до Вітгенштайна / Р. Скратон ; пер. з англ. О. Коваленко. – К. : Основи, 1998. – 331 с.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.

8. Філософія : Від витоків до сьогодення : хрестоматія / за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – 622 с.

Тема 6. Українська філософія.

Загальна характеристика української філософії: періодизація та проблематика. Початки філософії у давньослов'янській міфології та християнській культурі Київської Русі. Загальні особливості української філософії та філософські джерела періоду Київської Русі (“Слово про закон і благодать” Іларіона, “... Житіє” К. Філософа, “Шостиднев” Й. Болгарського, “Пчела”, “Повість временних літ” тощо).

Ідеї та представники українського Відродження. Філософські думки представників українського гуманізму (С. Оріховський, Ю. Дрогобич, П. Русин та ін.). Осторозька академія. Філософія українського бароко та Києво-Могилянська академія (Ф. Прокопович, Г. Кониський, І. Гізель). Антропологічна філософія Г. Сковороди: вчення про щастя, “споріднену працю”, “дві натури” і “три світи”, “нерівну рівність”.

Епоха Романтизму в українській філософії. Філософські погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та ін.). Філософія національної ідеї Т. Шевченка.

Загальні особливості розвитку української філософії у XIX-XX ст. (О. Потебня, П. Юркевич, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка). Піднесення філософської думки в Україні протягом перших десятиліть 20 ст. Філософія національної самобутності представників української діаспори (Д. Донцов, В. Липинський, О. Кульчицький).

Література:

1. Вільчинський Ю. М. Розвиток філософської думки в Україні : текст лекцій / Ю. М. Вільчинський, М. А. Скринник, З. Е. Скринник та ін. – К. : ВІПОЛ, 1994. – 272 с.
2. Горський В. С. Історія української філософії : підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
3. Гринів О. Історія української філософії / Олег Гринів. – Львів : Тріада плюс, 2015. – 302 с.

4. Історія філософії на Україні : у 3-х томах. – К. : Наук. думка, 1987. – Т. 1. – 399 с.
5. Історія філософії України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1994. – 416 с.
6. Історія української філософії : підручник. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с. – (серія “Альма-матер”).
7. Огородник І. В. Історія української філософії : навч. посіб. / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа; Т-во «Знання», 1999. – 543 с.
8. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид. Львів. політех., 2013. – Ч. 2. – 158 с.
9. Федів Ю. О. Історія української філософії : навч. посіб. / Ю. О. Федів, Н. Г. Мозгова. – К. : Україна, 2000. – 512 с.

Змістовий модуль 2. Фундаментальні проблеми філософії

Теми та зміст лекційних занять

Тема 7. Онтологія як філософське вчення про буття

Філософський зміст категорії буття. Специфіка постановки питання про буття. Онтологія як теорія пояснення фундаментальних властивостей, форм та способів існування Всесвіту. Онтологія і метафізика. Світ як сукупна реальність та єдність природи, людини, матеріального світу, людського духу. Історичні етапи формування вчення про буття. Класичні та неklasичні підходи. Матеріалізм та ідеалізм. Уявлення про буття в історії філософії: Парменід, Платон, Арістотель, релігійно-філософські вчення, раціональна онтологія (монізм, дуалізм, плюралізм), екзистенціальна онтологія, феноменологія.

Структура буття: форми і рівні. Основні форми буття: буття речей; буття людини; буття соціального; буття духовного. Буття як єдність об'єктивної дійсності та дійсності людини. Поняття про матерію. Простір і час, рух, причинність та випадковість як філософські категорії, що відображають форми існування матерії. Поняття про духовне буття. Ідеалістичне тлумачення реальності. Релігійні уявлення про буття Бога. Питання про буття у сучасній науковій картині світу.

Література:

1. Бичко А. К. Філософія : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Ярошовець та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
2. Гусев В. І. Вступ до метафізики : навч. посіб. / В. І. Гусев. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
3. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 245 с.
4. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії. Онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 336 с.
5. Причепій Є. М., Філософія : навч. посіб. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2008. – 592 с.
6. Татаркевич В. Філософські проблеми фізики / Татаркевич В. // Історія філософії. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 333-343.
7. Філософія : підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін. / за ред. Г. А. Заїченка та ін. – К. : Вища шк., 1995. – 455 с.

Тема 8. Філософська теорія пізнання.

Загальні уявлення про теорію пізнання її предмет. Пізнання як специфічна форма ставлення людини до світу. Співвідношення гносеології та епістемології.

Проблема пізнання в історії філософії: поняття про рівні пізнання в античній філософії (“анамнезіс” Платона, теорія пізнання Арістотеля); середньовічні уявлення про рівні та форми пізнання (питання про універсалії); проблема методу пізнання у філософії Нового часу (раціоналізм та емпіризм); теорії пізнання у некласичній філософії. Оптимізм, агностицизм, скептицизм.

Суб’єкт і об’єкт пізнання. Види пізнання: життєво-досвідне, мистецьке, наукове, релігійно-містичне, екстрасенсивне. Рівні та форми пізнання, їх взаємозв’язок. Чуттєвий рівень пізнання та його форми (відчуття, сприйняття, уявлення). Раціональний рівень пізнання та його форми (поняття, судження,

умовиводи). Синтезувальний рівень пізнання та його форми (експеримент, досвід, практика).

Поняття істини. Критерії істинності знань. Теорії істини: кореспондентська, прагматична, конвенційна, когерентна, регулятивна. Істина і правда.

Література:

1. Буслинський В. А. Основи філософських знань : підручник / В. А. Буслинський, П. І. Скрипка. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 352 с.
2. Губерський Л. Філософія: навч. посіб. для студ і асп. вищих навч. закл. / за ред. І. Ф. Надольного. – 5 вид., стер. – К. : Вікар, 2005. – 516 с.
3. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во держ. унів. «Львівська політехніка», 2000. – 296 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософія : курс лекцій / Петрушенко Віктор Леонтійович. – К. : «Каравела»; Львів : «Новий світ – 2000», 2002. – 544 с.
5. Філософія : підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін. / за ред. Г. А. Заїченка та ін. – К. : Вища шк., 1995. – 455 с.
6. Філософія: підручник / під. заг. ред. М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. – Харків : Консул, 2000. – 672 с.

Тема 9. Людина та її буття як предмет філософського осмислення.

Буття людини як фундаментальна проблема філософії. Людина як предмет філософського осмислення. Проблема визначення сутності людини в історико-філософській думці. Антропоцентризм, теоцентризм, космоцентризм як спроба окреслити відношення “людина-світ”.

Співвідношення понять існування, буття та життя людини. Філософські, теологічні та наукові теорії походження людини: еволюційні, креаціоністські, іншопланетна версія, антропний принцип, гіпотеза тупикової гілки еволюції. Суттєві характеристики людини. Єдність біологічного, соціального та духовного. Індивід, особа, особистість, персона.

Вихідні ознаки, структура та функції свідомості. Предметність та ідеальність свідомості. Сучасні концепції походження свідомості. Свідомість та

самосвідомість. Свідомість людини і мова як предмет філософського аналізу. Проблема життя та смерті, безсмертя та сенсу існування людини в аспекті життєвого самоутвердження.

Література:

1. Головка Б. А. Філософська антропологія : навч. посіб. / Б. А. Головка. – К. : ІЗМН, 1997. – 239 с.
2. Дельеж Р. Нариси з історії антропології / Роберт Дельеж. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 287 с.
3. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. / за ред. Н. В. Хамітова – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
4. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 247 с.
5. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії. Онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 332 с.
6. Табачковський В. Г. Філософія. Світ людини: курс лекцій / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.

Тема 10. Соціальна філософія та філософія спорту.

Філософський аналіз суспільства. Поняття соціального в філософії. Основні підходи у тлумаченні соціального: субстратно-редуктивний, інтерактивний, структурно-функціональний, менталітетно-трансцендентальний, діяльнісний.

Суспільство як результат співбуття людей. Сутність і значення комунікації у процесі становлення суспільного буття. Суспільство, народ, держава: їх сутність та природа. Громадянське суспільство і держава як складові смислової структури суспільства.

Суспільство як система. Основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок. Людина і суспільство: проблеми соціалізації та соціальної адаптації в сучасному суспільстві. Індивідуальне та соціальне в людському бутті.

Осмислення поняття спорту в філософії. Спорт як культурна практика, як засіб формування, фізичних, інтелектуальних та духовних цінностей.

Література:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – 2 вид., випр. й доп. – К. : Генеза, 1996. – 370 с.
2. Андрущенко В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
3. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст) : підручник для студ. вищих навч. закл. / В. П. Андрущенко. – К. : Тандем, 2000. – 416 с.
4. Причепій Є. М. Філософія : навч. посіб. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2008. – 592 с.
5. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Українська академія політичних наук / В. П. Андрущенко (загал. ред.), М. І. Горlach (загал.ред.). – К. : Рубікон, 1997. – 400 с.
6. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посіб. / В. О. Таран, В. М Зотов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.

2. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ЗМІСТ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

1. Поняття про співвідношення світогляду та філософії. Складові, рівні та історичні типи світогляду.

Філософія має подвійний характер і постає, по-перше, як одна з форм світогляду, по-друге, як наука або система знань. Під світоглядом розуміють сукупність оцінок і норм, поглядів і переконань, ідеалів і установок, які визначають відношення людини до світу. Тому **світогляд** – це система поглядів на світ і місце людини в ньому. Його тлумачать як систему принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, уявлень про сенс і мету життя, що визначають діяльність індивіда, соціальної групи, суспільства.

Основні питання світогляду: Що таке людина і світ? Звідки вони виникли? Що є доля? Який сенс в існуванні людини і суспільства?

Світогляд являє собою складне духовне явище, для якого характерні цілісність, єдність усіх компонентів. *Структуру світогляду* становлять і виконують у ньому важливу роль такі складові елементи: *Узагальнені знання* (до світогляду належать знання, які є життєво важливими для людини, які практично і теоретично розкривають сутність відносин між людиною і світом у кожному історичному епоху); *Переконання* (внутрішні соціально-психологічні елементи духовності, в яких виявляються інтелектуальна позиція й емоційний стан, завдяки яким сприймаються або відкидаються світоглядні знання); *Цінності* (позитивне або негативне ставлення до явищ навколишнього світу, яке ґрунтується на потребах та інтересах людей, культури певного соціуму); *Ідеали* (уявний зразок досконалості, норма, до якої слід іти як до кінцевої мети); *Вірування* (форма і спосіб сприйняття соціальної інформації, норм, цінностей та ідеалів суспільного життя); *Принципи діяльності* (визначають свідоме практичне і теоретичне ставлення соціального суб'єкта до об'єкта і до самого себе); *Життєві норми* (зразки, стандарти діяльності, що склалися історично або сформувалися як певні правила поведінки, виконання яких окремою людиною чи групою людей є необхідною умовою підпорядкування особистої діяльності суспільним вимогам).

У **структурі світогляду** виокремлюють такі *рівні*:

а) **світовідчуття** (світобачення) – емоційно-психологічний рівень світогляду, що засвідчує наявність у світогляді емоційно-психологічного елементу. Залежно від психічного стану людини, яка чуттєво сприймає світ, він може бути для неї “світлим” або “темним”, радісним або сумним. Відчуття світу, дійсності залежить від таких характеристик суб'єкта світогляду, як: вік, стан здоров'я, соціальне забезпечення, спосіб життя. Тому світовідчуття може бути оптимістичним чи песимістичним;

б) **світосприйняття** (світорозуміння) – досвід формування пізнавальних уявлень про світ, який є пізнавально-розумовим образом світу. Світосприйняття визначається культурою, професією, життєвим досвідом людини: в аграрія, художника, науковця, лікаря, промисловця, педагога, бізнесмена, юриста, військовослужбовця, священнослужителя цей образ має різне змістове забарвлення. Світорозуміння означає здатність створювати синтетично-інтелектуальну картину світу, основою якої є знання, в т. ч. професійне (“професійний світогляд”), сутності речей і процесів;

в) **світоставлення** (ставлення до світу), що постає як усвідомлено-діяльнісна життєва позиція. Основними типами світоставлення є споглядально-пізнавальне (гносеологічне), оцінювально-порівняльне (аксіологічне) і практично творче (креативне). Характер ставлення до світу значною мірою залежить від ідейних переконань, соціального статусу людини. Важливу роль у цьому компоненті світогляду відіграє така психологічна якість, як воля, її загартованість, тренуваність (сила духу). Завдяки цьому у світогляді своєрідно поєднуються ідеї знання, здорового глузду, життєво-практичного, повсякденного міркування, досвіду професії і досвіду життя, взаємодіють різні світоглядні принципи.

Існує кілька критеріїв *класифікації* світогляду:

– за **критерієм загальності** можна виділити такі види світогляду, як: індивідуальний, груповий (професійний, національний, класовий), загальнолюдський та ін.;

– за **ступенем історичного розвитку** виокремлюють античний,

середньовічний і т. д. світогляди;

– *за ступенем теоретичної “зрілості”*: *життєво-практичний* (являє собою сукупність різноманітних світоглядних понять, ідей, поглядів, цілей соціального суб'єкта, що породжуються безпосередніми умовами життя і досвідом людей); *теоретичний світогляд* (світоглядні проблеми усвідомлюються через розгорнуте обґрунтування, тому він існує в логічно впорядкованих системах, в основі яких лежить певний категоріальний апарат і логічні процедури доведень та обґрунтувань).

Світогляд має історичний характер. Це означає, що індивідуальний світогляд змінюється протягом життя окремої людини, а суспільний світогляд еволюціонує з розвитком спільноти, людства. Таке розуміння світогляду породжує необхідність виділення його *історичних типів*. Протягом історії людської цивілізації сформувалися такі типи світогляду: *міфологічний, релігійний та філософський*. Звичайно ці типи світогляду не відокремлені один від одного якоюсь чіткою межею або історичною датою. У реальному, особливо сучасному, світогляді завжди можна відшукати елементи всіх його історичних форм. Проте така класифікація дає змогу виявити певну закономірність соціального функціонування та розвитку світогляду як певної реальності.

Міфологія (від грец. *mifos* – оповідь, переказ) є найдавнішою формою духовного життя суспільства. Міфи – це фантастичні, художньо-образні оповіді про створення світу, про справи і подвиги богів і героїв, про випробування на життєвому шляху людини, про найважливіші явища природи і відносини людей в суспільстві. Прикладами міфів є давньовавілонський епос про героя Гільгамеша, давньогрецькі міфи про Геракла і його подвиги, про “золотий вік”, про титана Прометея, що викрав у богів вогонь і дав його людям, а також навчив їх мистецтв, ремесел, знань, умінь та ін. Багато міфів стародавніх народів зв'язувалися в художні розповіді, прикладами яких є давньогрецькі поеми “Іліада” і “Одіссея” Гомера, індійський епос “Рамаяна” та інші легенди, балади, казки, перекази. Міфи з'єднували в собі зачатки знання, релігійних, магічних і культових уявлень, елементи мистецтва. Вони формували уявлення про світ, виконували важливі виховні функції, стверджуючи у свідомості людей

прийняті норми і цінності, забезпечували цілісність духовного життя суспільства і зв'язок поколінь.

Відмінними *рисами* міфології є: художньо-образна форма вираження, звернена головним чином до чуттєво-емоційного світу людини; ірраціонально-фантастичний характер, широка присутність уявлень про надприродне, чудеса, чаклунство; антропоморфізм, тобто перенесення на весь світ людських якостей і відносин; одухотворення космосу, природних сил; злитість, нерозчленованість світорозуміння; відсутність рефлексії – абстрактних роздумів; практична спрямованість міфу на вирішення конкретних завдань (господарство, захист від стихії, хвороб і т.д.); емоційно-образна форма вираження; описовий характер.

Релігія (від лат. *religio* – благочестя, святість) – світогляд, заснований на вірі в існування надприродного Абсолюту (Бога), який визнається верховним, священним початком світу, життя і моральності. Основними атрибутами розвинених релігій є віровчення (релігійна доктрина, в якій розкриваються властиві цій релігії уявлення про Бога, світ і людину), церква (релігійна організація, установа, священнослужителі, що проводять співпрацю з віруючими) і культ (система релігійних ритуалів, обрядів, таїнств). У сучасному світі існує безліч релігійних напрямів. До основних світових релігій належать християнство, іслам, буддизм. Поряд із ними існує безліч національних релігійних напрямів: індуїзм, синтоїзм, іудаїзм та ін. Чільну роль у релігійній свідомості займає формування особливої релігійної духовності, основою якої є етичні цінності, ідеали способу життя і способу думки, уявлення про шляхи богопізнання і спасіння. Наприклад, у центрі християнської духовності є ідеї любові до Бога і людини до людини, справедливості, милосердя, співчуття, терпимості, совісті, обов'язку, заповіді праведного життя та ін.

Релігійній свідомості властива релігійна догматика та чітке віровчення. Релігійні віровчення розглядають як дані згори священні смисли, що зв'язують людину з Богом. Тому, тексти (книги), що містять основи віровчення (Біблія, Коран, Тора та ін.) вважають священними, та такими, що містять абсолютну істину, яка не підлягає сумніву і перегляду. Критичне ставлення до них або навіть сумнів розглядаються прихильниками релігії як блюзнірство,

неприпустима єресь.

Характерною для релігійної свідомості є чільна роль віри і перевага її над розумом. Уся система засобів релігійного впливу на людину спрямована на розвиток у неї глибокої віри в істини Священного Писання. Докази розуму, логіка, факти дійсності відіграють підпорядковане значення. Апофеозом переваги віри над розумом у релігійній свідомості є відома формула одного з апологетів: “Вірую, тому що абсурдно”.

Філософія – особлива форма світогляду і духовної культури. Це теоретично оформлений, системно-раціональний світогляд. Філософія на відміну від міфології та релігії заснована не на здогадках, фантазії і вірі, а на розумі. Вона будує раціональну картину буття, використовує понятійний апарат, прагне до систематичності і внутрішній єдності, намагається знайти закони і загальні принципи буття і формується у вигляді теорії (тобто спирається на докази в обґрунтуванні своїх положень).

Філософія виникла як закономірна відповідь на нові потреби духовного розвитку суспільства в епоху “осьового часу”, відрізняється від міфології та релігії такими якостями: раціональним характером пояснення дійсності (ґрунтується на універсальних наукових поняттях, відрізняється логічністю і доказовістю); рефлексивністю, тобто постійним самоаналізом, поверненням до своїх вихідних передумов, “вічних” проблем, критичним переосмисленням їх на кожному новому етапі. Філософія є рефлексивним “дзеркалом” не тільки для себе самої, а й для науки, культури, суспільства в цілому. Вона виступає як їх самовідображення, самосвідомість; вільнодумством і критичністю, спрямованими проти забобонів, сковуючого догматизму, сліпої віри в “абсолютні” авторитети. Критичний дух філософії виражений у стародавньому вислові: “піддавай все сумніву”, є одним з її стрижневих ідеалів.

2. Специфіка об’єкта та предмету філософії, його історична зміна.

Можна сказати, що філософія – це вершина духовного життя мислячого людства, це теоретична серцевина всієї культури народів світу. Оскільки людина споконвічно володіє допитливістю, то саме бажання зрозуміти суть

загадкового, невідомого являє собою схильність до філософського роздуму. Тому філософія починається зі здивування.

Як влаштований світ загалом? Чи є першооснови і першопричини буття і в чому вони полягають? Чи існує істина і чи можливо її пізнати? У чому призначення людини і чому її життя настільки складне і суперечливе? Чи можливою є побудова справедливого суспільства, де всі були б щасливі? На ці питання людина намагається дати відповіді ось вже більше ніж 2,5 тис. років, і саме вони складають предмет філософії.

Термін “філософія” виник приблизно в VI ст. до н. е. Увів його відомий математик і мислитель Піфагор (прибл. 580-500 рр. до н. е.). Цей термін утворюється зі сполучення двох грецьких слів: *phileo* – любов та *sophia* – мудрість. Отже, буквально філософія – любов до мудрості, або, як казали за давніх часів на Русі, “любомудріє”. Однак це не означає, що філософія суто давньогрецький “винахід”. Вона виникла одночасно і на заході (Середземномор’я – грецька культура) і на сході (Індія, Китай) в “осьовий” період (за визначенням німецького філософа XX ст. К. Ясперса). У 800-600 рр. до н. е. відбувається різкий поворот в історії: починається процес самоусвідомлення людиною свого власного буття і світу в цілому, що призводить до виникнення більшості релігій і появи філософії. У цей час жили Конфуцій, Лао-цзи, Мо-цзи в Китаї. В Індії виникли Упанішади, жив Сіддхартха Гаутама – Будда. В Ірані Заратустра учив про світ, де йде боротьба добра зі злом. У Палестині вели свою діяльність пророки Ілля, Ісайя, Єремія. У Греції – це час Гомера, філософів Парменіда, Геракліта, Платона, історика Фукідіда і механіка Архімеда. Практично в один і той же час і незалежно один від одного в різних частинах світу з’явилися всі напрями філософії, було розроблено основні категорії, які використовуються і зараз, закладено основи світових релігій. Це період потужного духовного піднесення в історії людства.

Для усвідомлення природи філософського знання важливо враховувати, що філософів завжди цікавили міркування про сутності, смисли, значення, цінності та оцінки. Тому типовою її ознакою є універсальність, адже вона акумулює здобутки і питання універсального, вселюдського досвіду, що

втілюється у найзагальніших законах і категоріях філософської культури. Саме тому філософія є не лише однією з форм духовної культури, а й уособлює дух цієї культури, є її квінтесенцією.

Український філософ В. Шинкарук визначає філософію як “особливий різновид духовної культури, призначення якої полягає в осмисленні основ природного і соціального світу, формоутворень культури і пізнання, людини та її сутності”. Філософія, на його думку, формує у сфері суспільної свідомості систему засадничих поглядів і світоглядних переконань, узагальнених уявлень і концептуальних побудов про сутність і граничні проблеми буття, людську присутність у ньому, можливості його досягнення людським розумом.

У сучасній філософській літературі здебільшого *філософія* визначається як особлива форма пізнання світу, яка виробляє систему знань про фундаментальні принципи і основи людського буття, найзагальніші сутнісні характеристики людського ставлення до природи, суспільства і духовного життя в усіх його основних проявах. Також філософію окреслюють як узагальнене, цілісне, глобальне осмислення дійсності, що має на меті формування у мислячої людини належних орієнтирів мудрості.

Отже, філософія є вченням, яке узагальнює досвід розвитку людської духовності. Вона є системою найзагальніших теоретичних поглядів на світ, місце в ньому людини, з'ясування розмаїтих форм ставлення людини до світу.

У зв'язку з цим у різних філософських працях представлено найрізноманітніші тлумачення філософії як: світогляду; методології пізнання; знання про світ; специфічної форми ідеології і культури; науки про найзагальніші закони природи, суспільства і мислення; особливого стилю мислення – філософування.

Отож, для філософії **об'єктом** дослідження постає весь світ (Всесвіт), простір буття природи, суспільства, людини, її духовності. Зміст предмета філософії формувався історично, залежно від рівня розвитку культури. На ранніх етапах існування філософії вона містила всю сукупність знань про природу, космос і людину. Не випадково філософи античності були вченими-універсалами, вченими енциклопедистами. Радикальні зміни у визначенні

предмета філософії почалися наприкінці XVI – на початку XVII ст., коли виникає експериментальне природознавство і починається процес відмежовування від філософії конкретних наук – спочатку механіки земних та небесних тіл, астрономії та математики, потім фізики, хімії, біології тощо.

Предмет філософії – не одна якась сторона суцього, а все суще у всій повноті свого змісту і смислу. Філософія націлена не на те, щоб визначити точні межі і зовнішні взаємодії між частинами і частинками світу, а на те, щоб, долаючи ці межі, зрозуміти їх внутрішній зв'язок і єдність. Тому **предметом** філософії є відношення "людина – світ". Тож філософія досліджує: природу та сутність світу; природу, сутність та призначення людини; систему "людина – світ" у цілому і стан, у якому ця система перебуває.

Таким чином, основні зусилля філософської думки, починаючи з Сократа, спрямовані на те, щоб знайти вищий початок і сенс буття, осмислити унікальність і сенс життя людини у світі, збагнути відношення людини до Бога, проблеми свідомості, ідеї душі, її смерті і безсмертя, ідеї пізнання, проблеми моральності та естетики, соціальної філософії та філософії історії, а також історії самої філософії. Такими є, кажучи гранично коротко, фундаментальні проблеми філософії, таким є її предметне самовизначення.

3. Філософія і наука.

Специфіка предмета філософії зумовлена характеристикою відношення "людина – світ" (суб'єкт-об'єктна взаємодія). Тому філософія відображає світ опосередковано, *суб'єктивно*, залежно від тієї чи іншої точки зору або світоглядної системи і набуває характеру умоглядної рефлексії (сповненого сумнівами розмірковування) над суспільно-історичним досвідом людства в його прагненні пізнати навколишню дійсність. Оскільки філософські істини суб'єктивно зумовлені, багато вчених вважає, що філософія не має статусу науки, адже наукові істини мають бути об'єктивними, загальнообов'язковими. Не випадково англійський філософ Б. Рассел стверджує, що філософія займає *проміжне місце між теологією і наукою*.

Філософія спочатку була пранаукою, єдиним універсальним знанням – "царицею наук", що охоплювала всі відомі людині в даний історичний момент

знання про природу, суспільство, про неї саму – в усіх напрямках. Така ситуація тривала до XVI ст. У цей період починається процес формування окремих наук (фізика, хімія, біологія тощо) зі своїм специфічним предметом. Конкретні науки “відгалужуються” від філософії. Предмет окремих наук – закони якийсь конкретної сфери буття (природа – жива або нежива, психічна організація людини тощо), предмет філософії – це закони і устрій світу в цілому, закони, які характерні не лише для частини, але для усього цілого. Філософія ґрунтується у своєму дослідженні на дані конкретних наук, а також відіграє роль методології для них.

Філософія, так само як і наука, є знанням *загального*. І філософія, і наука відображають світ у поняттях і категоріях. Інші науки, постаючи обмеженими своїми предметами, узагальнюють лише в їх межах. Для філософії ж характерна наявність *категорій*, що мають дуже широкий рівень узагальнення, таких як “закон”, “буття”, “дух”, “свідомість”, “причинність” тощо.

Наукове знання є точним, однозначним і тому загальноприйнятим для всіх людей, а філософське – *плюралістичним*. Це означає, що на ті самі питання в різних філософських школах дають неоднакові відповіді, які, що досить суттєво, мають рівноцінне значення. Інакше кажучи, у філософії не існує однозначних і загальноприйнятих положень.

Зближує науку з філософією те, що філософія, як і наука, прагне логічно обґрунтувати свої положення, довести їх, висловити в теоретичній формі. Але наукове знання об'єктивне, нейтральне щодо людських цілей і цінностей. Фізичні і хімічні формули не підлягають моральній оцінці. Філософський погляд на світ завжди *суб'єктивний*: істини філософії відбиваються крізь призму життєвих інтересів і цілей людей. Інакше кажучи, філософське мислення пов'язане з формуванням цінностей, наукове ж – реалізує вже поставлене завдання, мету або систему цінностей. Наука відповідає на питання “чому?”, а філософія – на питання “для чого, з якою метою?”

Специфічною формою знання є закони науки як відображення об'єктивних зв'язків, відношень, що мають усталений характер за певних обставин. Знання законів хімії, фізики, біології дає змогу людині ефективно будувати свою

практичну діяльність і навіть передбачити її наслідки. На відміну від науки, особливо природознавства, філософія *не має емпіричних законів*. Не має філософія і методів пізнання на зразок експериментальних чи математичних.

Навколо проблеми науковості філософії досі тривають суперечки. Широке поширення отримали наступні точки зору:

1. Філософія – це наука про загальні закони природи, суспільства, пізнання, або: філософія – це наука про методи і форми пізнання, тобто методологія науки;

2. Філософія – це не наука, а світогляд (певний тип світогляду, відмінний, наприклад, від релігійного і міфологічного);

3. Філософія – це і наука, і світогляд, тобто філософія виконує в культурі, у духовному житті суспільства функції науки і функції світогляду.

Отже, філософія є світоглядним, універсальним знанням. Як світоглядна дисципліна вона оперує даними конкретних наук, інтегрує їх здобутки, зі свого боку посиляючи їм імпульси і запити світоглядного значення. Тому, філософія і наука тісно взаємодіють: наука утворює фундамент філософії, філософія є універсальним підсумком. Отож, філософія – це така система розуміння і пояснення світу і місця людини в ньому, яка спирається на науку, конкретизується і розвивається разом із наукою, і сама робить активний вплив на розвиток науки.

4. Структура філософського знання.

Структура філософського знання охоплює основні філософські дисципліни, або основні розділи філософії. Ними є:

Онтологія (грец. *ontos* – суще, *logos* – слово, вчення) – окрема галузь філософського знання, яка досліджує найбільш загальні і фундаментальні проблеми буття, сутність буття світу, основи всього сущого.

Філософія природи, або натурфілософія досліджує природне буття та природу в цілому. Вона виступає теорією розвитку – філософським вченням про універсальні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення.

Гносеологія (грец. *gnosis* – знання, *logos* – вчення) – теорія пізнання, що досліджує найбільш загальні проблеми пізнавальної діяльності (природа

пізнання, його форми, методи, види, поняття істини, її критерії тощо).

Епістемологія (грец. episteme – знання, logos – вчення) – теорія наукового пізнання, що досліджує пізнавальне ставлення суб'єкта до об'єкта, природу і можливості пізнання людиною світу й себе самої, загальні передумови, засоби і закономірності пізнання, критерії його істинності.

Логіка – вчення про закони і форми мислення;

Соціальна філософія – окреслює закономірності розвитку суспільства, зв'язки суспільства та природи, суспільства й людської індивідуальності, розглядає найбільш загальні проблеми функціонування і розвитку суспільства.

Філософська антропологія – досліджує найбільш загальні і суттєві проблеми існування людини, аналізує людину як цілісну особистість, стратегію її життєдіяльності, прагне збагнути сенс її появи на світ.

Аксіологія (грец. axia – цінність, logos – вчення) – теорія цінностей, філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності, структуру ціннісного світу, тобто про зв'язок різних цінностей між собою, із соціальними і культурними факторами і структурою особистості.

Етика – філософська теорія моралі.

Естетика – наука про чуттєве пізнання світу, про неутилітарне, споглядальне або творче відношення людини до дійсності, обґрунтовує закономірності художнього освоєння дійсності людиною, сутність і форми перетворення життя за законами краси, досліджує природу мистецтва і його роль у розвитку суспільства.

Філософія історії – окреслює закономірності історичного процесу, з'ясовує сенс і спрямованість історії людства.

Філософія культури – досліджує специфіку становлення культури, її сутність і значення, а також особливості і закономірності культурно-історичного прогресу, виміри людського буття;

Філософія релігії – осмислення певної релігійної картини світу, причини історичного походження релігії, її конфесійної багатоманітності тощо;

Філософія права – з'ясовує витоки правових норм, людську потребу у правотворенні.

Історія філософії – вивчає виникнення і розвиток філософської думки, окреслює перспективи її розвитку.

Виділяють ще праксеологію, філософію мови, філософію науки і техніки, філософію туризму та ін.

Отже, філософія – складне, неоднорідне, гетерогенне утворення, в якому існує сукупність відносно самостійних дисциплін, яким притаманна своя специфіка.

5. Функції філософії.

Головне призначення філософії – допомогти людині мудро та осмислено обрати свій життєвий шлях, визначити ідеали і сенс життя, виробити надійні орієнтири розуміння дійсності, сформувані стратегію відповідальної, продуктивної діяльності. Це передбачає глибоке розуміння закономірностей буття, оволодіння науковими методами пізнання і діяльності, розуміння природи суспільства і основ існування людини у світі. Узагальнюючи цей спектр проблем, можна виділити такі основні функції філософії:

Світоглядна функція – сприяє формуванню цілісності картини світу, уявлень про його будову, місце людини в ньому, принципів взаємодії з оточуючим світом. Філософія розширює і систематизує знання людей про світ, людину, суспільство, допомагає зрозуміти світ як єдину складну систему. Відображуючи ставлення людини до світу, погляди на мету та сенс життя, на зв'язок її інтересів і потреб із загальною системою соціальної та природної дійсності, філософія є підґрунтям соціальної орієнтації людей. Вона визначає світоглядний підхід людей до оцінки явищ і речей, осмислює і обґрунтовує світоглядні ідеали, накреслює стратегію їх досягнення.

Методологічна функція філософії полягає в тому, що вона розробляє основні методи пізнання навколишньої дійсності, виробляє загальні принципи і норми пізнавальної діяльності. Філософія зіставляє й оцінює різні способи пізнавальної діяльності, вказує на оптимальні. Філософська методологія визначає напрям наукових досліджень, дає змогу орієнтуватись у нескінченному розмаїтті фактів і процесів, які відбуваються в об'єктивному світі.

Гносеологічна функція має на меті правильне і достовірне пізнання

навколишньої дійсності. Виявляється в розробці системи засобів, методів пояснення, вивчення і перетворення світу. Завдяки теорії філософського пізнання розкривається закономірність природних та суспільних явищ, досліджуються форми просування людського мислення до істини, шляхи і засоби її досягнення, узагальнюються результати інших наук. Оволодіння філософськими знаннями має важливе значення для розвитку культури мислення людини, для розв'язання нею різноманітних теоретичних і практичних завдань.

Аксіологічна функція полягає в оцінці речей, явищ навколишнього світу з погляду різних цінностей – морально-релігійних, соціальних, ідеологічних тощо. Мета цієї функції – бути призмою, крізь яку слід пропускати все непотрібне, некорисне і нецінне. Філософія допомагає людині у визначенні цінностей життя, системи моральних і гуманістичних принципів та ідеалів, смислу життя. Філософія шукає відповіді на гострі питання сучасності, узагальнюючи практичний, інтелектуальний і духовний досвід людства.

Інтегративна функція полягає в об'єднанні практичного, пізнавального і ціннісного досвіду життя людей. Їх цілісне філософське осмислення – необхідна умова гармонійного і збалансованого суспільного життя. Виконуючи цю функцію, філософія в ідеалі прагне охопити, узагальнити, осмислити, оцінити не тільки інтелектуальні, духовні, життєво-практичні досягнення людства в цілому, а і його негативний історичний досвід.

Критична функція філософії в тому, щоб піддавати сумніву навколишній світ та існуюче знання, шукати їх нові риси, якості, викривати протиріччя. Метою є – розширення меж пізнання, руйнування догм, стереотипів, забобонів і модернізація знання, збільшення його достовірності. Завдання критичного мислення – руйнувати, розхитувати догми, застарілі погляди.

Виховна функція – поширювати гуманістичні цінності та ідеали, прищеплювати їх людині і суспільству, сприяти закріпленню моралі, допомогти людині адаптуватися до навколишнього світу і знайти смисл життя.

Сучасна філософія набуває нової форми за рахунок розширення всіх своїх основних функцій, надання їм актуального теоретичного і практичного змісту.

Це пов'язано з подальшою розробкою власне філософських проблем.

ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

1. Основні філософські школи Давньої Індії та Китаю.

Характеризуючи філософію стародавнього Сходу (Індія, Китай), слід зауважити таке. По-перше, вона сформувалася в умовах деспотичних держав, де людська особистість була поглинена зовнішнім середовищем. Нерівність, жорсткий кастовий розподіл багато в чому визначали соціально-політичну та морально-етичну проблематику філософії. По-друге, великим був вплив міфології (мала зооморфний характер). Культ предків, тотемізм позначалися на недостатній раціоналізованості та системності східної філософії. По-третє, на відміну від європейської філософії, східна філософія є автохтонною (первісна, споконвічна, корінна).

При цьому розмаїтті поглядів у давньоіндійській філософії слабо виражений особистісний компонент. Тому прийнято розглядати насамперед найвідоміші школи. Їх можна поділити на ортодоксальні школи – *міманса*, *веданта*, *санкх'я* і *йога*, і неортодоксальні – *буддизм*, *джайнізм* і *чарвака-локаята*. Їх відмінність в основному пов'язана з відношенням до священного писання брахманізму, а потім індуїзму – Вед (ортодоксальні школи визнавали авторитет Вед, неортодоксальні заперечували його). Написані у віршованій формі Веди містять питання і відповіді на них про походження світу, космічний порядок, природні процеси, наявність у людини душі, вічність світу та смертність окремої людини. Індійська філософська традиція сформувала низку основних філософсько-етичних понять, які дозволяють скласти загальне уявлення про давньоіндійські філософські повчання. Насамперед це поняття карми – закону, що визначає долю людини. Карма тісно пов'язана з вченням про сансару (ланцюга перероджень істот у світі). Звільненням або виходом із сансари є мокша. Саме шляхи виходу з мокші і відрізняють погляди різних філософських шкіл (це могли бути жертвопринесення, аскеза, практика йогів тощо) Той, хто прагне звільнення, повинен дотримуватися встановлених норм і драхми (певного способу життя, життєвого шляху).

Філософія стародавнього Китаю, розвиток якої припадає на середину першого тисячоліття до н. е., сформувалася одночасно з виникненням індійської філософії. З моменту свого виникнення вона відрізнялася від індійської та західної філософії, оскільки спиралася тільки на китайські духовні традиції.

Можна виокремити дві тенденції у філософській думці Китаю: містичну і матеріалістичну. Під час боротьби цих двох тенденцій розвивалися наївно матеріалістичні ідеї про п'ять першоелементів світу (метал, дерево, вода, вогонь, земля), про протилежні засади (інь і янь), про природний закон (дао) та інші.

Основними філософськими напрямками були: конфуціанство, моїзм, легізм, даосизм та ін.

Одним із перших великих китайських філософів вважається Лао-Цзи, засновник вчення даосизму. Його вчення про видимі явища природи, в основі яких знаходяться матеріальні частки – ци, підпорядковані, як і всі речі в природі, природній закономірності дао, мало велике значення для обґрунтування світу. Іншим яскравим вченням у Стародавньому Китаї вже в IV столітті до н. е. було вчення Ян Чжу про визнання закономірності природи і суспільства. Не воля неба, богів, а загальний, абсолютний закон – дао визначає існування і розвиток речей і дій людини.

Найбільш авторитетним давньокитайським філософом був *Конфуцій* (551-479 рр. до н. е.). Його вчення, опинившись домінуючим у духовному житті Китаю, домоглося в II столітті до н. е. офіційного статусу панівної ідеології. У центрі уваги конфуціанства – проблеми етики, політики, виховання людини. Небо – вища сила і гарант справедливості. Воля неба – це доля. Людині слід виконати волю Неба і прагнути пізнати її. Стрижнем поведінки людини, ритуалом визнається Закон (Лі). Принципом морального досконалості конфуціанство оголошує ідею гуманності, поваги до себе, шанування старших, розумний порядок. Головний імператив моралі Конфуція – “не роби іншим того, чого не бажаєш собі”.

2. Загальні особливості, умови формування та етапи розвитку філософії античної Греції.

Грецька антична (від лат. *antiquitas* – давнина, старовина) філософія сформувалася в VII – VI ст. до н. е. Своїм характером і спрямованістю змісту, особливо методом філософування вона відрізняється від древніх східних філософських систем і є, власне, першою в історії спробою раціонального осягнення навколишнього світу. Антична філософія характеризується узагальненням зачатків наукового знання, спостережень за явищами природи, а також досягнень наукової думки і культури народів стародавнього Сходу. Для цього конкретно-історичного типу філософського світогляду характерний космоцентризм. Макрокосмос – це природа і основні природні стихії. Людина – своєрідне повторення навколишнього світу – мікрокосмос. Вище начало, яке підкоряє собі всі людські прояви, – доля.

Плідний розвиток у цей період математичних і природничо-наукових знань спричиняє унікальне поєднання зачатків наукового знання з міфологічною та естетичною свідомістю. Певні філософські ідеї, природно, з'являлися і до виникнення філософії як такої, їм, однак, не можна приписувати методологічну послідовність, характерну для грецької філософії.

У розвитку античної філософії можна приблизно виокремити три основних етапи. Зрозуміло, можливі й інші варіанти періодизації.

Перший етап (VII – V ст. до н. е.) як правило, визначають як досократівський, а філософів, що працювали в цей час, – як досократиків. Філософський напрям періоду життя Сократа становить дійсно знаменний рубіж у розвитку античного філософського мислення, який, однак, не можна пов'язувати виключно з особистістю Сократа. Потреба в новому типі знання (а отже, і філософування) спричинена насамперед істотною зміною суспільних відносин. Внаслідок цього в Афінах, що стояли в авангарді розвитку античного світу, з'являється новий тип мислителів (софісти), які звертають увагу на проблематику, кажучи сьогодишньою мовою, саме політичного життя громадянина грецького полісу. Певним чином вони замикають цей етап

розвитку античної філософії, бо виступають із тематикою, яка вже типова для філософії сократівського періоду.

Другий етап (прибл. з половини V ст. та істотна частина IV ст. до н. е.) – визначають як класичний. Він характеризується впливом і діяльністю Сократа, Платона і Арістотеля. Цей період є також вершиною розвитку грецької рабовласницької демократії. Культурне, наукове та політичне життя зосереджене, зокрема, в Афінах. І хоча після поразки в Пелопоннеській війні Афіни втрачають своє виняткове становище серед грецьких міст, проте залишаються центром грецького культурного і наукового життя. Зміцнення політичного впливу Македонії та її гегемонія над грецькими містами означали кінець класичної грецької демократії.

З встановленням гегемонії Македонії і з занепадом (як економічним, так і політичним) грецьких міст пов'язаний *третій етап* у розвитку античної філософії (кінець IV ст. до н. е. – IV ст. н. е.) У переважній більшості робіт цей період визначається як елліністичний. На відміну від класичного періоду, коли виникли значні філософські системи, у цей час на арену виходить ціла низка усіляких філософських напрямів і шкіл. Багато з них виникли під впливом філософії Платона і Арістотеля, але насамперед вони детерміновані зміною суспільної ситуації в античному світі.

3. Натурфілософський період грецької філософії.

Перший в історії філософ – *Фалес* (625-545 рр. до н. е.). Жив на іонійському узбережжі Малої Азії, в Мілеті. Головна його ідея – “все є вода”. Ця ідея – суто філософська. Він не спирався на якісь міфологічні уявлення, а виходив виключно з того, що йому підказував розум. (Нагадаємо, філософ – це людина, для якої докази розуму – головний інструмент пояснення і розуміння). Іншими словами, Фалес намагався пояснити світ, виходячи з природних причин, тобто з нього самого.

Беручи за єдине начало всіх речей воду, він першим спробував (у рамках філософського, неміфологічного мислення) вирішити проблему єдиного і множинного, звівши все розмаїття речей до води. Чуттям діалектика він розумів, що за видимим розмаїттям ховається єдність природи. Фалес не

випадково обрав воду як першооснову, її можна прийняти як осередок всіх протилежностей. Вода може бути холодною і гарячою, перетворюватися на твердий й газоподібний стан; вона не має певної форми (тобто є чимось невизначеним) і водночас вона чуттєво визначена (її можна бачити, відчувати, нюхати і навіть чути). Крім того, вода, точніше один із двох її елементів – водень, – найбільш поширена речовина у Всесвіті.

Про Фалеса відомі дві легенди, що показують його силу і дивакуватість як філософа. Перша про те, як він, передбачаючи хороший урожай оливок, орендував усі олійниці, став диктувати ціни на продукцію маслоробень і, таким чином, розбагатів. Друга легенда про те, як він, задивившись на зоряне небо, впав у яму.

Учнем Фалеса був *Анаксимандр*. Він висунув ідею архе (першопочатку, першооснови) і як такий розглядав апейрон (безмежне). Апейрон Анаксимандра – щось на зразок абстрактної матерії, субстанції.

Анаксимен, розвиваючи ідеї Фалеса і Анаксимандра, розглядав як першооснову повітря, яке, згущуючись і розріджуючись, породжує воду, землю, вогонь, тобто все розмаїття речей і явищ.

Мудреці з Мілета запалили вогонь філософської думки у Стародавній Греції. Наступні за ними філософи висунули вчення, в яких розвивалися принципи, неявно присутні в мілетських філософів. Пошуки мілетцями єдиної першооснови привели Ксенофана і Парменіда до вчення про єдине і незмінне буття, а їхні спроби знайти раціональне пояснення розмаїттю речей привели Піфагора до вчення про числову закономірність, що лежить в основі всіх речей. Без мілетців не було б і Геракліта.

Геракліт (544-483 рр. до н. е.). Жив на іонійському узбережжі в Ефесі. Від його твору “Про природу” до нас дійшло 126 розрізнених фрагментів. Вони вражають своєю філософічністю, глибиною. Геракліт – автор відомої тези: “Не можна увійти в одну й ту ж річку двічі”. Згодом цю тезу було скорочено до формули “Все тече, все змінюється” (panta rei). Звідси зрозуміло, чому початком усього існуючого Геракліт вважав вогонь, щось надзвичайно мінливе,

що є причиною зміни. Він вважав, що світ не створений ніким із богів і ніким із людей, а був, є і буде вічно живим вогнем.

Геракліт був першим в історії свідомим діалектиком. (Спочатку “діалектика” означала мистецтво суперечки; згодом під цим словом стали розуміти вчення про реальні протиріччя, розвиток, становлення). За Гераклітом усе пронизане протилежностями або складається з протилежностей. І ці протилежності суть одне, тобто являють собою реально існуюче протиріччя. Він стверджував також, що загальна гармонія виражається у вигляді лука і ліри. Ліра – діалектика збереження і власне гармонії. Лук – діалектика зміни, боротьби, руйнування і творення. Що з них переважає? Досі над цим питанням б'ються кращі уми людства.

Елеати – творці цікавої концепції буття. Вони жили в Елеї (Південна Італія). Їх попередником був Ксенофан. Він одним із перших деміфологізував картину світу, давши природним явищам природне пояснення. Він вважав, що боги вигадані людьми за їх власним образом. (Подорожуючи, Ксенофан зіткнувся з приголомшливим фактом: люди по-різному уявляють собі своїх богів: Ефіопи говорять, що їх боги курносі і чорні; фракійці ж уявляють своїх богів блакитноокими і рудуватими. Він був, напевно, першим критиком релігії.

Парменід (540-480 рр. до н. е.) – найяскравіша постать серед елеатів. Він стверджував: “руху немає, небуття немає, існує тільки буття” (на відміну від Гераклітового: “все тече, все змінюється”). Знищення, рух, зміна – не справжні, а лише уявні. Буття єдине, не множинне. Парменід уявляв його як кулю, в якій всі єдине. Він провів чітку грань між мисленням і чуттєвим досвідом, пізнанням та оцінкою.

Піфагор (близько 580-500 рр. до н. е.) і піфагорійці – творці кількісної концепції буття. “Все – є число” – стверджував Піфагор. Усе кількісно визначено, тобто будь-який предмет не тільки якісно, а й кількісно можна визначити (або інакше: кожній якості відповідає своя кількість). Це стало величним відкриттям. Уся експериментальна наука спирається на це положення. Не випадковий той факт, що саме експеримент із музичними струнами (один з перших в історії науки) привів до відкриття, яке зміцнювало

віру Піфагора у всемогутність чисел, підтверджувало принцип залежності якості від кількості.

Не можна не помітити і той недолік піфагорійського вчення, що виражається в абсолютизації кількості, числа. На основі цієї абсолютизації вирости піфагорійський математичний символізм і повна забобонів містика чисел, яка поєднувалася з вірою в переселення душ. Піфагор був засновником першої спільноти філософів-математиків-науковців – піфагорейського союзу. Цей Союз став прообразом Платонівської Академії.

Піфагор вважається винахідником терміна “філософія”. Ми можемо бути тільки любителями мудрості, а не мудрецями (такими можуть бути тільки боги), вважає він. Таким ставленням до мудрості філософи ніби залишали “відчинені двері” для творення нового (для пізнання і винаходів).

Емпедокл з Агрідента (о. Сицилія, прибіл. 490-430 рр. до н. е.). Висунув вчення про чотири стихії, елементи світу (земля, вода, повітря, вогонь) і дві сили, що з'єднують і роз'єднують їх (любов і ворожнеча).

Анаксагор (біл. 500-428 рр. до н. е.) – перший афінський філософ. Відомий своїм ученням про гомеомерії – насінини світу, які змішуючись у різних пропорціях, утворюють усе розмаїття речей і явищ. Анаксагор висунув тезу: усе з усього (“Все у всьому і все з усього виділяється”).

Демокрит (460-371 рр. до н. е.) – найбільший матеріаліст, перший енциклопедичний розум Стародавньої Греції. Він вважав, що все складається з атомів (неподільних частинок) і порожнечі (остання – умова руху). Навіть думку він уявляв як сукупність особливо тонких невидимих атомів. Думка, за Демокритом, не може існувати без матеріального носія, дух не може існувати незалежно від матерії.

Софісти. Слово “софіст” не мало спочатку негативного значення. Софістом була людина, філософ, який добував засоби до існування, передаючи молодим людям певні знання, які, як тоді думали, могли бути їм корисними в практичному житті.

Найвідоміший софіст – Протагор. Він вчив за винагороду всякого, хто жадав практичного успіху і високої духовної культури. Протагор відомий

своєю тезою: “Людина є мірою всіх речей, існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують”. При всій своїй суперечливості, а може й завдяки їй, ця теза зіграла величезну роль у подальшому осмисленні фундаментальних філософських проблем. Напевно, сам Протагор не підозрював, яке багатство ідей містить його теза.

4. Класичний етап розвитку античної філософії:

а) антропологічний поворот у філософії Сократа;

Сократ (469-399 рр. до н. е.) – одна з найяскравіших постатей в історії філософії. Багато хто вважає його уособленням філософа. Він не записував свої думки, а виступав-розмовляв на вулицях і площах Афін. У нього було багато учнів. Найвідоміший – Платон.

Вчення Сократа знаменує собою поворот від роздумів про світ, космос, природу (об'єктивізму натурфілософів) до роздумів виключно про людину і суспільство, в якому людина живе (до суб'єктивізму антропології), від матеріалізму до ідеалізму.

З погляду Сократа будова світу, природа речей непізнавані, знати ми можемо тільки самих себе. “Пізнай самого себе”, – улюблений девіз Сократа. Вище завдання філософії не теоретичне, а практичне: мистецтво жити. Знання, за Сократом, є думка, поняття про загальне. Розкриваються поняття через визначення, а узагальнюються через індукцію. Сам Сократ дав зразки визначення та узагальнення етичних понять (наприклад, доблесті, справедливості). Визначенню поняття передувала бесіда, під час якої співрозмовник через послідовні питання викривається в суперечностях. Розкриттям суперечностей усувається уявне знання, а неспокій, в який при цьому втягується розум, спонукає думку до пошуків справжньої істини. Свої прийоми дослідження Сократ порівнював із мистецтвом повитухи (“маєвтикою”), а його метод питань, що припускає критичне ставлення до догматичних тверджень, отримав назву сократівської “іронії”. Маєвтика (буквально повивальне мистецтво) – запропоноване Сократом мистецтво розкривати приховане в людині знання за допомогою питань.

Сократ висунув своєрідний принцип пізнавальної скромності: “я знаю, що нічого не знаю”. Відомо ще такий вислів Сократа: треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти. У цьому висловлюванні Сократа – початок ідеалізму. Ціле важливіше за частину; частина однозначно повинна підкорятися цілому. (Ціле – життя, частина – їжа).

б) онтологія (вчення про ідеї), проблема пізнання, етика та суспільно-політичні погляди Платона;

Платон (427-347 рр. до н. е.) – один із найвідоміших філософів давнини. У цьому з ним конкурував тільки Арістотель, його ж учень. Останній багато чим був зобов'язаний Платону, хоча і критикував його. Від Арістотеля дійшов вираз: “Платон мені друг, але істина дорожча”. Твори Платона здебільшого написані у формі діалогу. Щасливою була їх доля, бо майже всі вони дійшли до нас.

Справжнє ім'я Платона – Арістокл. Ім'я “Платон” (Platos по-грецьки означає “широкий”) було дано йому за атлетичну статуру (високий зріст, широкі плечі). Він був чудовим гімнастом і вирізнявся в таких видах спорту, як боротьба і верхова їзда. Є відомості, що за успіхи в боротьбі він отримав першу премію на Істмійських і Піфійських іграх. Платон поважав фізичну культуру, притому, що був ідеалістом.

Він відомий насамперед своїм вченням про ідеї і вченням про ідеальну державу. У вченні про *ідеї* Платон виходив з того, що людина у своїй творчій та пізнавальній діяльності йде від ідей до речей (спочатку ідеї як зразки, потім речі, що втілюють їх). У голові людини виникає багато ідей, які не мають матеріального втілення, і невідомо, чи отримують вони це втілення коли-небудь. Ці факти він інтерпретував таким чином: ідеї як такі існують незалежно від матерії в деякому особливому світі і є зразками для речей. Речі виникають на основі цих ідей. Істинним, дійсним є світ ідей, а світ речей – тінь, щось менш існуюче (тобто максимальним буттям володіють ідеї, а світ речей – щось несуттєве тобто таке, що змінюється. Людина пізнає цей світ через процес *анамнезису* (пригадування) ідей, які в її мисленні вже наявні (вона з ними народжується).

Послідовники Платона, так звані неоплатоніки, придумали цілу ієрархію понять (від найабстрактнішого, загального, що володіє найбільшим буттям, до конкретного, одиничного, що позначає конкретну річ, незначну, таку, що зникає в сенсі існування).

У теорії ідеальної держави Платон відобразив цю розумову ієрархію. Відповідно до зазначеної теорії людське суспільство в особі держави тяжіє над окремою особистістю. Особистість вважається чимось нижчим порівняно до суспільства-держави. Від Платона тягнеться нитка до тоталітарних ідеологій, в яких людина розглядається лише як частка цілого, як щось, що цілком має підкорятися.

Для пояснення своїх поглядів Платон наводив такий образ: ми, люди, перебуваємо в печері і не бачимо денного світла, як не бачимо і того, що робиться за межами печери. Але звідкись йде світло, відбиваючись на стіні і по цій стіні ходять тіні. Світ речей – це тіні, які ми безпосередньо бачимо, а світ ідей – те, що знаходиться за межами печери. Так Платон пояснював свою теорію ідей. Він мав рацію, коли відділяв ідеї від речей, духовне від матеріального і навіть протиставляв їх. Але він занадто абсолютизував це протиставлення. Для Платона спільне – важливіше, реальніше окремого, одиничного. Він майже буквально розумів спільність майна, вважаючи, що навіть дружини повинні бути спільними. Він також вважав, що люди повинні жити великими групами-комунами і керувати ними мають філософи.

Мислитель висловив багато дорогоцінних думок-ідей про поведінку людини, про любов, творчість, безсмертя, зокрема, висунув дуже перспективну теорію творчості, порівнявши її з народженням-вихованням людини, з любов'ю (діалог “Бенкет”). За Платоном любов і творчість – початки життя; усе зводиться до них. Вони роблять людину безсмертною: любов – через продовження роду; творчість – завдяки відкриттям, винаходам, мистецтву, архітектурі.

Платон заснував першу філософську школу, яка називалася Академією. Вона проіснувала майже тисячу років.

в) *філософське вчення Арістотеля: вчення про буття, пізнання, фізика, суспільно-політичні погляди, логіка.*

Арістотель (384-322 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ класичного періоду, учень Платона, вихователь Олександра Македонського. У своїй філософській діяльності Арістотель заснував власну філософську школу – Лікей (перипатетичну школу) і працював у ній до своєї смерті.

До найбільш відомих творів Арістотеля належать: “Органон”, “Фізика”, “Механіка”, “Метафізика”, “Про душу”, “Історія тварин”, “Нікомахова етика”, “Риторика”, “Політика”, “Афінська політія”, “Поетика” та ін.

Філософію Арістотель поділив на три види: теоретичну, що вивчає проблеми буття, різні сфери буття, походження всього сущого, причини різних явищ (отримала назву “перша філософія”); практичну – про діяльність людини, устрої держави; поетичну. Вважають, що фактично Арістотель як четверту частину філософії виділив логіку.

Розглядаючи проблему *буття*, Арістотель виступив із критикою філософії Платона, згідно з якою, навколишній світ ділився на “світ речей” і “світ чистих (безтілесних ідей)”. Помилка Платона, за Арістотелем, в тому що він відірвав “світ ідей” від реального світу і розглядав “чисті ідеї” поза всяким зв'язком з навколишньою дійсністю, яка має і свої власні характеристики – протяжність, спокій, рух та ін. Арістотель дає своє трактування цієї проблеми: не існує “чистих ідей”, не пов'язаних з навколишньою дійсністю, відображенням яких є всі речі і предмети матеріального світу; існують тільки одиничні і конкретні певні речі; дані речі називаються окремими (у перекладі – “неподільні”), тобто існує тільки конкретний стілець, що знаходиться в конкретному місці і має свої ознаки, а не “ідея стільця”, конкретний будинок, що має певні параметри, а не “ідея дому” і т.д.; окремі речі є первинною сутністю, а види і роди (стілці взагалі, будинки взагалі і т.д.) – вторинною.

Оскільки буття не є “чисті ідеї” (“ейдоси”) та їх матеріальне відображення (“речі”), виникає питання: що таке буття? Дати відповідь на це питання Арістотель намагається через висловлювання про буття, тобто через категорії (у перекладі з давньогрецької – загальні поняття). Арістотель виділяє 10 категорій,

які відповідають на поставлене запитання (про буття), причому одна з категорій говорить про те, що таке буття, а 9 інших дають його характеристики. Цими категоріями є: сутність (субстанція); кількість; якість; відношення; місце; час; положення; стан; дія; страждання.

Інакше кажучи, за Арістотелем, буття – це сутність (субстанція), що має властивості кількості, якості, місця, часу, відношення, стану, дії і тощо.

Людина, як правило, здатна сприймати лише властивості буття, але не сутність. Також відповідно до Арістотеля категорії – це вище відображення і узагальнення навколишньої дійсності, без яких немислиме саме буття.

Важливе місце у філософії Арістотеля займають проблеми матерії. За Арістотелем, *матерія* – це потенція, обмежена формою (наприклад, мідна куля – це мідь, обмежена кулеподібністю, і т.д.). Філософ також доходить висновків про те, що: все суще на Землі володіє потенцією (власне матерією) і формою; зміна хоча б однієї з цих якостей (або матерії, або форми) призводить до зміни сутності самого предмета; реальність – це послідовність переходу від матерії до форми і від форми до матерії; потенція (матеріал) є пасивне начало, форма – активне; вищою формою всього сущого є Бог, що має буття поза світом.

Пізнання в Арістотеля має своїм предметом буття. Основа досвіду – у відчуттях, пам'яті і звичці. Будь-яке знання починається з відчуттів: воно є те, що здатне приймати форму чуттєво сприйманих предметів без їх матерії; розум же вбачає загальне в одиничному. Однак за допомогою одних тільки відчуттів і сприймань отримати наукове знання не можна, тому що всі речі мають мінливий і перехідний характер. Формами істинно наукового знання є поняття, що осягають сутність речі.

Детально і глибоко розібравши теорію пізнання, Арістотель створив праці з *логіки*, які зберігають своє неминуще значення і понині. Тут він розробив теорію мислення і його форм: понять, суджень і умовиводів.

На його думку, завдання пізнання полягає у сходженні від простого чуттєвого сприйняття до вершин абстракції. Наукове знання є знання найбільш достовірне, логічно доказове і необхідне.

У вченні про пізнання і його види Арістотель розрізняв “діалектичне” і “аподиктичне” пізнання. Сфера першого – “думка”, що отримується з досвіду, другого – достовірне знання. Хоча думка і може отримати досить високий ступінь ймовірності за своїм змістом, досвід не є, за Арістотелем, останньою інстанцією достовірності знання, бо вищі принципи знання споглядаються розумом безпосередньо.

Мету науки Арістотель бачив у повному визначенні предмета, що досягається тільки шляхом з'єднання дедукції та індукції: 1) знання про кожен окрему властивість має бути отримане з досвіду; 2) переконання в тому, що ця властивість – істотна, повинно бути доведено умовиводом (особливою логічною процедурою – категоричним силогізмом).

Проблема *душі і людини* у філософії Арістотеля. Носієм свідомості, за Арістотелем, є душа. Філософ виділяє три рівні душі: рослинна душа; тваринна душа; розумна душа.

Будучи носієм свідомості, душа також відає функціями організму. Рослинна душа відповідає за функції харчування, росту і розмноження. Цими ж функціями (харчування, зростання, розмноження) відає і тваринна душа, проте завдяки їй організм доповнюється функціями відчуття і бажання. І тільки розумна (людська) душа, охоплюючи всі вище перелічені функції, відає ще й функціями міркування і мислення. Саме це виділяє людину з усього навколишнього світу.

Арістотель вважає, що людина, за біологічною сутністю, є одним із видів високоорганізованих тварин. Проте відрізняється від них наявністю мислення і розуму та вродженою схильністю жити разом із собі подібними (тобто жити в колективі). Саме остання якість – потреба жити в колективі – призводить до виникнення суспільства – великого колективу людей, що займається виробництвом матеріальних благ і їх розподілом, що проживає на одній території та об'єднаний мовою, родинними і культурними зв'язками. Механізмом регуляції суспільства (захист від ворогів, підтримання внутрішнього порядку, сприяння економіці і т.д.) є держава.

Арістотель виокремлює шість типів держави: монархія; тиранія; аристократія; крайня олігархія; охлократія (влада натовпу, крайня демократія); політія (суміш помірної олігархії і поміркованої демократії).

Подібно до Платона Арістотель виділяє “неправильні” форми держави (тиранія, крайня олігархія і охлократія) і “правильні” (монархія, аристократія і політія). Найкращою формою держави, за Арістотелем, є політія – сукупність помірної олігархії і помірної демократії, держава “середнього класу”.

5. Елліністична філософія.

Епікур (341-270 до н. е.) – філософ-матеріаліст, послідовник Демокріта. Як і Демокріт, він вважав, що все складається з атомів і порожнечі, але, на відміну від Демокріта, вказував на момент випадковості в поведінці атомів. Епікур відомий більше не як атоміст, а як практичний філософ, мораліст. Проблеми моралі Епікур розробляв у руслі так званої етики щастя (евдемонізму: від евдемонія – щастя). Він висунув теорію *атараксії* (безтурботності, незворушності), а також теорію розумних насолод (те, що називають гедонізмом). Сам Епікур не був гедоністом у справжньому сенсі слова. Він визнавав важливість насолоди, але одночасно вважав, що не потрібно переборщувати з насолодами, оскільки це призводить до страждань.

Епікур високо цінував дружбу, присвятив друзям багато хороших рядків у своїх листах до них. Епікурейство (або епікуреїзм) – від імені цього філософа. Епікуреєць – людина, яка насолоджується життям. Зазвичай епікурейця протиставляють стоїкам. Проте у головній ідеї своєї практичної філософії – ідеї атараксії (безтурботності) – Епікур, мабуть, близький до стоїків.

Стоїки – опоненти епікурейців. Якщо епікурейці радіють усім радощам життя, то стоїки налаштовані на хвилю напіваскетичного, спартанського існування, готові мужньо витримувати удари долі (звідси вираз – стоїчний характер). Проблеми моралі вони розробляли в руслі етики вини (згодом цей напрям етичної думки назвали деонтологізмом. Саме вони ввели у філософсько-етичний обіг дотепер буденне слово “провина”).

Родоначальник стоїчної філософії – Зенон з Китіону (336-264 рр. до н. е.). Найвідоміший філософ-стоїк – Сенека, який жив у Римі в 1-му столітті н. е.

Його твір “Моральні листи до Луцилія” досі читають мільйони людей як свого роду енциклопедію життєвої мудрості. Ось деякі з його висловлювань: “Важко привести до добра мораллю, легко прикладом”; “Без боротьби і доблесть в'яне”; “Пияцтво є добровільне божевілля”.

Скептицизм (грец. skeptomai – сумніваюся) як філософський напрям виник у IV ст. до н. е. Засновник скептицизму – Піррон з Еліди (прибл. 365-275 рр. до н. е.) не залишив після себе жодних творів (вважають, із принципових міркувань, як Сократ). Основні ідеї скептицизму в III ст. н. е. узагальнив і виклав у своїх численних працях (три книги “Пірронових положень”, п'ять книг “Проти догматичних філософів”, шість книг “Проти вчених”) Секст Емпірик (прибл. 200-250 рр. н. е.). З цих творів випливає, що скептики, як і представники стоїцизму, вважали своїм ідеалом мудреця, для якого мета життя – досягнення щастя, що розуміється як душевний спокій, незворушність і відсутність страждань. Відмінність від стоїків полягала у виборі шляху досягнення цього ідеалу. Піррон вважав, що для цього необхідно відповісти на три питання: 1) якою є справжня сутність предметів і явищ, які нас оточують?; 2) як ми повинні до них ставитися?; 3) яку користь ми можемо отримати з нашого ставлення?

Основна ідея скептицизму закладена вже у відповіді на перше питання: нічого абсолютно певного, істинного ні про одну річ сказати не можна, бо будь-яке інше висловлювання буде також мати право на істинність. Звідси випливає відповідь на друге питання: мудрець повинен утримуватися від будь-яких певних висловлювань з претензією на істину, вдаючись до обережного формулювання типу “мені здається, що ...” Відповідь на третє питання очевидна: уникаючи догматичних суджень (грец. dogma – положення, прийняте за непорушну істину), мудрець досягне тієї самої незворушності і безтурботності, до якої прагнув.

Скептицизм як гносеологічне вчення можна розглядати як предтечу новоєвропейського агностицизму, який заперечує пізнаваність світу.

Неоплатонізм – остання оригінальна школа давньогрецької філософії склався в III - VI ст. н. е. Засновником неоплатонізму вважається Плотін (прибл. 204-270 рр. н. е.).

Основна ідея філософії неоплатонізму полягала у прагненні погодити платонізм з аристотелізмом. Плотін розробив філософську систему, в якій розкривається діалектика походження з Єдиного (“невимовного Божественного буття”) відповідно розуму, душі, одиничних душ, одиничних тіл і т.д. аж до матерії (“небуття”, за Платоном), і зворотний процес поетапного сходження людської душі до Єдиного. Вчення про душу займає в концепції Плотіна центральне місце. Душа – не є функцією тіла, вона не речовинна. Душа – особливий вид буття, цілісний і неподільний, вона керує тілом, бореться з його бажаннями і пристрастями. Тіло для душі – не “вмістилище”, а орган, через який вона може вступати у зв'язок із зовнішнім світом. Метою життя людини є піднесення душі до Єдиного і подальше остаточне її злиття з Божеством у стані екстазу, що досягається шляхом приборкання тілесних потягів і розвитку духовних сил. (Не випадково про Плотіна кажуть, що він більшою мірою релігійний містик, ніж філософ чи вчений).

Учень Плотіна, Порфірій (232 – між 301 і 305 рр. н. е.) керував філософською школою в Римі, був видавцем творів Плотіна, автором численних коментарів до праць Платона і Аристотеля, трактатів з практичної філософії, присвячених проблемам стриманості, досягнення добродісного життя та ін. Його твір “Проти християн” є одним із перших зразків біблійної критики (було спалено в 448 р.)

Учень Порфірія, Ямвліх у IV ст. заснував сирійську школу неоплатонізму, яка ще більше відійшла від філософської теорії до практичної, культово-містичної сторони неоплатонізму, роз'яснюючи суть і методи пророцтв, астрології, містерій, внутрішнього екстатичного сходження до Божества і т. п. У цей же період виникає пергамська школа (м. Пергам), в IV – V ст. відкривається олександрійська школа, а в V – VI ст. – Афінівська школа неоплатонізму, найбільшим представником якої був Прокл (410-485 рр. н. е.),

який очолив платонівську Академію. Прокл вважається останнім великим філософом не тільки грецького неоплатонізму, а й усієї античної філософії.

Ідеї неоплатонізму не зникли разом з крахом античного суспільства. Вступивши у складні взаємини з християнством, вони отримали велике поширення вже в період ранньої патристики і мали значний вплив на подальший розвиток релігійної філософії.

ТЕМА 3. ФІЛОСОФІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. Основні риси та етапи розвитку середньовічної філософії. Християнство як світоглядна основа середньовічної філософії.

Середньовічною теологічною філософією називають провідний філософський напрям, поширений в Європі в V - XV ст., який визнавав Бога як вищий існуючий початок, а весь навколишній світ – Його творінням. Теологічна філософія почала зароджуватися ще в Римській імперії у I – V ст. н. е. на основі раннього християнства, ересей і античної філософії і досягла вищого розквіту в V – XIII ст. н. е. (у період між розпадом Західної Римської імперії (476 р.) і початком епохи Відродження).

Найбільш яскравими представниками середньовічної теологічної філософії були: Тертуліан Карфагенський (60-220 рр.), Августин Блаженний (354-430 рр.), Боецій (480-524 рр.), Альберт Великий (1193-1280 рр.), Тома Аквінський (1225-1274 рр.), Ансельм Кентерберійський (1033–1109 рр.), П'єр Абеляр (1079-1142 рр.), Вільям Оккам (1285-1349 рр.) та ін.

Можна виділити такі основні риси середньовічної теологічної філософії:

- теоцентризм (головною причиною всього сущого, вищою реальністю, основним предметом філософських досліджень був Бог);
- вивченню самого по собі космосу, природи, явищ навколишнього світу приділяли мало уваги, оскільки їх вважали творінням Бога;
- панували догмати (істини, що не потребують доказів) про творення (всього Богом) і одкровення (Бога про Самого Себе – в Біблії);
- згладжується протиріччя між матеріалізмом та ідеалізмом;
- людина виділяється з природи і оголошується творінням Бога, що стоїть над природою (підкреслювали божественну сутність людини);
- проголошувався принцип свободи волі людини;
- висувалася ідея про воскресіння людини з мертвих (як душі, так і тіла) в майбутньому при побожній поведінці;
- висувався догмат про порятунок навколишнього світу і людства шляхом втілення Бога в тілі людини – Ісуса Христа і прийняття Ним на Себе гріхів усього людства;
- світ вважався пізнаваним через пізнання Бога, яке може бути здійснено через віру.

Середньовічна теологічна філософія відрізнялася замкнутістю на самій собі, традиційністю, зверненням у минуле, відірваністю від реального світу, войовничістю, догматизмом, повчальністю.

Основоположними догматами середньовічної філософії і теології були догмат творення і догмат одкровення. Згідно з догматом творення: Бог створив навколишній світ із нічого; творення світу є результат акту Божественної волі; світ створений завдяки всемогутності Бога; природа не може творити сама себе; єдиним творчим початком у Всесвіті є Бог; Бог вічний, постійний і всюдисущий; справжнім буттям є тільки Бог; створений Богом світ не є справжнє буття, він вторинний по відношенню до Нього; оскільки світ не володіє самодостатністю і виник з волі іншого (Бога), він непостійний, мінливий і тимчасовий; немає чіткої межі між Богом і Його творінням.

Згідно з догматом одкровення: світ можна пізнати тільки пізнавши Бога; Бог недоступний для пізнання; незважаючи на те, що Бог непізнаваний, Він Сам дозволив пізнати Себе (дав інформацію про себе) через одкровення – Біблію; єдиний спосіб пізнання Бога і всього суцього – тлумачення Біблії; Бога можна пізнати лише надприродним шляхом, завдяки особливій здатності людини – вірі.

Особливе місце в середньовічній теологічній філософії займає проблема добра і зла. Проблема добра і зла вирішується, виходячи з ідеї творення. Оскільки навколишній світ цілком створений Богом, Він є носієм і зосередженням добра і справедливості, тому навколишній світ спочатку наповнений добром. Зло у світ приносить диявол (сатана) – ангел, що повстав проти Бога. Оскільки зло спочатку у світі не було, воно часто маскується під добро і домагається своїх темних цілей. З огляду на це, у світі йде постійна боротьба між добром і злом, але оскільки світ – творіння Бога і Бог добрий, то добро зрештою здобуде перемогу над злом. Тому, як бачимо, відносно проблеми добра і зла (як і відносно багатьох інших питань) теологічна філософія середньовіччя має оптимістичний характер.

Середньовічна теологічна філософія (на відміну від античної) практично не протиставляє матерію та ідею (форму), матеріалізм та ідеалізм. Однак те, що

давньогрецькі філософи (наприклад Арістотель) вважали єдиною сутністю – буттям, теологічна філософія поділяє на буття (існування) – екзистенцію та сутність – есенцію. Екзистенція (буття, існування) показує, чи є річ взагалі (тобто існує чи не існує). Есенція (сутність) характеризує річ. А саме: що таке річ, яка вона, для чого вона існує.

Античні філософи бачили сутність (ознаки) та існування (факт буття) в нерозривній єдності, як єдину сутність – буття. Згідно з теологічною філософією сутність може мати місце і без буття (без існування). Щоб стати існуючим (буттям), сутність повинна бути створена Богом. Інакше кажучи, безтілесна сутність (образи подібні до платонівських “чистих ідей”) перебуває у свідомості Бога і тільки актом його волі і завдяки притаманній тільки йому здатності творити стає матеріальним буттям.

Існування (буття) може бути пізнане відчуттями, досвідом (як існуюче і доступне для такого пізнання), сутність же (ознаки буття, Божественний задум) – тільки розумом. Тільки від Бога сутність та існування збігаються.

У розвитку філософії Середньовіччя можна умовно виділити такі *етапи*: апологетика (II-III ст.); патристика (III-VIII ст.); схоластика (IX – кінець XIII ст.); пізня схоластики та містика (кінець XIII-XV ст.).

2. Патристика. Аврелій Августин про питання співвідношення розуму та віри, богопізнання, вчення про світобудову і людину.

На етапі патристики (*pater* – отець) великий внесок у розвиток філософії зробили такі отці християнської церкви, як: Тертуліан (160-220 рр.), Оріген (бл. 185-253/254 рр.), Афанасій Великий (295-373 рр.), Григорій Богослов (Назіанзин) (329/330-390 рр.), Василій Великий (бл. 330-379 рр.), Амвросій Медіоланський (333/334-397 рр.), Григорій Нісський (335-після 394 рр.), Августин Блаженний (354-430 рр.) та ін.

Коло проблем, що цікавило представників патристики, було широким. По суті, вся проблематика античної філософії тією чи іншою мірою осмислювалася й отцями християнської церкви. І все ж на передньому плані залишилася проблема людини та її утвердження у світі. Однак якщо представники кінізму, епікуреїзму і стоїцизму покладали обов'язок утвердження у світі на особистість

і вбачали в її діяльності засіб для цього, то християнські філософи поставили утвердження людини у світі в залежність від Бога. Людська діяльність і свобода виявилися підпорядковані волі Всевишнього. Вольові зусилля людей та їх діяльність стали розглядати крізь призму їх відповідності божому призначенню. Відповідальність за те, що відбувається у світі, переноситься за межі світу. Відповідальність перед людьми опосередковується відповідальністю перед Богом. Саме перед Богом і доведеться відповідати грішникам.

Вирішення основної проблеми ставлення людини до зовнішнього світу, до Бога та інших людей вимагало філософського аналізу різних проблем. Суттєвою тут була проблема співвідношення *знання і віри*. Пріоритет віддавався вірі. Однак і авторитет знання був досить високий. При цьому знання часто розглядалося як засіб для зміцнення віри. Інша важлива проблема, що обговорювалася в період патристики і пізніше, – це проблема про свободу волі. При цьому одні середньовічні філософи заперечували свободу волі, інші допускали її, але обмежували можливим втручанням Бога, треті відстоювали думку про те, що люди вільні у своїх волевиявленнях, але світ не вільний від волі Бога. Люди, неповно осягаючи світ, можуть помилятися і грішити. Свобода волі розглядається як джерело гріха. Позбавити від гріха може пізнання створеного Богом світу.

Ще одне коло широко обговорюваних проблем відноситься до етики. Однією з них була проблема добра і зла у світі. Багато християнських філософів періоду патристики вважали, що зло у світі своїм джерелом має справи людей, які є реалізацією їх вільної волі, ураженої помилками. Інші мислителі бачили джерело зла в підступах диявола. Велику увагу християнські філософи періоду патристики приділяли проповіді заповідей релігійної моралі. Твори, присвячені цьому, вражають глибиною проникнення в духовний світ людини, знанням людських пристрастей і бажань. Для цих творів характерний всепроникний гуманізм. У своїх творах отці церкви прагнули дати конкретні рекомендації тим, хто прагнув уникнути гріха і врятуватися від гніву Божого.

Зачіпалася в працях християнських філософів періоду патристики онтологічна проблематика і проблеми теорії пізнання. Християнські мислителі не сумніваються в реальності існування світу і визнають корисність його пізнання оскільки в ході пізнання проявляється велич творця.

Одним із найбільш авторитетних представників патристики був *Аврелій Августин* (Блаженний) (354-430 рр.) – християнський теолог, єпископ м. Гіппона (Північна Африка, Римська імперія). Вагома праця Августина Блаженного – “Про град Божий” – упродовж століть була поширеним релігійно-філософським трактатом, на який спиралися середньовічні теологи при вивченні та викладанні схоластики.

Іншими відомими творами Августина є: “Про прекрасне і придатне”, “Проти академіків”, “Про порядок”.

Можна виділити такі основні положення філософії Августина Блаженного: хід історії, життя суспільства – це боротьба двох протилежних царств – Земного (грішного) і Божественного; Земне царство втілюється в державних установах, владі, армії, бюрократії, законах, імператорі; Божественне царство представлене священнослужителями – особливими людьми, наділеними благодаттю і близькими до Бога, які об'єднані в християнську Церкву; Земне царство загрузло в гріхах і язичництві і буде рано чи пізно переможене Божественним царством; у зв'язку з тим, що більшість людей грішні і далекі від Бога, світська (державна) влада необхідна і буде існувати далі, але буде підпорядкована духовній владі; королі та імператори повинні виражати волю християнської Церкви і підкорятися їй, а також безпосередньо Папі Римському; Церква – єдина сила, здатна об'єднати світ; існують бідність, залежність від інших (лихварів, землевласників і т. д.), але з ними треба змиритися і терпіти, сподіватися на краще; вище блаженство – щастя людини, яке розуміється як заглиблення в себе, вченість, розуміння істини; після смерті праведники в нагороду від Бога отримують загробне вічне життя.

Особливе місце у філософії Августина Блаженного займають роздуми про Бога: Бог існує; головними доказами існування Бога є його присутність в усьому, всемогутність і досконалість; все (матерія, душа, простір і час) – є творіннями Бога; Бог не тільки створив світ, а й продовжує творити його сьогодні, буде творити в майбутньому; знання (почуття, думки, відчуття, досвід) реальні і самодостатні, однак вище, істинне, незаперечне знання досягається тільки при пізнанні Бога.

Значення філософії Августина Блаженного в тому, що він приділив велику увагу проблемі історії (рідкість для того часу), Церква (часто підвладна державі і переслідувана в Римській імперії) оголошена теж владою поряд з державною (а не елементом держави). Важливими є те, що Августин обґрунтовує ідею панування Церкви над державою, а Римського Папи – над монархами – головна ідея, за висунення якої та її подальше втілення в реальності католицька Церква вшановувала й обожнювала Августина Блаженного, особливо в середні століття. Також мають значення висунуті мислителем ідеї соціального конформізму (смирення з бідністю і чужою владою), величі людини, її краси, сили, досконалості, богоподібності (що також було рідкістю для того часу. Одночасно людині рекомендувалося умертвляти плоть, розвивати і підносити дух, пізнавати Бога головню через шлях віри, що ставилася вище за розум.

3. Схоластика. Вчення Томи Аквінського про буття, Бога, віру і розум, сутність та існування.

Схоластика – панівний тип середньовічної теологічної філософії, особливими рисами якого були відірваність від реальної дійсності, замкнутість, консерватизм, догматизм, повне і беззаперечне підпорядкування релігійним ідеям, схематичність, повчальність.

Назва “схоластика” походить від латинського слова *schola* (школа), оскільки цей тип філософії кілька століть викладали в школах і університетах Європи. Таким чином, схоластика являла собою не стільки науку, що займається творчим пошуком, скільки шкільну та університетську дисципліну,

що мала на меті філософськи обґрунтувати релігійне вчення і догмати Церкви (“Філософія – служниця богослов’я”).

Для схоластики характерне сприйняття Біблії як жорсткого нормативного тексту, абсолютної істини.

Схоласти поділяли знання на два види: надприродне, що дається в одкровенні (тобто те, що мав на увазі Бог, закладаючи ту чи іншу думку в Біблії); природне, що відкривається людським розумом (тобто те, що людина зуміла “розшифрувати” з тексту Біблії).

У цьому зв’язку схоласти вели численні суперечки, написали сотні філософських томів, в яких намагалися правильно зрозуміти ідеї Бога, заховані за рядками Біблії. Причому предметом даних суперечок і вишукувань ставала не сама ідея Бога, а правильність і чіткість понять, визначень, формулювань, інакше кажучи, зовнішня, формально-логічна сторона релігійного вчення.

У середньовічній теологічній філософії (схоластиці) виділяють два протилежних напрями – номіналізм і реалізм.

Реалізм – напрям теологічної філософії, прихильники якого вважали справді існуючими (тобто справжнім буттям) не самі речі, а їх загальне поняття – універсалії. За змістом реалізм близький до вчення Платона про “чисті ідеї”, втіленням яких є реальні речі. Видатними представниками реалізму були Ансельм Кентерберійський, Гільйом із Шампо.

Номіналізм (від лат. *nomen* – ім’я) – напрям теологічної філософії, прихильники якого вважали реально існуючими лише самі конкретні речі, в той час як загальні поняття (універсалії) сприймали як імена речей. За змістом номіналізм близький до вчення Арістотеля, що спростовує “чисті ідеї” і вважає реально існуючими – матеріальні речі. Н думку номіналістів універсалії існують не до, а після речей, а речі пізнаються чуттєвим досвідом. До номіналістів належали Росцелін, П'єр Абеляр, Дунс Скот.

Тома Аквінський (1225-1274 рр.) – домініканський монах, великий теологічний середньовічний філософ, систематизатор схоластики, автор томізму – одного з панівних напрямів католицької Церкви. Основні твори Томи

Аквінського: “Сума теології”, “Сума філософії” (“Проти язичників”), коментарі до Біблії, коментарі до творів Арістотеля.

Тома Аквінський вважав недостатнім онтологічний доказ існування Бога (тобто “очевидний” доказ існування Бога, виведений з існування його творіння – навколишнього світу, як вважав Августин Блаженний). Тому висуває своїх п'ять раціональних доказів існування Бога:

- рух: все, що рухається, спричинене до руху кимось (чимось) іншим – отже, є первинний двигун всього – Бог;
- причина: все, що існує, має причину – отже, є першопричина всього – Бог;
- випадковість і необхідність: випадкове залежить від необхідного – отже, первісною необхідністю є Бог;
- ступеня якостей: все, що існує, має різні ступені якостей (краще, гірше, більше, менше і т. д.) – отже, має існувати вища досконалість – Бог;
- мета: все в навколишньому світі має якусь мету, прямує до мети, має сенс – отже, існує якийсь розумне начало, яке спрямовує все до мети, надає сенс усьому. Цим началом є Бог.

Також Тома Аквінський досліджує проблему буття не тільки Бога, а й усього суцього. Зокрема, він: розмежовує сутність (есенцію) та існування (екзистенцію). Їх поділ – одна з ключових ідей католицизму.

Як сутність (есенцію) він розглядає “чисту ідею” речі або явища, сукупність ознак, рис, призначення, які існують в розумі Бога (Божественний задум). А як існування (екзистенцію) сам факт буття речі. Тома вважає, що будь-яка річ, будь-яке явище є сутність, яка знайшла існування з волі Бога (тобто “чиста ідея”, яка придбала матеріальну форму в силу акту Божественної волі). Він доводить, що буття тимчасове, тобто Бог, що дав сутності існування, може цю сутність існування і позбавити, отже, навколишній світ тимчасовий і непостійний. Сутність та існування єдині тільки в Бозі, отже, Бог – вічний, всемогутній і постійний, не залежить від інших зовнішніх факторів.

На думку Аквінського, все складається з матерії і форми (ідеї). Суть будь-якої речі – єдність форми і матерії. Форма (ідея) є визначальним початком, а матерія є лише вмістилищем різних форм. Форма (ідея) є одночасно метою виникнення речі. Ідея (форма) будь-якої речі потрібна: існує в Божественному розумі, в самій речі, у сприйнятті (пам'яті) людини.

Досліджуючи проблему пізнання, Тома Аквінський доходить висновку, що одкровення і розум (віра і знання) – не одне і те ж (як вважав Августин Блаженний), а різні поняття. Віра і розум одночасно беруть участь у процесі пізнання, тому дають істинне знання. Якщо людський розум суперечить вірі, то він дає не достеменне, неправдиве знання. Усе у світі, вважає він, ділиться на те, що можна пізнати раціонально (розумом), і те, що розумом непізнаване. Розумом можна пізнати факт існування Бога, єдність Бога, безсмертя людської душі та ін. Не піддаються ж раціональному (розумному) пізнанню проблеми створення світу, первородного гріха, трійці, а отже, можуть бути пізнані через Божественне одкровення.

Філософія і теологія – різні науки. Філософія може пояснити тільки те, що пізнається розумом, усе інше (божественне одкровення) може пізнати тільки теологія.

Історичне значення філософії Томи Аквінського (насамперед для католицької Церкви) в тому, що ним були виокремлено п'ять доказів існування Бога, систематизована схоластика, закріплено поділ есенції і екзистенції (сутності та існування), що доводило всемогутність Бога і повну залежність від Нього, Його волі всього суцього. Також вагомим внеском мислителя є доведення переваги ідеалізму над матеріалізмом, існування Божественних ідей, які передують речам, панування ідеї над матерією (а отже, Бога над навколишнім світом). Непересічне значення має висунута філософом ідея про істинність знання, отриманого розумом тільки в разі відповідності розуму вірі, а також виокремлення ним сфер буття, які можуть бути пізнані тільки через одкровення. Він розділив філософію і теологію, причому філософію поставив у підлегле становище стосовно теології.

Через логічно доведену низку положень теології і схоластики у 1878 вчення Томи Аквінського рішенням Папи Римського було оголошено офіційною ідеологією католицизму. Сьогодні набув поширення неотомізм – філософсько-релігійне вчення, засноване на ідеях Томи Аквінського.

4. Пізня схоластика (Роджер Бекон, Дунс Скотт, Вільям Оккам).

Одними з найвідоміших представників пізньої схоластики були шотландський філософ Іоанн Дунс Скот і англійські мислителі Вільям Оккам і Роджер Бекон. Наприклад, *Дунс Скот* (1266 – 1308 рр.) вважав, що Бог створив світ не в силу якоїсь розумної, а тому й цілком збагненої необхідності (як вважав Тома Аквінський), а в силу своєї абсолютної свободи. Тобто він міг створити світ, але міг і не робити цього, бо міг створити зовсім не таку дійсність, у якій ми зараз живемо, а зовсім іншу. Іншими словами, всі Божественні дії є повна, нічим не обмежена свобода, що реалізується абсолютно вільно і не підкоряється ніякій логічній чи раціональній необхідності. Тому Божа воля незбагненна, не підвладна ні розуму, ні осягненню.

Таке твердження звучало в містичних ученнях середньовіччя і його намагалася подолати схоластика, закликаючи до синтезу релігії та філософії. Дунс Скот, говорячи про неможливість розумного усвідомлення Божественного, тим самим відділяє віру від розуму, а релігію від філософії і тому виступає хоча і в рамках схоластики, але вже – проти неї: у вченні шотландського філософа виразно видно, як схоластика вступає в смугу кризи і занепаду.

Інший представник пізньої схоластики англієць *Вільям Оккам* (1285-1347 рр.) наголошував на тому, що в силу принципової різниці самих предметів і методів філософії та релігії слід жорстко розмежувати їх сфери і розглядати сфери Божественного (надприродного) і природного як абсолютно незалежні та ізольовані одна від іншої. Розум нічого не може зрозуміти в справах віри, догмати неможливо осмислити. У той же час пізнання дійсності, або навколишнього світу, цілком може бути незалежним від релігії заходом, орієнтованим виключно на розум, знання та філософію.

Фізичну реальність можна зрозуміти, виходячи з неї самої, стверджував Оккам, тобто експериментальним, науковим шляхом, а також за допомогою життєвої практики осягнути й пояснити, що відбувається навколо нас, природними причинами, які діють у природі речей. Абсолютно не слід при

поясненні навколишнього світу вдаватися до уявлень про таємні причини, приховані якості, невідомі сили і невидимі підстави, що нібито лежать в суті світобудови і керують нею. Треба відкинути або відсікти, як бритвою, усе фантастичне і надприродне при поясненні дійсності і зрозуміти її без всяких вигадок про потойбічне і містичне. Це можливо зробити, бо природне є природне, підвладне розуму і тому цілком пізнаване (цей принцип отримав назву “бритва Оккама”). А вирішальна роль у справі такого пізнання повинна належати філософії – науці про світ у цілому, про природу, що нас оточує, у всіх її проявах.

Ще один видатний представник пізньої схоластики, англієць **Роджер Бекон** (1214-1294 рр.), вважав філософію здатною досягнути глибокі таємниці світобудови і сміливо просуватися вперед за допомогою практичного досвіду та експериментального дослідження. Як це не дивно, але Бекон, що жив у XIII ст. був майже натуралістом і багато в чому випередив сучасну йому епоху. У своїх творах він описав літальні апарати, підводні машини, спосіб використання сонячної енергії та багато іншого. Сучасники називали його “дивним доктором”. Також поняття “досвідна наука” вперше вжив в історії саме Роджер Бекон.

Ідеї зазначених представників пізньої схоластики підкреслювали тенденцію до звільнення філософії від ролі служниці релігійної віри і повернення її до досягнення природи.

ТЕМА 4. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

1. Філософія епохи Відродження.

Епоха Середньовіччя змінюється епохою Відродження (renaissance – відродження). Термін “Відродження” вперше використав італійський художник і архітектор Джорджо Вазарі в 1550 р. Цей термін вживають на означення відродження античної культури під впливом суттєвих змін у соціально-економічному та духовному житті Західної Європи.

У XV – XVI століттях у Західній Європі в надрах феодалізму починають складатися капіталістичні відносини. Прогрес науки і техніки спричиняє великі відкриття. Людський розум починає повертатися до природи, до матеріальної діяльності людини. Тому відкриття (особливо геліоцентризм Коперніка) та винаходи, які були зроблені на той час, давали шлях розвитку нових галузей промисловості, спричинили якісно новий поступ у природознавстві – астрономії, механіці, географії та інших науках.

Філософія Відродження долає схоластику і водночас успадковує багато її ознак. Середньовічний теоцентризм витісняється **антропоцентризмом**. Бог у філософських роздумах цієї епохи продовжує відігравати почесну роль “творця” світу, але поряд із ним з’являється людина. Формально вона залишається залежною від Бога (бо створена ним), але, будучи наділеною, на відміну від решти частин природи, здатністю творити і мислити, людина поруч із Богом фактично починає виконувати роль істоти, так би мовити, “рівної” з Богом, роль “другого бога”, як висловився один із провідних мислителів Відродження Микола Кузанський. Поруч із Богом, людину звеличують як творця світу культури, обожнюють як суб’єкт творчої діяльності. Людина Ренесансу долає античну споглядальність і середньовічну пасивність у відношенні до зовнішнього світу, активно стверджує себе в науці та практичній діяльності. Таким чином, філософія Відродження виводить людину зі сфери релігійної компетенції і перетворює її на вищу сенсоутворюючу цінність, у центр світоглядної перспективи. Світ постає не в його об’єктивній даності, а через призму внутрішнього світу людини.

Відкриття Ренесансом людини як головного об'єкта історії та культури призвело до *гуманізму* – нового світогляду, нового соціального ідеалу, нового методу. Філософською основою культури Відродження був гуманістичний неоплатонізм, що став засобом обґрунтуванням ідеї єдності природи і людини.

Наприкінці XV століття у філософії Відродження формується тенденція, яка, поступово “розмиваючи” специфічні межі людського в природі, зрештою, цілком “розчиняє” в ній людину, витісняючи гуманістично-пантеїстичні орієнтації раннього Відродження натуралістично-пантеїстичними захопленнями, а пізніше і натуралістично-деїстичними. Найбільшими представниками пантеїстичної натурфілософії були М. Кузанський, Дж. Бруно, засновник Флорентійської академії М. Фічіно, його учень і послідовник Дж. Піко Делла Мірандола.

Природа, включно з людиною, уявлялася *М. Кузанському* (1401-1464 рр.) похідною від Бога, якого філософ розглядав як вище абсолютне буття. Однак, розвиваючи ідеї пантеїзму, Кузанський фактично заперечує створення світу. Зближуючи Бога з природою, він приписує їй божественні атрибути і, насамперед, нескінченність у просторі. При цьому він робить застереження, що світ не є нескінченним у тому сенсі, в якому нескінченний Бог як “абсолютний максимум”, але все ж не можна вважати його кінечним, тому що він має межі, в які він поміщений. Він також висловив думку, що всі речі у світі пов'язані один з одним і перебувають у безперервному русі.

Нескінченність, окреслена філософом, призводить до найважливіших змін у розумінні самого процесу пізнання. Означаючи безмежне вдосконалення людських знань, процес пізнання охоплює, на думку Кузанського, три щаблі. Перший ступінь – відчуття – дає лише смутні образи речей. Над ними підноситься розсудок, який мислить протилежності, з яких складаються всі речі, відповідно до закону протиріччя, протиставляючи їх одне одному. Вищим ступенем пізнання є розум. Філософ вважає найважливішою рисою розуму – здатність мислити нескінченне. А нескінченність змушує нас повністю долати всяку протилежність. У цьому зв'язку Кузанський і розвиває своє діалектичне вчення про “збіг протилежностей”.

Таким чином, у світорозумінні Кузанського відбилися повною мірою протиріччя епохи Відродження: гуманістична спрямованість, енциклопедизм, наукове обдарування, середньовічний традиціоналізм.

Помітну роль у становленні натурфілософії Відродження зіграв учений і художник *Леонардо да Вінчі* (1452-1519 рр.). Вважаючи досвід “наставником усіх наставників”, розглядаючи саму мудрість як “дочку досвіду”, Леонардо стверджував, що істина зводиться до “одного єдиного рішення”. Досвід при цьому він розуміє не як пасивне спостереження, а як активне цілеспрямоване втручання в природу (щоправда, відповідно до самої природи), як експеримент. І хоча Леонардо ще в гуманістичному дусі наполягає на вивищенні людини над природою, на вищості творінь людини порівняно з творіннями природи, людина у нього при цьому є лише “знаряддям природи”, хоча найвеличнішим.

Натуралістичне тлумачення філософсько-світоглядних проблем знайшло відображення у творчості таких мислителів пізнього Відродження, як М. Коперник, Д. Бруно, Г. Галілей.

М. Коперник (1473-1543 рр.), який відкрив геліоцентричну систему світу, фактично починає звільнення природознавства від теології. Його вчення про світ зміцнило і посилило переконання в здатності людського розуму досягнути істину. Мислителем, що філософськи обґрунтував вчення Коперника, був *Дж. Бруно* (1548-1600 рр.). Визнаючи первинність матерії, він розвиває думку про те, що Всесвіт нескінченний і безмежний, єдиний і різноманітний, вічний і невичерпний у своїх проявах. Існують, говорив Д. Бруно, незліченні сонця і незліченні землі, які кружляють навколо своїх сонць, як і наша планета. Жоден із цих незліченних світів безконечного, та водночас єдиного Всесвіту не створений Богом. Всесвіт вічний. Доводячи вічність Всесвіту, Бруно підкреслював необхідність історичного розгляду його складових частин. Ця ідея свідчить про наявність в його філософії елементів діалектики.

Осмислення світу як нескінченного призводить Бруно до думки про безмежність пізнання. Джерелом пізнання нескінченного він вважає розум. Відчуття, на його думку, не здатні сприймати нескінченність. У теорії пізнання він стоїть ближче до раціоналізму.

У розвиток натурфілософії епохи Відродження істотний внесок зробили вчені-натуралісти, які на основі експериментів висували глибокі ідеї, які сприяли розробці методології наукового пізнання. Зокрема, *Г. Галілей* (1564-1642 рр.), який відкрив низку фундаментальних законів природи, показав вирішальну роль експерименту в науковому пізнанні. Він знайшов точку дотику дослідно-індуктивного й абстрактно-дедуктивного способів дослідження природи, що дає змогу пов'язувати абстрактне наукове мислення з конкретними сприйняттями явищ і процесів природи.

Корінний перелом у поглядах на природу супроводжувався переглядом традиційних уявлень про суспільство. Виникали перші спроби ідеологічного та теоретичного обґрунтування ідеї громадянського, причому незалежного від релігійних санкцій, суспільства. Найбільш типовою щодо цього була політична доктрина Н. Маккіавеллі (1469-1527 рр.), правова теорія Ж. Бодена (1530-1596 рр.) та соціологічні утопії Т. Мора (1478-1535 рр.) і Т. Кампанелли (1568-1639 рр.). І все ж філософія Відродження не доходить до радикальної відмови від схоластичних стереотипів світорозуміння. Подальше звільнення думки від спадщини середньовіччя випало на долю новоєвропейської філософської класики.

2. Основні напрями філософської думки епохи Нового часу.

Кінець XVI століття і XVII століття в Західній Європі характеризуються кризою феодалізму і ранніми буржуазними революціями в Нідерландах і Англії. Капіталізм потребував винаходів та застосування машин, тому відбувався прогрес механіко-математичних наук. Виникає не тільки справжнє наукове природознавство, основою якого є органічне поєднання теорії з планомірним експериментальним дослідженням природи, а й якісно нова картина світу, що спирається на науку та її філософське осмислення.

Дослідно-експериментальне дослідження природи і тематичне осмислення його результатів спричинило вирішальний вплив на філософську думку. Об'єктом особливої уваги в Новий час стають гносеологія і методологія дослідження природи.

Філософія Нового часу, що виражала суттєві риси епохи, змінила не тільки ціннісні орієнтації, а й спосіб філософування. Її прийнято називати класичною. Це поняття вживають для позначення періоду розвитку філософії, що володіє неперервністю і єдністю цінностей, які зберігали свій характер нормативності незалежно від зміни епох і субординації стосовно науки та теології. Головною установкою цього періоду є визнання розуму вищою, принаймні всередині філософії, інстанцією.

Мислителів XVII століття цікавила проблема визначення джерела людських знань, пізнавальної ролі чуттєвих і раціональних форм знання. Розбіжності в оцінці ролі цих форм пізнання породили основні напрями новоєвропейської філософії: раціоналізм та емпіризм.

Емпіризм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм) – напрям у філософії, який вважає основним джерелом пізнання чуттєвий досвід (“Немає нічого в розумі, чого б не було у відчуттях”). Особлива форма – сенсуалізм, що виводить усі знання з відчуттів.

Основні риси: 1) пов'язаний з номіналізмом; 2) критикує “теорію” вроджених ідей; 3) як правило, критикує категорію “субстанції” як одне з абстрактних понять; 4) приділяє помітне місце проблемам індуктивного методу.

Раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Ляйбніц) – протилежний до емпіризму напрям, що підкреслює автономність розуму від відчуттів, обмеженість чуттєвого досвіду і на цій основі пріоритет розуму в пізнанні.

Основні риси: 1) пов'язаний з реалізмом; 2) визнає “вроджені ідеї” як основу істинного пізнання; 3) категорія “субстанції” – одна з основних; 4) досліджує в основному раціональні засоби пізнання, розвиває теорію дедукції.

Побудова філософських систем у Новий час значною мірою збігається з розробкою методу наукового пізнання. **Френсіс Бекон** (1561-1626 рр.) один із перших поставив перед собою завдання створення наукового методу, що дає справжнє і корисне знання. Він відкидає традиційні форми знання: схоластику, магію, аристотелівську логіку як помилкові і марні, пропонуючи грандіозний проект “Великого відновлення наук”, в рамках якого і написана його основна

праця “Новий Органон” (1620 р.). Мислитель поставив мету спрямованого вивчення природи і оволодіння нею. Наука повинна давати практичну користь. Ступінь влади людини над природою перебуває, на думку філософа, у прямій залежності від ступеня знання законів природи.

Основним джерелом пізнання Ф. Бекон вважає чуттєвий досвід. Він досліджує основні можливі помилки на шляху досвідного пізнання. Тут можливо як передбачення природи (пов'язане з перестрибуванням від даних чуттєвого досвіду до загальних положень), так і її тлумачення (справжнє пізнання на основі постійного сходження від одиничного до загального). Він застерігає як від крайнощів емпіризму (“шлях мурашки”), так і догматизму (“шлях павука”), віддаючи перевагу збалансованому “шляху бджоли”, яка збирає з квітів солодкі соки, але не залишає їх у тому вигляді, в якому висмоктує, а переробляє їх у мед власною діяльністю.

Особливе місце у вченні Бекона займає критика “*ідолів*” пізнання. Він виділяє чотири види “ідолів”: 1) “ідоли роду” – загальні омани, породжені самою людською природою; 2) “ідоли печери” – спотворені уявлення про дійсність, характерні для окремих людей; 3) “доли площі” або “ринку”- пов'язані зі спілкуванням людей і неправильним використанням мови; 4) “ідоли театру” – хибні уявлення про світ, некритично запозичені людьми з різних філософських систем.

Основна мета науки – дослідження “форм” природних речей; при цьому форма розуміється не в аристотелівсько-схоластичному сенсі, а як сутність, закон явищ. Метод Бекона орієнтований в основному на якісне пізнання природи. Він полягає в збиранні та класифікації форм. Пошук форм здійснюється шляхом істинної індукції, яка опирається на дані органів відчуттів. Вона є єдиною істинною формою доведення і ключем до пізнання природи.

Систематизацією та розвиток основ англійського емпіризму, після Ф. Бекона взяли на себе Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм.

Розвиваючи матеріалістичне вчення про природу, англійський учений *Томас Гоббс* (1588-1679 рр.) виходить з того, що світ складається з

різноманітних, протяжних тіл, що мають фігуру, величину, положення і підпорядковані законам механічного руху. Нічого безтілесного немає. Світ – єдина матеріальна субстанція. Якісне розмаїття природи він вважав продуктом людських сприйнятів, в основі яких лежать механічні відмінності речей.

З позицій матеріалізму Т. Гоббс розробляв вчення про пізнання. Джерелом пізнання є зовнішні відчуття. Усі операції пізнання вичерпуються, згідно з його вченням, операціями відчуттів і уяви. Тіла, впливаючи на органи чуття, утворюють ідеї, мислення ж є додаванням, обчисленням ідей. Кожна ідея позначається словом, ім'ям, але загальні імена, такі як “субстанція”, не мають тілесного аналога і вимагають критичного ставлення.

Гоббс розробив оригінальне вчення про державу і право. Він зробив спробу розкласти державу як складне ціле на його основні елементи, а останні він зводив до простих законів природи. В результаті філософ доходить до думки про необхідність розрізняти два стани людського суспільства: природне і цивільне.

Започаткована Гоббсом систематизація емпіризму отримала розвиток у англійського мислителя *Джона Локка* (1632-1704 рр.). Його вчення засноване на механіці Ньютона: природа розуміється як механічна взаємодія тілесних часток. Локк – матеріаліст, у тому числі і в теорії пізнання. Навколишній світ предметів і речей визначає, на його думку, зміст відчуттів людини. У цьому зв'язку він зазначає: в розумі немає нічого, чого раніше не було б у наших відчуттях. Локк досліджує форми пізнання і розглядає питання про джерела утворення ідей, понять. Вважаючи досвід єдиним джерелом усіх ідей, Локк розрізняє два його види: зовнішній і внутрішній, який дає відповідно відчуття і рефлексивні ідеї. Зовнішній досвід дає нам уявлення про первинні якості (форма, протяжність), що належать самим речам, і вторинні якості (смак, колір), що належать суб'єкту, що пізнає. Розподіл досвіду на зовнішній і внутрішній, якостей на первинні та вторинні свідчить про відступ Локка від матеріалістичної теорії пізнання.

Локк виводить усі ідеї з чуттєвого досвіду, заперечуючи вчення Декарта про “вроджені ідеї”. Людина народжується, подібно до “чистої дошки”. Розум

сам не може виробляти ідеї і лише досвід, виховання, освіта дають йому матеріал. Розум – це поєднання простих ідей. Прості ідеї складаються в складні, особливий різновид яких – абстрактні ідеї. Серед них ідея “субстанції”. Локк заперечує її, бо вважає, що ми не можемо мати про неї ясні і виразні уявлення.

Локк розрізняє за ступенем ясності і виразності три види пізнання: чуттєве, демонстративне; інтуїтивне. А за ступенем точності достовірне і ймовірне знання, при цьому досліджує різні форми ймовірності.

Ідеї Локка отримали своєрідну інтерпретацію у філософії його співвітчизника *Джорджа Берклі* (1684-1753 рр.). Він виходить з того, що відчуття – основа пізнання, ідеї – це відчуття або результати впливу розуму на відчуття. При цьому немає принципової різниці між первинними і вторинними якостями. Усі якості (ідеї) – наші відчуття, які не мають зовнішньої причини й існують лише в розумі. Речі – це поєднання відчуттів у розумі. Нам відомі, таким чином, лише відчуття, які дає досвід. Звідси характерний висновок: існувати, отже, бути сприйнятим. Берклі долає неоднозначність філософії Локка на основі суб'єктивно-ідеалістичного сенсуалізму.

Берклі більш радикальний, порівняно з Локком, у критиці абстрактних ідей, особливо ідей матеріальної субстанції. Поняття матерії, на його думку, нічого не означає і є шкідливим, оскільки вигадане для виправдання безбожництва. Але сам Берклі непослідовний, оскільки не заперечує субстанції духовної. Дух, розум, “Я” людини – передумова пізнання, оскільки ідеї не існують поза духом. Ясність ідей Берклі обґрунтовує посиланням на Бога як причину пов'язаності сприймань. Наші відчуття можна розглядати як знаки Бога. По суті, суб'єктивний ідеалізм Берклі переростає в об'єктивний.

Слідом за Берклі з вченням про те, що метою науки є опис відчуттів як єдиної реальності, виступив *Девід Юм* (1711-1776 рр.). Він досліджує природу людини у зв'язку з аналізом природи пізнання. Юм підкреслює первинність вражень чуттєвого досвіду стосовно породжуваних на їх основі ідей. Ідеї, таким чином, не породжені безпосереднім досвідом, але вони не засновані і на якійсь раціональній необхідності. Поєднання ідей засновано лише на психологічній асоціації. Відповідно Юм піддає сумніву всі загальні абстрактні поняття,

зокрема ідеї і матеріальної, і духовної субстанцій. Розумне “Я” для нього є просто поєднання вражень та ідей. Серед найважливіших відношень, що відіграють ключову роль у пізнанні, він виділяє відношення причинності. За Юмом, зв'язок причини і наслідку не має необхідного характеру, на ній не можна засновувати висновки, оскільки, роблячи висновок від причини до наслідку, ми розмірковуємо “за звичкою”.

Юм заперечує раціональну основу пізнання. Безумовно ми можемо знати, вважає він, тільки безпосередні враження чуттєвого досвіду. Таким чином, у теорії пізнання Юм – агностик. Заперечення раціональної основи пізнання веде до ірраціоналізму в розумінні людини: моральність також не має надійних раціональних підстав, пристрасті панують над людиною, почуття страху – основа виникнення релігії. Ідеї Юма зіграли велику роль у подальшому розвитку західноєвропейської філософії.

У Франції розробкою універсального методу пізнання займався представник раціоналізму *Рене Декарт* (1596-1650 рр.). Він відіграв важливу роль у становленні математичних методів та їх застосуванні в природознавстві, що багато в чому визначило раціоналістичний характер його філософії.

Займаючись проблемою розробки нового методу пізнання, Декарт протиставляє його схоластичній логіці. При цьому новий метод – це метод і філософії, і науки. Філософ не проводить між ними межі. Він формулює основні правила методу: 1) Слід включати у свої судження тільки те, що представляється розумові настільки ясно і настільки чітко, що не дає ніякого приводу піддавати їх сумніву; 2) Ділити кожне досліджуване явище на необхідне і можливе число частин; 3) Дотримуватися певного порядку мислення, простуючи поступово від більш простого до найбільш складного; 4) складати найбільш повні переліки та огляди, що виключають упушення.

Як критерій істинності Декарт пропонує критерій інтуїтивної “ясності і виразності” ідеї, що відіграло ключову роль у західноєвропейській філософії. Саме тому, побудову своєї філософської системи Декарт почав із сумніву в істинності всіх знань, якими володіє людство. Сумніву піддаються

упередження, дані чуттєвого досвіду. Відзначаючи обмеженість останнього, Декарт вважає, що природа людського духу більш наочна, ніж тіло.

Виходячи з очевидності буття духовної істоти, Декарт формулює відому тезу “я мислю, отже, існую”. Ця теза, як самоочевидна не підлягає сумніву і стає інтуїтивною основою всієї його раціоналістичної філософії. Пізнання, отже, не залежить від чуттєвого досвіду, знання дедуктивно виводиться з ряду базисних інтуїцій і аксіом, серед яких – “вроджені ідеї”.

Основна риса філософського світогляду Декарта – дуалізм. Мислитель розрізняє дві рівноправні субстанції: матеріальну і духовну. Атрибут духовної – мислення, матеріальної – протяжність. Отож, Декарт, по суті, ототожнює матерію з простором. Матерія однорідна, а тому її можна кількісно виміряти. Матеріальний світ розуміється як складна машина, результат механічної взаємодії нескінченно подільних частинок. Тварини – теж складні машини. Декарт, таким чином, розробляє механістичну картину природи.

У цю картину природи не цілком вписується людина як єдність матеріальної і духовної субстанцій. Не подолавши дуалізм, Декарт пропонує цікаве рішення: субстанції взаємодіють особливим чином у шишкоподібній залозі в мозку людини.

Філософія Декарта і його наукові ідеї вплинули на голландського мислителя *Бенедикта (Баруха) Спінозу* (1632-1677 рр.), в основі філософії якого лежить вчення про єдину субстанцію. Долаючи дуалізм Декарта, він стверджує, що є тільки одна субстанція – Бог, який розуміється як природа. Єдина субстанція володіє безліччю атрибутів, тобто невід'ємних властивостей, з яких відомі два – “мислення” і “протяжність”. Вчення Спінози про атрибути спрямоване проти дуалізму Декарта, згідно з яким протяжність і мислення утворює дві субстанції. Додання Богу атрибуту протяжності означало ототожнення Бога і природи. Спіноза виділяє також незліченні модуси (конкретні стани субстанції): в атрибуті мислення – це думки, бажання, воля, в атрибуті протяжності – тіло. Спіноза виходить із принципу повного збігу “порядку речей” і “порядку ідей”, тобто наші ідеї не можуть бути істинними або помилковими, а тільки більш-менш ясними. Звідси розрізняються три роди

пізнання: чуттєве, розумове, інтуїтивне. Чуттєве пізнання має підлеглий, другорядний характер. У цій оцінці чуттєвого пізнання проявляється раціоналізм Спінози.

Субстанція незмінна, вічна і з необхідністю визначає все як єдину причину всього. Людина – лише мислячий автомат, який підпорядковується необхідності природи. Свобода досягається лише через пізнання необхідності, а для цього потрібно спочатку проаналізувати пристрасті і звільнитися від них – така етика Спінози.

Німецький учений *Готфрід Ляйбніц* (1646-1716 рр.), незадоволений пасивним характером субстанції в моністичному вченні Спінози, розвинув плюралістичну концепцію об'єктивного ідеалізму. У його основній роботі “Нові дослідження про людський розум” подано розгорнуту критику системи емпіризму Локка і обґрунтовано теорію “вроджених ідей”. Ляйбніц будує свою філософію раціонально-дедуктивним методом. Як і інші раціоналісти, він виводить окремі явища з базових аксіом і принципів. Ляйбніц критикує недоліки механістичної картини світу і доповнює дослідження діючих механічних причин дослідженням субстанційних і цільових причин, тобто прагне синтезувати вже сформований природничо-науковий метод з елементами традиційної філософської методології. На цій основі він будує свою, онтологію – монадологію, тобто вчення про монади. В основі їх розвитку лежить сила уявлення, яку Ляйбніц називає перцепцією. Монади – духовні субстанції речей, вони безсмертні, нетотожні, їх безліч. Ляйбніц виходить із плюралізму субстанцій. Фізично монади не пов'язані, але координуються вищою монадою – Богом – у вигляді встановленої гармонії. Учений припускає безліч можливих світів, але дійсний світ – кращий з можливих світів, бо така мета його творця. Історична цінність монадології Ляйбніца визначається наявністю в ній значних елементів діалектики (ідея про саморух монад як джерела і причини їх безперервної зміни, думка про зв'язок мікрокосму і макрокосму і т.д.), що опинилися вельми плідними для подальшого розвитку філософії.

Гносеологічна позиція Лейбніца виражена в тезі, в якій він заявив, що немає нічого в розумі, чого не було раніше в почуттях, за винятком самого розуму.

3. Вихідні особливості та ідеї європейського Просвітництва.

У XVIII столітті філософія розвивається під впливом ідей Просвітництва, найбільш яскраво ця течія заявила про себе у Франції, що дала низку видатних філософів. На становлення французького Просвітництва великий вплив мали філософія Декарта і Локка.

Епоха Просвітництва – ще одне світове явище, ще один злет людства. Їй, так само як і Ренесансу, відповідає становлення капіталістичних відносин у деяких країнах, в яких вона і досягає своїх вершин. Безперечно, її можна розглядати як наступницю епохи Відродження на новому історичному етапі. Про це свідчать і найважливіші її характеристики: культ розуму; культ науки; культ людини; ідея прогресу, вперше осмислена в цю епоху; ідея загальної рівності; ідея освіти народних мас і надія на освічених правителів; боротьба з релігією і метафізичними вченнями, що обґрунтовують буття Бога; проблеми найкращого суспільного устрою; історичний оптимізм, віра в прогрес людства; підхід до історизму як типу мислення.

Між просвітителями, як це бувало в усі епохи, також йшла запекла ідейна боротьба. Проте філософія Просвітництва задала напрям руху всьому людству аж до кінця тисячоліття. Сьогодні ці ідеї викликають зацікавлення. Зокрема надмірна раціоналізація, протиставлення людини природі, виділення її з цілісності Космосу, претензії на те, щоб бути богом.

Французьке Просвітництво представляють Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Е. Б. Кондільяк, Ж.-О. Ламетрі, Д. Дідро, К. - А. Гельвецій, П. Гольбах та ін.

Ш.-Л. Монтеск'є (1689-1755 рр.) у “Перських листах” критикував абсолютизм і забобони, виходив з існування об'єктивної закономірності в природі. У роботі “Про дух законів” він прагнув виявити об'єктивні закони історії. Природні (географічні) умови, на його думку, визначають особливості психології народів, а остання, в свою чергу, обумовлює форми правління. Така

концепція характеризується як “географічний детермінізм”.
Монтеск'є першим обґрунтував політичну теорію поділу влади.

Вольтер (1694-1778 рр.) досліджував історію як об'єктивний процес, критикував церкву і виступав за віротерпимість. Водночас багато просвітителів були деїстами, тобто визнавали обмежену участь Бога у світі: Бог – “великий годинникар”, що запустив годинник природи, джерело руху. З погляду Вольтера, релігія потрібна народу (якби Бога не було, його слід було б вигадати).

У другій половині 40-х років XVIII століття на історичну арену виходять більш радикальні просвітителі – матеріалісти і атеїсти. Наприклад, **Ж.-О. Ламетрі** (1709-1751 рр.) у пізнанні спирається на чуттєвий досвід, відчуття. Як лікар, він вважає людину тілесною істотою, душа якої нерозривно пов'язана з тілом (Різні стани душі завжди відповідають аналогічним станам тіла). Ламетрі долає дуалізм Декарта в розумінні людини, стверджуючи матеріальну субстанційну єдність останньої в праці “Людина-машина”.

Ламетрі першим з французьких просвітителів обґрунтував єдність матерії і руху, виділив як атрибути матерії розмаїття її форм, активність і здатність відчувати.

Д. Дідро (1713-1784 рр.) розвиває ідеї Ламетрі про єдину матеріальну природу людини, про матерію та її якості, про притаманну їй здатність до руху і відчуття. В основі всього розмаїття як неживої, так і живої природи лежить єдина матеріальна субстанція, що володіє активністю. Матерія складається з атомів, що розуміються не механічно, а радше як органічні молекули. Дідро вважає відчуття загальною властивістю матерії. Різниця людини і тварин не в особливій субстанції – душі, а в організації. Людина володіє особливою організацією. Здатність до чуттєвого пізнання Дідро пояснює, використовуючи “теорію вібрації”. Людина порівнюється з фортепіано, на клавішах якого грає зовнішній світ. Він критикує суб'єктивний ідеалізм як філософію “божевільного фортепіано”. Інтерес Дідро, як і інших французьких матеріалістів, до живої природи дозволив подолати рамки механістичного матеріалізму. Дідро одним з

перших вводить еволюціоністське розуміння природи, прагне пояснити розвиток у природі, посилаючись тільки на матеріальні сили.

У розвиток французького матеріалізму зробив певний внесок **К. -А. Гельвецій** (1715-1771 рр.), що займався проблемами пізнання, етики та суспільного устрою. Здібності розуму він зводить до відчуттів, які складають об'єктивну основу знання. Пристрасті породжують омани. Поряд із природними пристрастями Гельвецій виділяє пристрасті, породжувані суспільством і вихованням, наприклад жадібність. Також існують пристрасті, пов'язані з інтересами і потребами людей, під впливом останніх люди об'єднуються в товариства. Але матеріалістичної теорії суспільства Гельвецій не створив, вважаючи, що “думки правлять світом”, і сподіваючись на політичні перетворення.

Найбільшим матеріалістом цього періоду є **П. Гольбах** (1723-1789 рр.), що виклав у роботі “Система природи” (1770 р.) своє світобачення, що являло систему матеріалістичного субстанціоналізму. Матерія – природа, на думку філософа, є єдина основа. Розмаїття природи, форм руху є джерелом саморуху матерії. Форми матерії різняться організацією. Гольбах уперше запропонував визначення матерії через відношення до органів відчуттів, до свідомості (по відношенню до нас матерія взагалі є все те, що впливає яким-небудь чином на наші відчуття). Усе має свою причину і підпорядковується незмінним законам, усе є необхідним, а випадок – лише результат незнання причин. Він, таким чином, доводить до межі властивий французькому матеріалізму детермінізм і фаталізм. Матеріалізм Гольбаха загалом механістичний, всі рухи зводяться ним до простих.

Таким чином, класичний раціоналізм як віра в можливість повного пізнання світу і людини за допомогою розуму став основою розвитку науки, європейського стилю мислення, проте філософія Просвітництва залишила низку проблем невирішеними. Виникла потреба в іншому підході – діалектичному.

4. Німецька ідеалістична (класична) філософія.

Наприкінці XVIII ст. в Німеччині виникає філософський рух, в якому у своєрідній формі знайшли своє відображення значні соціальні перетворення того часу, зокрема французька революція 1789 року, якісні зміни в галузі природознавства (відкриття у фізиці, хімії, біології). В історії німецької філософії почався її класичний період.

Родоначальником німецької ідеалістичної (класичної) філософії є *Іммануїл Кант* (1724-1804 рр.). Філософська творчість Канта ділиться на два періоди: докритичний (до початку 70-х років) і критичний. У перший період своєї діяльності філософ займався дослідженням питань природознавства. Особливо велике значення для науки та філософії мала гіпотеза Канта про виникнення Сонячної системи з гігантської газової туманності. У ній він висловив в узагальненому вигляді діалектичну думку про історичне виникнення і розвиток Сонячної системи. Кант висловив припущення про уповільнення обертання Землі завдяки дії припливів і відливів в океані.

З 70-х років починається критичний період філософії Канта. Він переходить на позиції філософського дуалізму і на основі критичного аналізу пізнавальних здібностей людини розробляє нове коло проблем. Єдність системи поглядів Канта в цей період визначається тим зв'язком, який він надає постановці і вирішенню таких питань: Що я можу знати?; Що я можу робити?; На що я можу сподіватися?; Що таке людина? Відповідь на перше питання веде до вирішення проблеми меж пізнавальних можливостей людини. Характерними рисами його теорії пізнання є агностицизм і апіоризм. Приступаючи до аналізу процесу пізнання, Кант виходив із того, що існує незалежний від свідомості людей зовнішній світ, світ “речей у собі” , який є джерелом наших відчуттів. Поряд із ним, за Кантом, існує світ явищ, який він називає природою, – це той світ, який ми бачимо, сприймаємо, в якому ми живемо і діємо. Світ явищ, або природа не існує самостійно, незалежним від людської свідомості існуванням, а виникає в результаті впливу “речі в собі” на органи чуття і являє собою не що інше, як сукупність людських уявлень.

Світ явищ, створюваних людиною, згідно з вченням Канта, абсолютно не схожий на світ “речей у собі”. Людина ж має справу лише зі світом явищ. А якщо це так, то світ “речей у собі” абсолютно не доступний їй. Людина про нього нічого не знає і не може знати, він не пізнаваний. Усе, що людина знає, за Кантом, належить лише до світу явищ, тобто до її власних уявлень.

Світ явищ, згідно з Кантом, невпорядкований, хаотичний, у ньому немає ніякої закономірності, необхідності, він існує навіть поза простором і часом. І лише людина в процесі пізнання вносить у цей хаос певний порядок, поміщає всі явища в просторові і часові рамки, приписує їм необхідність, закономірність, причинно-наслідкові зв'язки. Виходить, що людина створює, творить як світ явищ (оскільки він, є не що інше, як сукупність людських відчуттів, уявлень), так і закони, які у цьому світі. Тут чітко проявляється ідеалістична позиція Канта в питанні про взаємовідносини людської свідомості та природи.

I. Кант розробив складну гносеологічну конструкцію, включивши в процес пізнання три етапи, три шаблі. Першим йде етап чуттєвого пізнання. Йому властива здатність людини впорядковувати хаос відчуттів за допомогою їх суб'єктивних форм – простору і часу. Таким шляхом утворюється предмет чуттєвості, світ явищ. Другий ступінь – це сфера розсудку. Розсудок виконує функцію підведення розмаїття чуттєвого матеріалу під єдність поняття. Третій ступінь – розум, що володіє, на думку Канта, здатністю керувати діяльністю розуму, ставлячи перед ним певні цілі. Розум, на відміну від розсудку, породжує “трансцендентальний” ідеї, що виходять за межі досвіду. Вони висловлюють прагнення розуму до досягнення “речей у собі”. Проте розум тут безсилий. Як тільки він намагається вийти за межі досвіду, речі “біжать від нього”.

Вчення Канта має мету виправдати й обґрунтувати релігію. Людина, на думку Канта, не в змозі проникнути у світ “речей у собі”. У цьому світі знаходяться Бог, душа, вільна воля. І тому наука не в змозі і не має права судити про Бога, про душу (доводити відсутність Бога або смертність душі), бо

все це їй не доступне. Єдине, за Кантом, що може проникнути у світ “речей у собі”, в змозі відірватися від спостережуваного світу явищ і заглянути в потойбічний світ, – це релігія, що з'єднує людину з Богом, що надає в потойбічному світі вільну волю, звільняючи людину від того, що її пригнічує і переслідує в чуттєвому світі. Обмеживши сферу знання, він дає місце вірі.

Заслугою І. Канта є те, що він першим у філософії Нового часу показав складність і суперечливість процесу пізнання. Ці його ідеї знайшли продовження і глибшу розробку у філософії Г. В. Ф. Гегеля.

Німецьку ідеалістичну (класичну) філософію після Канта розробляли такі видатні філософи, як *І. Г. Фіхте* (1762-1814 рр.) і *Ф. Шеллінг* (1775-1854 рр.). Фіхте вніс значний внесок у розробку діалектичного методу і проблеми взаємозв'язку теорії і практики. Будучи суб'єктивним ідеалістом, на відміну від Берклі, він не зводив людську свідомість до відчуттів, а розглядав її у певних співвідношеннях з абсолютним “Я” (людською свідомістю, мисленням). У розвитку людського пізнання він виокремив такі своєрідні етапи: “Я” покладає себе; “Я” покладає “не- Я” (тобто зовнішній світ); “Я” покладає одночасно і себе, і “не – Я”. У цій тезі була виражена ідея діалектичного закону заперечення заперечення – поняття спадкоємності і повторення старого на новій основі в процесі розвитку. Активний діяльний характер людської свідомості і пізнання він обґрунтовує також з позиції ідеалізму, допускаючи при цьому абсолютизацію людської волі в практиці духовного освоєння світу.

Вихідним поняттям трансцендентального ідеалізму *Ф. Шеллінга* є поняття абсолютного розуму. Абсолютний розум – єдина реальність. Крім нього, стверджує Шеллінг, немає нічого. В абсолютному розумі суб'єкт і об'єкт нерозривно пов'язані, утворюють “цілісну нерозрізненість суб'єктивного та об'єктивного”. Розум перестає бути чимось суб'єктивним, а оскільки об'єкт можливий тільки по відношенню до мислячого суб'єкту, то розум перестає бути чимось об'єктивним. Філософія приходить до істинного “в собі” суцього, яке є тотожністю суб'єктивного і об'єктивного. В абсолюті збігаються всі протилежності і в ньому ж самому криється початок диференціації як основа

його дійсності. Самосвідомість розуму є самосвідомість Бога, бо Бог і є, за твердженням Шеллінга, розум.

Найбільш повне завершення німецький класичний ідеалізм отримав у філософській системі *Г. В. Ф. Гегеля* (1770-1831 рр.). Спираючись на діалектичні ідеї Канта, Фіхте і Шеллінга, розвиваючи їх, Гегель піддав критиці помилкові положення, що містяться в їх вченнях. Зокрема, він відкинув кантівське вчення про непізнаваність “речі в собі”. Малюючи картину світу, Гегель вважав, що ні матерія, ні свідомість людини не можна розглядати як первинне, бо свідомість неможливо логічно вивести з матерії, а останню також не можна вивести з людської свідомості, яку саму слід окреслити як результат усього попереднього розвитку якогось абсолютного першоначала.

Субстанційну основу світу, за Гегелем, утворює тотожність буття і мислення, тобто розуміння реального світу як прояву ідеї, поняття, духу. Цю тотожність Гегель розглядав як історичний процес самопізнання ідеєю самої себе. В “Енциклопедії філософських наук” (1817 р.) Гегель таким чином викладає суть своєї філософської системи: в основі всіх явищ природи і суспільства лежить абсолют, духовний і розумний початок – “абсолютна ідея”, “світовий розум” або “світовий дух”. Цей початок активний і діяльний, причому діяльність його полягає в самопізнанні.

Абсолютна ідея проходить у своєму розвитку три етапи:

1. Розвиток ідеї в її власному лоні, в “стихії чистого мислення”. Ідея розкриває свій зміст у системі пов'язаних і таких, що переходять одна в одну логічних категорій. Закономірний рух категорій, що виражають зміст абсолютної ідеї, представлено в Логіці.

2. Розвиток ідеї у формі “інобуття” як акт відчуження, відчуження від самої себе, що означає породження природи. Природа не розвивається, а слугує лише зовнішнім проявом саморозвитку логічних категорій, що становлять її духовну сутність. Проявами абсолютної ідеї в природі Гегель вважав механіку, фізику, органіку.

3. Перехід від ідеї природи у сферу розвитку духу (розвиток ідеї в мисленні та історії). На цьому етапі абсолютна ідея наче прокидається і

знаходить своє вираження в абсолютному дусі й осягає свій зміст у різних видах людської свідомості та діяльності, в різних формах відносин людей. З досягненням цієї стадії розвиток припиняється.

Таким чином, рушійною силою розвитку духу Гегель вважав діалектичне протиріччя суб'єкта й об'єкта, думки і предмета.

Філософській системі гегелівського ідеалізму притаманні деякі особливості. По-перше, пантеїзм. Божественна думка витає не десь у небесах, вона пронизує весь світ, складаючи сутність кожної, навіть найменшої речі. По-друге, панлогізм. Об'єктивне божественне мислення є строго логічним. По-третє, діалектика. Розробляючи свою систему і показуючи, як абсолютна ідея породжує свій зміст, а потім і матеріальний світ – природу і суспільство, Гегель: представив світ у розвитку; розкрив зміст основних законів діалектики: показав, що цей розвиток здійснюється через боротьбу протилежностей, що в ході нього здійснюється заперечення одних понять іншими і повторення пройденого на вищій основі і т.д.; дав загальний діалектичний аналіз найважливіших категорій.

ТЕМА 5. НЕКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ХІХ – ХХІ СТ.

1. Особливості розвитку філософії некласичного періоду.

У першій половині ХІХ століття розвиток Європи проходив, загалом, по висхідній лінії. Природа корилась людині. Наука впевнено розширювала межі пізнання. Феодална роздробленість господарства, вікова відсталість в економічному і політичному житті нарешті відступали перед впевненою ходою цивілізації. Усе це вселяло впевненість у розумність світу і підтверджувало, здавалося б, вагомість раціоналізму.

Система європейського раціоналізму складалася, як відомо, на ґрунті вивчення мислення і виокремлення дії його законів. Філософський раціоналізм – від Бекона до Гегеля – шукав закони “чистого розуму”, тобто розуму, очищеного від омани і здатного змінити життя людей за своїми правилами. Вважалося, що принципи розуму можуть лягти в основу моралі, політики, свободи, що на принципах розуму слід будувати досконалу державу. Історію також слід розуміти з позиції розумності, раціональності. Гегель наголошував на тому, що все дійсне – розумне, а все розумне – дійсне.

Але кожне світло відкидає тінь. Досвід історії свідчить, що немає прогресу без регресу, як немає здоров'я без хвороби, а все живе приречене на смерть. Тому, сліпий інстинкт, воля до життя і воля до влади нерідко переважають докази розуму. Вже французька революція 1789 р. явила світу парадокси історичного розуму. Революція, побудована на ідеях Просвітництва, породила безглуздий терор, розв'язаний тими, хто взявся перебудувати життя мало не всієї Європи на “принципах розуму”, хто навіть оголосив культ розуму як путівника у всіх людських вчинках і діях. Виникало й інше запитання: а чи потрібна масам істина? Чи не живуть вони швидше міфами та ілюзіями, стереотипами, ніж розумом, що вимагає завжди критичного підходу до життя, до дійсності? І річ не в тому, що масова свідомість пов'язана з міфологією, а ще й у тому, що розвиток науки і техніки почав давати вже не тільки солодкі плоди. Він не тільки полегшував життя людей, а й ніс певну загрозу, загрозу

самого життя людини. У самій філософії після Канта (з його “Критикою чистого розуму”) принципи раціоналізму стали переосмислюватися.

Саме в такій ситуації і формується філософія *Артура Шопенгауера* (1788-1860 рр.) – німецького мислителя, основоположника сучасного європейського ірраціоналізму, який протиставляє систему своїх поглядів насамперед раціоналізму, панлогізму Гегеля.

а) Волюнтаризм А. Шопенгауера.

Свою головну працю “Світ як воля і уявлення” (1818 р.) Шопенгауер презентує як таку, що відображає нову філософську систему, систему думок, що ніколи раніше не спадали на гадку жодній людині. Подальші публікації філософа – “Про свободу людської волі” (1839 р.), “Про обґрунтування моралі” (1840 р.), “Дві основні проблеми етики” (1841 р.) – є доповненням або популяризацією оригінальної філософської системи.

Сам Шопенгауер розумів свою філософію як спробу пояснити світ через людину, побачити світ як “макроантропос” – щось живе й осмислене. Світ – це світ людини, такий, по суті, вихідний пункт філософії Шопенгауера. Звідси і всі властивості цього світу: простір, час, причинність – лише форми нашого уявлення. Світ – це “мій світ” у тому сенсі, що я його бачу таким, яким мені його дозволяє бачити моя власна здатність пізнання. Але у твердженні – “Світ – це моє уявлення” завжди існує небезпека філософського соліпсизму (світу немає, є тільки враження про нього). Тому протилежність між об’єктивним світом і світом у людському уявленні змушує Шопенгауера шукати основу внутрішньої сутності буття в чомусь іншому.

Цю першооснову, що пояснює структурну єдність світу і людини, Шопенгауер вбачає в наявності *волі* – безконечного прагнення світу і людини до активності і зміни. Воля, як вважає філософ, є серцевиною, зерном усього окремого як і цілого. Вона проявляється в кожній діючій наосліп силі природи, але вона ж виявляється і в обдуманій діяльності людини.

Усі характеристики світу визначені волею оскільки множинність у просторі й часі речей та істот, підлеглих необхідності (силі, роздратуванню,

мотивації), становлять тільки сферу її прояву. Нижчим ступенем прояву волі є загальні сили природи – вага, непроникність і специфічні якості матерії – твердість, пружність, електрика, магнетизм тощо. У неорганічному царстві природи відсутня всяка індивідуальність, зачатки якої присутні у вищих представників особин тварин. І тільки в людини ми знаходимо довершену особистість.

Шопенгауер прагне визначити головну властивість волі як боротьбу, яка пронизує всі рівні живої і неживої природи, забезпечує перехід від одного ступеня прояву волі до іншої. Суперництво найбільш яскраво проявляється у світі тварин: тут воля є “воля до життя”, в якій виявляється повсюдне утвердження одних особин шляхом “поглинання” інших і які одночасно слугують жертвою та їжею для сильніших істот. І, нарешті, людина наочно демонструє ту ж боротьбу: природу вона розглядає як продукт для свого споживання, а іншу людину – як свого суперника.

Воля – воля до життя як до такого – безцільна, вона – “нескінченне прагнення”, а світ як воля – вічне становлення, нескінченний потік. Шопенгауєрова “воля до життя”, як світовий принцип, несвідома, не має ніякої розумної мети. Це негативне, саморуйнівне прагнення – і тому світ явищ, породжених волею не розвивається.

Світ як продукт “волі до життя”, природний світ сліпої і необхідної дії сил, інстинктів і мотивів не може бути оцінений з погляду головного людського інтересу – свободи інакше як безнадійний.

Цими твердженнями Шопенгауєр руйнує традиційну схему світорозуміння, згідно з якою діяльність світового початку і благо людини в кінцевому збігаються. Він був першим філософом, який запропонував етику абсолютного світо- і життєзаперечення, що відображено у винайденому самим мислителем для визначення суті свого вчення терміні “песимізм” (найгірший). Він висловлює негативне ставлення до життя, в якому неможливе щастя і торжествує зла нісенітниця. За Шопенгауєром, тільки в самій людині бере початок прагнення до звільнення від підпорядкування “волі до життя”, а це звільнення і є благо.

На думку Шопенгауера, естетичне споглядання виявляє, хоча і не повністю, завершеність і цілісність світу і надприродної значимості людського життя. Перший ступінь такого споглядання – прекрасне. Завдяки спогляданню прекрасного (мистецтва) відбувається відмова людини від бесконечного потоку бажань, рабського служіння волі. Найбільш виразно естетична, неутилітарна зацікавленість людини у світі і зв'язок з ним виступають у феномені піднесеного. Піднесене – це невіддільні людині природні сили стихії, неспівмірні з її фізичними здібностями і можливостями пізнання. Одночасно піднесене – це особливий стан духу і почуття. При “зустрічі” з піднесеним людина ніби втрачає себе, бо порушується “природна скованість” і стійкість її уявлення про саму себе як про єдиний центр Всесвіту і автономний суб'єкт. Але одночасно усвідомлення залежності від чужих сліпих стихій пробуджує особливу духовну силу, і саме тому людина виявляє себе в новій якості, зустрічається зі своєю людською суттю як такою, що призначена до свободи від об'єктивних обставин.

Таким чином, відірваність, недоброзичливість і ворожа байдужість природи обертається для людини не просто негативною від неї залежністю, а й прямо протилежним ефектом – свободою. Ця свобода має своїм результатом бачення іншого, мимоволі олюдненого світу; вона стає внутрішньою сутністю людського “Я”.

Другий шлях звільнення людини від “волі до життя” – моральний досвід. На відміну від мистецтва, мораль має справу не з винятковістю художнього образу, а з фактами повсякденного життя. А це життя безпосередньо відчувається і переживається як позбавлене будь-якої перспективи, як нісенітниця. Безумовно, в повсякденному житті є своя мораль, виражена в прагненні “бути як всі”. Вона орієнтована на панівні смаки і думки, готова на обман, заснована на страху покарання і надії на відплату. Власне тут Шопенгауер прагне відокремити мораль справжню від несправжньої, від того, що лише видає себе за добродієність.

За Шопенгауером, моральний сенс буття людини розкривається через співчуття у містерії перевтілення в “інше Я”. І це співчуття звільняє індивіда від тяготи турботи про власне життя і поселяє в ньому турботу про інше добро.

Причини страждань в житті у егоїзмі. Психологічно кожен відчуває і уявляє себе осередком світу, тому “хоче всього для себе”, а те, що йому суперечить, “хоче знищити”. Але тут виявляється реальна неузгодженість “мого Я” і світу. Світ обмежує наші бажання, і прагнення егоцентричної волі реалізуються не повністю. Звідси вічна тривога і врешті-решт “надзвичайна злість”, в якій воля індивіда шукає якогось полегшення. Але і злість (безкорислива насолода чужим стражданням) аж ніяк не втішає. Егоїзм, що досягає ступеня злоби, спійманий у пастку невтішної надломленості і відчаю. Розпач, у свою чергу, межує з каяттям і спокутою, що проявляється в муках совісті.

Таким чином, зла воля неефективна і безперспективна. Але призупинення дії волі (каяття, спокута) вже побічно вказує на можливість якогось іншого світу і якоїсь іншої значущості людини як особистості, яка могла б заповнити порожнечу, відчай. Можливість набуття повноти буття як справжнього “Я” відкривається у феномені співчуття.

Шопенгауер переконаний, що співчуття є первородна глибина людського “Я”, масштаб людяності. Співчуття передбачає перетворення чужого страждання на власне. Феномен співчуття знаменує собою “переворот волі”; воля відвертається від життя і врешті-решт може перетворитися на безвольність, прагнення до неучасті в житті. При цьому співчуття тільки відкриває шлях до свободи, і перш ніж настане остаточне самозаперечення волі, необхідно “велике особисте страждання”. Звільнення від “волі до життя” можливо на шляху діяльної підтримки людиною в собі того ставлення до всього світу, яке відкрилося їй в момент морального прозріння. Послідовна боротьба за утримання придбаного сенсу життя – шлях людського подвигу.

Отже, призначення і сенс життя людини у філософії Шопенгауера полягає в естетичному і моральному звільненні від “волі до життя”. Це звільнення

можливе шляхом уникнення ілюзій про внутрішню автономію індивіда та усвідомлення надіндивідуальної значущості життя.

б) “Філософія життя” Ф. Ніцше.

Твори **Ф. Ніцше** (1844-1900 рр.) розпадаються на дві групи, що в загальних рисах відповідає двом етапам розвитку поглядів їх автора. Перша група включає ранні роботи, присвячені проблемам призначення людини і написані під впливом Шопенгауера. Це “Походження трагедії з духу музики” (1872 р.), “Несвоєчасні роздуми” (1874-1876 рр.), “Людське, занадто людське” (1878-1880 рр.), “Всесвітня наука”. У другій групі творів простежується відмова від ідей Шопенгауера на користь “переоцінки всіх цінностей”. Це роботи “Так казав Заратустра” (1883-1886 рр.), “По той бік добра і зла” (1886 р.), “Генеалогія моралі” (1887 р.), “Антихрист” (1888 р.) та ін. У цих роботах, наскільки дозволяє їх афористична літературна форма, викладається філософська концепція Ніцше, центральне місце в якій займають поняття “волі до влади” і “надлюдини”.

Розглядаючи, подібно до Шопенгауера, світ як продукт волі – першооснови всього існуючого, Ніцше, однак, замінив шопенгауерівський моністичний волюнтаризм (вчення єдність волі) – “плюралізмом” волю, визнанням безлічі конкуруючих, що стикаються в смертельній боротьбі “центрів” сил.

Вірний цій критичній установці, Ніцше піддає сумніву думку про єдність структурної організації світу. Світ, згідно з Ніцше, не єдиний, а отже, не є буття, матерія; у кращому випадку він є вираженням дискретності волі. Воля конструює світ. Звідси і властивості світу – рух, тяжіння, відштовхування – в механічному сенсі – це ті ж “фікції”, слова, що не мають сенсу, якщо до них не приєднана воля, намір. І взагалі, на думку Ніцше, – у світі немає речей: якщо усунути поняття, які ми привносимо (числа, діяльності, руху, сили), то речей не буде, а залишаться динамічні кількості, що перебувають у деякому відношенні з усіма іншими динамічними кількостями.

Важливо те, що Ф. Ніцше – німецький філософ, у творчості якого відображений драматизм “перехідної епохи” рубежу XIX – XX ст. Філософія

мислителя представляє, з одного боку, спадщину класичних традицій європейської культури, з іншого, торжество ірраціональної духовності, цинічне нехтування людськими цінностями, імморалізм, своєрідний “політичний екстремізм”.

Заперечення об'єктивності руху і розвитку привело Ніцше до заперечення самовдосконалення світу і людини. Виходячи з цього, він стверджує, що вислів “види представляють прогрес” – це найнерозумніше твердження у світі. Досі не підтверджено ні єдиним фактом, що вищі організми розвивалися з нижчих. За цим твердженням слідує висновок, що людина як вид не прогресує. Вона як вид не досягає прогресу порівняно з якими-небудь іншими тваринами. Весь тваринний і рослинний світ не розвивається від вищого до нижчого.

Цей критичний погляд на об'єктивність світу, розвиток світу і людини врівноважується специфічним розумінням функції волі, суть якої зводиться до “акумуляції сили”. І в цьому пункті Ніцше рішуче замінює Шопенгауєрову “волю до життя” – “волею до влади”. Життя є ні що інше, як “воля до влади”. Цим міркуванням Ніцше передбачає подальший розвиток “філософії життя”.

“Воля до влади” є критерієм значущості будь-якого явища світу; саме в цій ролі вона виступає як головний фактор у розумінні призначення людини. Незадоволений миротворчою перспективою визволення людини шляхом морального спасіння (ідеї Шопенгауєра), Ніцше вважає, що свобода повинна бути затверджена за людиною, у неї немає і не може бути надіндивідуального простору. Людина може утвердити свою свободу тільки в самотньому протистоянні світу, долаючи мораль, як колективно-егоїстичний спосіб виживання нездатних до самостійної боротьби людей.

Ніцше, таким чином, пориває з пафосом шопенгауєрової філософії, що наділяє мораль абсолютною мудрістю. Значущим стає все те, що тотожне інстинкту зростання влади, накопичення сил, упертого існування; іншими словами, усе те, що сприяє самоутвердженню індивіда в боротьбі з колективною організацією та соціальною залежністю людей.

Чи сприяє пізнання як раціональна діяльність підвищенню “волі до влади”? Ні, – каже Ніцше, – бо домінування інтелекту паралізує “волю до

влади”. Співчуття, як любов до ближнього, є протилежним до афектів тону, що підвищує енергію життєвого почуття. Воно пригнічує, паралізує закон розвитку – закон селекції, а тому його слід відкинути. “Воля до влади” – основа “права сильного”, а демократизм – як “спосіб виживання слабких” – заслуговує презирства. “Право сильного” – основа влади чоловіка над жінкою, а рівність жінки у правах із чоловіком є показником занепаду.

Однак песимістичний лейтмотив філософії Ніцше логічно спрямований на певний ідеал – прообраз звільненої людини. Це “сильна людина”, аристократ вільний від моралі, цінність життя якого збігається з максимальним рівнем “волі до влади”. Це “надлюдина”, тип якої Ніцше визначає таким чином. Це люди, які проявляють себе по відношенню один до одного поблажливими, стриманими, ніжними, гордими і доброзичливими, а по відношенню до зовнішнього світу (там, де починається чуже і чужі), вони не набагато кращі за неприборканих хижих звірів. Тут вони насолоджуються свободою від всякого соціального примусу, вони на дикому просторі винагороджують себе за напругу, створену довгим умиротворенням, яке обумовлено мирним співжиттям. Вони повертаються до невинної совісті хижого звіра як торжествуючі чудовиська, які йдуть із жахливою зміною вбивства, підпалу, насилля, погрому з гордістю і душевною рівновагою впевнені, що поети будуть надовго тепер мати тему для творчості і прославлення. В основі всіх цих рис не можна не побачити хижого звіра, чудову “біляву бестію”, що жадібно шукає здобич і перемогу. Таким чином, ця “напівбожественна” істота перетворюється на основу ніцшеанської філософії.

Таким чином, у “філософії життя” було перервано класичну філософську традицію, виражену в абстрактно-раціональному поясненні світу і людини. Це стало передвісником нової духовної традиції, у центрі якої стоять соціально-етичні та ціннісні проблеми людини.

в) С. К'єркегор як предтеча екзистенціалізму.

Данського філософа і теолога Сьорена К'єркегора (1813 – 1855 рр.) вже за життя називали “Анти-Гегелем”. Численні праці мислителя пройняті, а навіть одухотворені антираціоналістичним (а тому й антигегелівським) духом.

Гегель, як відомо, вважав світ розумним. Ба більше, він вважав його здійсненням понять, об'єктивуванням світового розуму. Але сам раціоналізм має в західній філософії довгу історію і традиції, що беруть корені не тільки з XVII століття, а й з античності (Сократа, Платона, Арістотеля). У Новий час древня віра в розум отримала нове підтвердження в досягненнях промисловості, науки і техніки, загалом оптимістичному настрою суспільної свідомості епохи раннього капіталізму. Раціоналізм – оптимістичний: хто вірить у розум, той вірить і в прогрес, у те, що завтрашній день неодмінно буде кращим за сьогоднішній. Але ось тут і ховається “ахіллесова п'ята” раціоналістичного світогляду. Адже віра в розум, в прогрес, в людину і т.п. – це теж віра! Виганяючи віру – в ім'я розуму – у передні двері, раціоналісти і просвітителі знову звертаються до неї, ввівши її через чорний вхід, але ніби не помічаючи цього.

Інший парадокс раціоналізму і новоєвропейського типу культури – повне і беззастережне підпорядкування одиничного загальному, позбавлення одиничного статусу самостійності. Закони науки – це форми загальності в природі. Фізика, хімія, біологія мають справу з множинами, зі статистичними закономірностями. І якщо філософія – це наука (і тільки наука), вона теж не може “опускатися” до турбот і тривог конкретного індивіда, як атомна наука не може, та й не повинна, перераховувати всі атоми на землі і в космосі.

Раціоналізм Нового часу, як рефлексія в науці, детермінізм і об'єктивне знання переносить у філософію, і тут мислить настільки ж масштабними категоріями: епохами, класами, формаціями, цивілізаціями, протиріччями, запереченнями і т.д. Не акцентували увагу на саме життя, долю, сльози і радощі окремої людини, приреченої на страждання і смерть. Раціоналізм – вустами Спінози – навіть забороняв філософам, шукачам об'єктивної істини, і плакати і сміятися, він дозволяв їм, вимагав від них тільки розуміння.

Але людина не захотіла бути тільки гносеологічним суб'єктом або тільки елементом соціологічної (статистичної) множини. Вона захотіла бути вільною не в рамках, відведених і дозволених їй природою, а вільною на свій власний розсуд. І у світ вона входить не для того, щоб виконувати в ньому якісь ролі та

функції, а для того, щоб жити з власної волі і за власним бажанням. Об'єктивна істина зовнішнього світу при цьому не заперчується, але вона відсувається на периферію людських інтересів і цінностей, у центр же самосвідомості та самопереживання особистості входять інші істини – значущі тільки для конкретної, даної людини. І головна з них – це та, що ця людина смертна. Тому розум не є головним джерелом, спонукою до філософування, справжній геній філософії – страх і трепет людини перед лицем неминучої смерті. Вищі істини відкриваються людині як віра й одкровення. Одиначне є вищим за всезагальне – це і є та головна думка, яку так художньо яскраво і виразно виявляв людям Сьорен К'єркегор зі сторінок своїх численних творів.

Мова, стиль цих творів відверто протистоїть раціоналістичному світогляду. Системність викладу в них відсутня, але сила емоційного впливу на читача дуже велика, що досягається щирістю і довірливістю тону, психологічною переконливістю його образів. У 1841 р. К'єркегор захистив магістерську дисертацію “Про поняття іронії”, в якій заявив про себе як філософ-романтик. Уже в цій роботі він піддав критиці Гегеля за знеособлення індивіда, за прагнення віддати його під владу зовнішніх сил історії. Один з найбільших творів К'єркегора – “Або – або”. У ньому філософ протиставляє один одному два світогляди і два способи життя людини: естетичний та етичний. Перший з них захоплює людину, обіцяючи їй насолоду красою, другий закликає до моральності та виконання обов'язку.

Але й естетичне і етичне – це ще не найвищі стадії пізнання людиною свого існування. На шляху до бога вона повинна піднятися на найвищий ступінь – релігійний. “Естетична” людина живе переживанням хвилини, “етична” – турботою про майбутнє. Але тільки “релігійна” – відчуттям вічності. К'єркегор наполягає на повній ірраціональності, алогічності релігійного переживання, відводячи всякі спроби (гегельянські або картезіанські) раціоналізувати релігійне почуття. Християнство, на переконання данського теолога, не залишає місця для оптимізму і надії на щастя в земному житті. З цих позицій К'єркегор критикував Реформацію за її вороже ставлення до середньовічного аскетизму.

Гегелівській об'єктивній діалектиці (діалектиці буття і діалектиці сутності) К'єркегор протиставляє свою, екзистенціальну діалектику (“діалектику існування”). На противагу гегелівській діалектиці діалектика К'єркегора виходить з екзистенційних, принципово не об'єктивованих передумов, які не можна не тільки теоретично помислити, але навіть проректи. Їх можна лише інтимно, особистісно переживати. З усіх переживань людини найголовніше – “страх”, що виражає буття особистості перед обличчям смерті. Кожен переживає очікування смерті сам, наодинці з собою. Ні поділитися з іншим, ні передати іншому таке переживання не можна – але саме тому воно відноситься до сфери справжнього, істинного існування особистості (екзистенції).

За життя К'єркегор був мало відомий. Епоха К'єркегора (40 -ті роки ХІХ ст.) погано чула і мало розуміла данського мислителя. Це був час революції, що мало відповідав на роздуми копенгагенського богослова. Та й першій половині ХХ століття, з її найбільшими соціальними потрясіннями, не завжди були близькі умонастрої екзистенціальної філософії. Але все ж у ХХ ст., між світовими війнами, коли особливо гостро відчувалася трагедія незліченних втрат, інтерес ліберальної, демократичної інтелігенції до мислителя зріс. Відбулося засудження тоталітаризму в культурі і політиці. К'єркегор стає читабельним автором. Найбільші мислителі Німеччини, Франції, Росії “відкривають” для себе свого загадкового попередника, зачитуються його книжками. К. Ясперс, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель, Л. Шестов – кожен по-своєму відгукнувся на ідеї К'єркегора і кожен по-своєму продовжив, розвинув їх.

2. Основні напрями філософії ХХ ст.:

а) “сцієнтистські”;

Сучасна філософська думка постає як мозаїка ідей, підставами якої можуть бути: ідеалізм, ірраціоналізм, суб'єктивізм, раціоналізм, науковість, містицизм і т.д. Причина “мозаїчності” (одночасно і як характеристики свідомості сучасної людини) корениться в духовній ситуації, а не лише в гносеологічній чи соціальній сфері. Важливими у цьому плані є: прискорений

розвиток науки, безперервний пошук наукової картини світу; передкризові і кризові явища, що охопили різні сторони життя суспільства; зростання загроз та ризиків. Звідси зрозуміло, що практично вся філософська думка, починаючи з С. К'єркегора і Ф. Ніцше, поряд із вічними питаннями буття звертається до вивчення питань існування людини і суспільства, розвиваючи філософську антропологію.

Іншою важливою особливістю сучасного стану філософії, логічно пов'язаною зі сказаним вище, є те, що зараз поняття “школи” є чистою архаїкою, оскільки “гілки” сучасного філософського “дерева” дедалі більше переплітаються. Тому при спробі віднести праці того чи іншого мислителя до певної школи (традиції) неминуче виникають проблеми. Фзфагалом, потрібно сказати, що філософські системи в класичному сенсі сьогодні відсутні. Як правило, філософи висловлюються з приводу того, що їх цікавить, а потім дослідники їхньої спадщини інтерпретують і “вибудовують” на основі текстів того чи іншого філософа їх погляди у співвідношенні з традиційними розділами філософії, такими як онтологія, гносеологія, або окремими філософськими категоріями та поняттями, такими як, наприклад, “істина”, “реальність”, “науковість”, “метод” і т.п., тобто характеристика вчення залежить від “критики”.

Нижче ми розглянемо основні з безлічі сучасних філософських вчень.

До сцієнтистських напрямів філософії відносять *позитивізм*. Сцієнтизм проявляється як світоглядна установка на те, що наукове знання є найвищою культурною цінністю, з якою повинні узгоджувати свій зміст усі інші форми духовного освоєння буття.

Поняття “позитивізм” (від лат. позітивус – позитивний) означає заклик до філософів відмовитися від метафізичних абстракцій і звернутися до дослідження позитивного знання. Виникає цей напрям у 30 – 40 -х рр. ХІХ ст. у Франції. Його родоначальником був *Огюст Конт* (1798-1857 рр.), ідеї якого в Англії запозичували і розвивали Герберт Спенсер (1820-1903 рр.) і Джон Стюарт Мілль (1806-1873 рр.).

Позитивізм бачить своє призначення у критиці ненаукового знання, основне вістря якої спрямоване проти філософії. Історія суперечки філософії з наукою, вважав Конт, показала, що всякі спроби пристосувати філософську проблематику до духу науковості свідомо приречені на провал. Тому слід відмовитися від метафізики. Наука більше не потребує філософії, яка б нею керувала. Вона має спиратися сама на себе.

Заперечуючи колишню “метафізичну” філософію, Конт проте не відмовлявся від філософії як такої. Він вважає, що для адекватного пізнання дійсності окремих наук недостатньо. Існує об'єктивна потреба розробки загальнонаукових методів пізнання, а також розкриття зв'язку між окремими науками, створення системи наукового знання. Вирішення цих завдань і є прерогативою “нової” філософії”. А для цього “стара” філософія повинна бути докорінно переосмислена, очищена від усіх метафізичних пережитків. Таким чином, позитивізм претендує на роль “філософії науки”.

Наукова картина світу, створена Контом, Спенсером, Міллем, спиралася на принцип механістичного тлумачення дійсності. Прогрес природничо-наукового знання на рубежі XIX – XX ст., пов'язаний з розвитком квантової фізики, зруйнував цю картину. У ході досліджень виявилася залежність результатів наукових дослідів від приладів і органів чуття людини. Під питанням опинилася емпірична методологія наукового пізнання. Це сприяло появі *другої стадії* у розвитку позитивізму – емпіріокритицизму (критика досвіду) *Ернста Маха* (1838-1916 рр.) і *Ріхарда Авенаріуса* (1843-1896 рр.). Його представники, на відміну від своїх попередників, відмовилися від побудови всеосяжної системи наукового знання. Вони пропонували вилучити з науки такі “метафізичні” поняття, як “субстанція”, “причинність”, “матеріальне”, “ідеальне” та ін. Основне завдання філософії емпіріокритики бачили у створенні теорії наукового знання. На практиці розробка такої теорії означала повернення філософії до традиційної гносеологічної проблематики в дусі суб'єктивного ідеалізму Джорджа Берклі і Девіда Юма.

Третій етап у розвитку позитивізму – неопозитивізм – почався у 20-х рр. XX ст. Його родоначальниками були австрійський фізик-теоретик *Моріц Шлік*

(1882-1930 рр.), філософ, логік і математик *Людвіг Відгенштайн* (1889-1970 рр.), а також німецький філософ і логік *Рудольф Карнап* (1891-1970 рр.), англійський філософ, логік і математик *Бертран Рассел* (1872-1970 рр.) та ін.

Неопозитивісти, як і їх попередники, боротьбу за “справжню філософію” почали з критики метафізики. Вони дорікали традиційній філософії в неясності суджень, у зайвій ускладненості мови, в оперуванні напівмістичними поняттями типу “чистий розум”, “абсолютна ідея” і т. д. До філософії, на їх думку, необхідно висунути ті ж суворі вимоги, що й до сучасних природознавства і математики. Вона повинна бути докорінно переосмислена.

Неопозитивізм неоднорідний: як філософська течія він складається із низки шкіл. Історично першим і головним його варіантом є логічний позитивізм. Його представники виходять із передумови, що філософія взагалі не має предмету дослідження, тому що вона не є наукою про якусь реальність, а являє собою рід діяльності, особливий спосіб теоретизування. Головне її завдання – займатися не наукою, а логічним аналізом наукових висловлювань і узагальнень, перевіркою цих висловлювань на відповідність їх досвіду людини, позитивним даним, тобто істині.

Як критерій науковості логічний позитивізм висунув “верифікаційну концепцію знання” або *принцип верифікації* (від лат. *veritas* – істина) висловлювань. Згідно з цим принципом, будь-яке висловлювання в науці підлягає дослідній перевірці на істинність. Науковий сенс мають тільки ті висловлювання, які, врешті-решт, можна зафіксувати в безпосередньому, чуттєвому досвіді індивіда.

Проте практична спроба здійснити верифікацію хоча б найпростіших наукових теорій закінчилася невдало. Поступово почали викреслювати думку про те, що науку та наукові теорії не можна звести до фактів та логіки, що вони являють собою значно складніше утворення. Неопозитивізм же намагався обстоювати свої позиції введенням нових ідей: або ідею послабленої верифікації, або ідею фальсифікації, або – конвенціональності.

Ідея фальсифікації пропонувала вважати, що наукове знання не є завершеним, а тому в певному конкретному виявленні його можна піддати певному спростуванню; ненаукове знання спростувати неможливо (К. Поппер). Конвенціоналісти вважали, що вихідні положення науки усталюються тоді, коли їх згідна прийняти переважна більшість науковців (“конвенція” – угода).

Сьогоднішнє розуміння науки, яке сформувалося багато в чому завдяки діяльності неопозитивістів, розглядає її як сукупність інтелектуальних засобів, покликаних оптимізувати наші взаємини із дійсністю, а не як картину дійсності.

Стало зрозумілим, що наука включає у свій зміст такі елементи, які не можна зіставити із фактами. Це, наприклад: ідеалізовані об'єкти (ідеальний газ та ін.), певні принципи (наприклад, принцип простоти), положення, що фіксують особливості людської інтелектуальної діяльності.

Традиції неопозитивізму розвивалися далі в межах так званої аналітичної філософії, яка існує і по сьогодні. На початку 70-х років ХХ ст. виникла течія, умовно названа *постпозитивізмом* (“після позитивізму”, або “пізній позитивізм”). Представники постпозитивізму, розглядаючи науку складним явищем, почали доводити, що вона історично розвивається, що на неї чинять впливи соціальна історія, культура, особистості вчених (Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд та ін.).

б) феноменологія;

Феноменологія – один із основних філософських напрямів ХХ ст. Феноменологія буквально значить вчення про феномени. Засновником цієї течії є німецький філософ *Е. Гуссерль* (1859-1938 рр.). Під феноменом у філософії звичайно розуміють явище, що досягається в чуттєвому досвіді. Е. Гуссерль же розуміє під феноменом смисли предметів, що виникають у свідомості. У своїй філософії Е. Гуссерль прагне внести повну ясність у питання про досягнення сутності речей, що реалізується за допомогою наукових понять.

Феноменологія орієнтує пізнання на безпосередній досвід свідомості, споглядання феноменів як очевидних даностей. За допомогою феноменологічної редукції, тобто зведення поля аналізу до потоку феноменів, де тільки й можна виявити справжні сенси, Е. Гуссерль послідовно “виносить

за дужки” всі дані досвіду, судження, оцінки, поки сутність не стане “чистою” та інтуїтивно усвідомлюваною, а свідомість буде мислити логічними принципами, ідеями чистої логіки.

Оперуючи феноменами, філософ має справу не тільки із зовнішнім, а й внутрішнім світом людини. Е. Гуссерль бажає мати справу неодмінно з основоположними для філософа речами. Звідси його заклик: назад до речей! Сенс призову полягає в послідовному проведенні аналізу феноменів. Цей аналіз розглядається на прикладі. Припустимо, ми маємо два (або більше) феномени, акти свідомості, націлених на один і той же предмет. Вихідні феномени доповнюються конструюванням розмаїття переживань, здійснюваним завдяки уяві і фантазії людини. Це розмаїття належить одній і тій же людині, отже, воно певним чином синтезується.

У синтезованих переживаннях завжди є щось ідентичне, інваріантне, оскільки націленість свідомості на осмислювані речі не допускає довільних варіацій, а лише такі, які узгоджуються з вихідними феноменами. Вирішальний момент пізнання полягає в осягненні ідентичного, інваріантного, тобто ідеї, поняття (ейдосу).

Феноменологічний метод досить популярний у світовій філософії та науці. Вважається, що він стримує від впадання в крайнощі науку, що оперує поняттями, за якими не видно фарб, тонів, запахів життєвого світу. Це характерне для європейських наук, які знаходяться в кризі, в лещатах формалізму, сцієнтизму і техніцизму. Е. Гуссерль розглядає наукові ідеалізації (типу точки, прямої) як деякі граничні суб'єктивні творіння. Найбільш повно життєвий світ даний суб'єкту не в ідеалізації і взагалі в поняттях, а в ейдосах, що утворюють потік свідомості. Феноменологія застерігає від забуття життєвого світу. Е. Гуссерль вважає, що подолання кризи наук можливе не інакше як на основі феноменологічних рецептів.

в) антропологічні;

Екзистенціалізм, або філософія існування, – це філософський напрям, який ставить у центр уваги людські індивідуальні смисложиттєві питання (вини і відповідальності, рішення та вибору, ставлення людини до свого покликання,

свободи, відчаю, абсурду, смерті) і виявляє інтерес до проблематики науки, моралі, релігії, філософії, історії, мистецтва. Його представники: *М. Гайдеггер* (1899-1976 рр.), *К. Ясперс* (1883-1969 рр.), *Ж.-П. Сартр* (1905-1980 рр.), *Г. Марсель* (1889-1973 рр.), *А. Камю* (1913-1960 рр.) та ін. Екзистенціалізм поділяють на релігійний (К. Ясперс, Г. Марсель та ін.) і атеїстичний (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр та ін.).

Філософи-екзистенціалісти об'єднані прагненням вслухатися в рухливі умонастрої і ситуативно-історичні переживання людини сучасної епохи, що зазнала глибоких потрясінь. Ця філософія звернулася до проблеми критичних, кризових ситуацій, намагаючись розглянути людину в жорстоких випробуваннях, межових ситуаціях. Головну увагу приділено духовній активності людини, що закинута в ірраціональний потік подій і радикально розчарована в історії. Новітня історія Європи загострила нестійкість, крихкість, невідворотній кінець усякого людського існування.

Центральною категорією виступає екзистенція, або існування. Під нею розуміється переживання суб'єктом свого буття у світі. Це буття спрямоване до ніщо і усвідомлює свою кінцівку. Екзистенціалізм зводить проблему буття до людського буття.

М. Гайдеггер сутність “наявного буття” бачить в екзистенції (у німецькій мові буквально означає “тут буття”). Екзистенція, за М. Гайдеггером, визначається кінцівкою людини, тобто усвідомленням власної смертності й недосконалості. Цей стан М. Гайдеггер називає справжнім буттям людини. Для Ж.-П. Сартра людське існування є невпинне самозаперечення, тобто “буття в собі”, що протистоїть “буттю для себе” (свідомості). А. Камю у своїй філософії стверджує, що абсурд і є сама реальність. Усвідомлення безглузлого існування, коли світ не має значення, призводить або до самогубства або до надії, що дарує людині свободу, знайти яку можна, тільки повставши проти всесвітнього абсурду.

Екзистенціалісти вважають, що людина не повинна втікати від усвідомлення своєї смертності, а тому високо цінувати все те, що нагадує

індивіду про суєтності його практичних починань. Цей мотив яскраво виражений в екзистенціалістському вченні про межові ситуації.

Межові ситуації ставлять людину перед необхідністю вибору. Для релігійного екзистенціалізму головний момент вибору – “за” (шлях віри, любові, смирення) або “проти” (зречення від Бога). В атеїстичному різновиді екзистенціалізму головний момент вибору пов'язаний з формою самореалізації особистості. Ця самореалізація визначається фактом випадковості людського буття, його закиненістю в цей світ. Закиненість означає, що людина ніким не створена. Вона з'являється у світі з волі випадку, їй нема на що опертися, і вона змушена сама формувати основи своєї поведінки. Як стверджує Ж.-П. Сартр, людина сама себе вибирає.

Здатність людини творити саму себе і світ інших людей є, з погляду екзистенціалізму, наслідком фундаментальної характеристики людського існування – її *волі*. Свобода в екзистенціалізмі – це насамперед свобода творення і вибору духовно-моральної позиції індивіда.

Таким чином, екзистенціалізм демонструє невіддільність доль людського індивіда від суспільства, від людства. Його надзавдання – створити такі історичні умови, за яких думка про світ, людину та історію не буде наповнювати її ні страхом смерті, ні болем відчаю, ні абсурдністю буття.

Людина як об'єкт філософського аналізу в її цілісності стає в центр *філософської антропології*, що вважає її особливим родом суцього. Саме тому виникає необхідність синтезувати нові знання про людину. У 20-х рр. ХХ століття актуалізація цих проблем Ф. Ніцше, В. Дильтеєм, Е. Гуссерлем знайшла своє продовження у *М. Шелера* (1874-1928 рр.), *Г. Плеснера* (1892-1985 рр.), *А. Гелена* (1904-1976 рр.). Основні ідеї та методологічні установки цього напрямку відносяться до робіт М. Шелера.

Незважаючи на несхожість концепцій цих філософів, загальним для них було переконання в необхідності цілісного розгляду людини, єдиного принципу, який пояснював би і органічні особливості людини, і її душевно-емоційну сферу, і пізнавальні здібності, і культуру, і соціальність. Специфіка людини вбачалася в тому, що вона постійно переступає межі наявного,

дистанціюється від безпосередньо даного як у зовнішньому світі, так і у своїй духовній діяльності.

У філософській антропології розрізняються “навколишній світ”, оточуюче середовище, тобто те, що доступне сприйняттю, і “світ”, “універсальне все”, яке в принципі відкрите для досягнення та діяльності людини і тільки людини. Людина відкрита світу, і світ відкритий людині (М. Шелер, А. Гелен), так що її внутрішнє життя не має вродженої врегульованості і безпосередності (А. Гелен), відділення інтелектуального від психічно-вітального (“духу” від “життя” – М. Шелер). Здатність поглянути на себе “з боку” (“ексцентричність” – основний термін Г. Плеснера, що зустрічається також у М. Шелера і А. Гелена), багатство фантазії (М. Шелер, А. Гелен), “неадекватні реакції” на загрозливі й несподівані події (“сміх і плач” – Г. Плеснер) – усе це взаємопов'язане між собою і обумовлює неможливість одностороннього “матеріалістичного” або “ідеалістичного” сприйняття людини.

Ставиться завдання “психофізично нейтрального” опису людини. Наприклад, з'ясовуючи становище людини в космосі, М. Шелер встановлює два начала (або роздвоєння однієї першооснови): нижчий енергетичний початок – “порив” і вищий – “дух”. Чуттєвий “порив” – першофеномен життя, але “дух” вміє протистояти “пориву”, залучити його до здійснення вищих цінностей, запозичуючи у нього його енергію. Енергія “пориву” може бути обернена “духом” проти самого цього “пориву” (людина як “аскет життя”).

Г. Плеснер досліджує феноменологію і логіку органічних форм, вища серед яких – людина. Виявлення неорганічного тіла відбувається по-іншому, ніж органічного, його межа не належить йому самому, воно обмежене іншим. Межа живого визначена ним самим, його образ не обмежений для його сутності. Самовизначення живого всередині ним самим поставлених меж називається позиціональністю. Позиціональність рослини, включеної в середовище, – відкрита, у тварини, що спеціалізувала свої органи, – закрита і центрична (оскільки розділені органи опосередковуються центром). У людини позиціональність “ексцентрична”, у неї ніби є ще один центр, винесений зовні і здатний вбачати саму центричність.

На відміну від М. Шелера і Г. Плеснера, А. Гелен виходить із функціональної єдності соматично-психологічної організації людини. Будучи за своєю органічною природою істотою “неповною” людина прагне до доцільної діяльності, створенню штучного середовища у вигляді культури та інститутів.

Сучасні конструкції філософської антропології окреслюють особливий метод мислення, коли людина розглядається в конкретній ситуації (історичній, соціальній, екзистенційній, психологічній та ін.). Так розробляються релігійна антропологія (Г. Хенгстенберг), педагогічна антропологія (О. Больнов), антропологія культури (Е. Ротхакер) та інші типи гуманістичної антропології. Врешті це свідчить про розвиток комплексного вивчення людини.

Основи *психоаналізу* як філософської концепції були закладені **З. Фрейдом** (1856-1939 рр.). Розвивають його ідеї К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, неофрейдисти В. Райх, Г. Маркузе, Е. Фромм та ін.

Спираючись на свій клінічний досвід діагностики та лікування істеричних і невротичних розладів психіки, З. Фрейд розробив концепцію несвідомих психічних процесів і мотивацій, перенісши її і на соціальні явища. Основною передумовою психоаналізу є виділення в психіці людини трьох рівнів: несвідомого, свідомого та надсвідомого. Розвиваючи вчення про три рівні психіки, З. Фрейд висуває модель особистості, яка співвідносилася з відповідними системами психіки і включала “Воно” (несвідоме) , “Я” (свідоме) і “над-Я” (надсвідомість).

Після формування “над-Я” в результаті інтроекції¹ соціальних норм, виховних заборон і заохочень увесь психічний апарат починає діяти як ціле. Поведінка людини, за З. Фрейдом, визначається інстинктом родового самозбереження (ерос, статевий інстинкт). Усі інші прагнення – тільки наслідки незадоволеності і сублімованого перемикання лібідо (сексуальної енергії) на інші сфери. Механізм сублімації виявляється основним джерелом творчості.

¹ Захисний механізм психіки, (від лат. intro — всередину та лат. jacio — кидаю, кладу) – процес включення зовнішнього світу у внутрішній світ людини.

Головна проблема, яку намагався вирішити З. Фрейд, – це проблема конфлікту людини і суспільства. На його думку, кожна людина прагне до задоволення своїх інстинктів і потягів (оскільки людина – частина природи), а суспільство придушує ці прагнення, що викликає вороже ставлення людини до суспільства, її культури, яка постає як чужа, ворожа людині зовнішня сила, мирне співіснування з якою для неї винятково важке. Подолати протиріччя людина може, тільки створивши більш гуманне суспільство, де вона може розкрити такі свої якості, як розум, любов, віра тощо.

Принципи та методи психоаналізу З. Фрейд використовує і для аналізу релігії та релігійності. На його думку, ці феномени виникають в силу біологічних і психологічних причин. При цьому він звертає увагу на такі функції релігії, як ілюзорний захист людини від свавілля природи і захист людини від несправедливостей культури.

На відміну від З. Фрейда, який ігнорував роль соціального фактора в поведінці людини, А. Адлер трактує різні потяги як явища соціальні за своєю природою; вони виростають із “життєвого стилю” людини як системи її цілеспрямованих прагнень.

К. Юнг (1875-1961 рр.) розробляв теорію “родового”, або колективного, шару несвідомого, яке складається із сукупності архетипів (прообразів) древніх способів розуміння і переживання світу. Архетип – це система установок і реакцій на світ давніх людей, коли світ відкривався моторошним, кошмарним, невідомим, але до якого люди пристосовувалися через пояснення та інтерпретацію.

Главою нового напрямку в психоаналізі – неофрейдизму – по праву вважають **Е. Фромма** (1900-1980 рр.), який, критикуючи ортодоксальний фрейдизм, подолав його пансексуалізм, відмовився від вчення про лібідо, сублімацію і типи індивідів, що розрізняються наявністю у них тих чи інших еротичних зон. Центральним поняттям вчення Е. Фромма стало поняття соціального характеру, в якому висловлюється сукупність фундаментальних потреб людини. Йдеться про, по-перше, потреби, схожі з потребами тварин (потреби самозбереження, продовження роду, їжі і тощо), і, по-друге, потреби

власне людські (користолюбство, честолюбство, заздрість і т. д.). Перші обумовлені біологічно, інші – детерміновані соціальним середовищем.

2) філософія історії та філософія культури;

У філософії ХХ ст. авторитетними та впливовими були ті течії, які намагалися осмислювати суспільство, суспільну історію та соціальні проблеми: адже у ХХ ст. історія не лише почала рухатися прискореними темпами, а й ускладнилася такою мірою, що поза філософським її охопленням як цілісного явища навряд чи могла бути вивченою із достовірністю.

На самому початку ХХ ст. була видана книга німецького філософа та культуролога **О. Шпенглера** (1880-1936 рр.) “Занепад Європи”, під суттєвим впливом якої перебуває донині вся європейська соціальна думка. О. Шпенглер виклав у цій книзі власну концепцію культури та історії.

В основі європейської культури, на думку автора, лежить світ античної культури з її так званим “аполонівським духом”, тобто із її прагненням до ясності, чіткості, гармонійності. Проте від епохи Відродження в ній починає домінувати так званий “фаустівський дух” – дух невизначеного прагнення до вищого, більшого, ефективного. Цей дух веде до наживи, продукування, і він, на думку О. Шпенглера, призводить Європу до занепаду і загибелі. Шпенглер вважав, що Європу можна врятувати за умови, що на перший план у її розвитку вийдуть ті народи, які ще не реалізували свій творчий потенціал. Насамперед цю місію може виконати Пруссія, проте, за О. Шпенглером, мають культуротворчий потенціал і слов'янські народи. Хай би там як, але твір мислителя мав великий резонанс; можна сказати, що після нього думка про кризовий стан європейської культури стає чи не найбільш обговорюваною.

Певні корективи у європейське розуміння культурно-історичного процесу внесла книга “Дослідження історії” англійського історика А. Тойнбі (1889 – 1975 рр.). Автор наполягав на тому, що історія постає як єдність і сукупність певного числа (21) цивілізацій. Історія людства являє собою не сукупність фактів, а прояв неперервності процесів життя, яке набуває конкретних форм як відповідь на виклик з боку умов та обставин, за яких воно здійснюється; такими конкретними формами проявів життя і постають цивілізації. В їх основі лежить

продукування кращою частиною суспільства певних сенсів і цінностей, що найбільш щільно концентруються у певного типу релігіях. При цьому, як бачимо, тип цивілізації та релігія постають взаємопов'язаними явищами.

Тойнбі також вважає, що цивілізації можуть вичерпувати свій творчий потенціал, і це відбувається тоді, коли духовна еліта вироджується, а на перший план у суспільних процесах виходить ділова еліта; при цьому релігія втрачає свої духовні прагнення. На відміну від О. Шпенглера, А. Тойнбі вважав, що цивілізації перебувають між собою у тісніших зв'язках, які можуть поставати не лише у вигляді історичного співіснування (хоча цей тип зв'язку і домінує), а й у вигляді історичного наслідування.

Згідно з А.Тойнбі, європейська цивілізація переживає кризові явища, проте задля їх подолання необхідно повернутися до найперших духовних цінностей, тобто певною мірою повернути релігії належне місце в суспільному житті через творення єдиної світової релігії.

д) релігійна філософія.

Під визначення релігійної філософії, що отримала розвиток на Заході в ХХ ст., зазвичай потрапляють такі філософські школи, як: – персоналізм (Е. Муньє, П. Шиллінг, Ж. Лакруа, Д. Райт та ін); – релігійний еволюціонізм (П. Тейяр де Шарден); – неопротестантизм (Е. Трельч, А. Харнак, П. Тілліх, Р. Бультман та ін); – неотомізм (Ж. Марітен, Е. Жильсон, Р. Гвардіні, А. Швейцер та ін.).

Релігійна філософія вже за визначенням сполучає всі проблеми з вченням про Бога як досконале буття, абсолютну реальність, чия вільна воля прослідковується в історії та культурі. Проблеми розвитку гуманізму пов'язані з історією розвитку християнської релігії. Усі питання етики, естетики, космології розглядають крізь призму християнського вчення.

Велику роль у релігійній філософії відіграють проблеми поєднання віри і розуму, науки і релігії, можливості синтезу філософії, теології та науки за визначального впливу теології.

Центральна проблема сучасної релігійної філософії – проблема людини. Як ставиться людина до Бога? Яка місія людини в історії, в чому сенс буття

людини, сенс скорботи, зла, смерті – явищ, які, незважаючи на прогрес, існують?

Основний предмет дослідження в *персоналізмі* – творча суб'єктивність людини. Пояснити її можна тільки через її причетність до Бога. Людина завжди особистість, персону. Її суть – в її душі, яка фокусує в собі космічну енергію. Душа самосвідома, самоспрямована. Люди живуть роз'єднано, впадаючи в крайність егоїзму. Інша крайність – колективізм, де особистість нівелюється, розчиняється в масі. Персоналістичний підхід дозволяє відійти від названих крайнощів, виявити справжню сутність людини і відродити її індивідуальність. Шлях до індивідуальності лежить через розуміння себе як неповторної унікальної суб'єктивності.

Історія і суспільство розвиваються через особистість людини. Основні проблеми персоналізму – це питання свободи і морального виховання людини. Якщо особистість прагне до Бога або, що те ж саме, до добра і досконалості, вона знаходиться на правильному шляху. Моральне самовдосконалення, правильне моральне і релігійне виховання ведуть до суспільства гармонійних особистостей. Особистість стає персоною в процесі комунікації, активного діалогу з іншими людьми. Звідси важливість комунікації як “залучення” людей до перетворення світу.

Широкий відгомін у релігійній філософії ХХ ст. отримали ідеї релігійного еволюціонізму П. Тейяра де Шардена. Його концепція “*еволюційно-космічного християнства*” базується на принципах релігійно-ідеологічного монізму, еволюціонізму та універсалізму. Субстанцією всього всесвіту П. Тейяр де Шарден вважав Бога. Основними точками процесу розвитку (космогенезу) виступають три стадії: преджиття (літосфера), життя (біосфера) і феномен людини (ноосфера). Рушійною силою цієї еволюції є цілеспрямована свідомість. Еволюція врешті-решт набуває у П. Тейяра де Шардена теологічної форми: пункт Омега (Бог) стає вершиною прогресу всього космосу.

Головні питання *неопротестантських* філософів пов'язані з пізнаваністю Бога і своєрідністю християнської віри. Але пізнання Бога

пов'язане з пізнанням себе. Тому вчення про Бога виступає у формі вчення про людину.

Людина може існувати як “справжня” – віруюча і “несправжня” – невіруюча. Невіруюча людина знаходиться у “видимому світі”, її життя тривожне, пройняте страхом. Вивести зі стану страху і тривоги може тільки релігія. Вона залишає людину наодинці з Богом і тим самим залучає її до вищого світу. Важливе завдання неопротестантизму – створити теологію культури, яка з позиції релігії пояснювала б усі явища життя. Бог не над світом, не поза світом, і не в приватному бутті людини, а в світі як його першооснова і глибина. Вивчення культури та історії показує нам Бога як першооснову всього існуючого.

Найвпливовіша релігійно-філософська школа – *неотомізм*. Його теоретичний фундамент складає вчення Томи Аквінського. Головні принципи його філософії збереглися без зміни: це ідея гармонійної єдності віри і знання, релігії і науки, визнання цінності двох істин – істини розуму та істини віри, думка про превалювання теології над філософією. У томістській доктрині відбувається синтез матеріалізму та ідеалізму, сцієнтистських і антропологічних вчень сучасності.

Провідна проблема томізму – доказ буття Бога і розуміння Його місця в світі – була доповнена проблемою буття людини. У результаті відбулось зміщення акценту на проблеми людини, був створений новий її образ, відповідно до якого вона творить свій культурно-історичний світ через спонукання Бога. Людина, у розумінні неотомістів, – основний елемент буття, через неї проходить історія, що веде до вищого стану розвитку суспільства – “граду Божого”. Історія має гуманний сенс і призначення. Суспільство може прийти до стану, несхожого на всі відомі. Це буде суспільство, засноване на вищих релігійно-моральних цінностях.

3. Філософія Постмодерну.

Постмодернізм (“трансавангард”, “неоструктуралізм”, “суперструктуралізм”) розуміється і як фаза західної культури другої половини ХХ ст., як суміш соціології, літературознавства, релігієзнавства, архітектури,

філософії та культурології, і як маргінальний філософський дискурс, як “постмодерністський стан” (Ж.-Ф. Ліотар), що поширився на всі сфери культури та соціуму, як постмодерновий есенціалізм і т. д. Це реакція на “монотонність” універсалістського бачення світу в модернізмі. Це і реінтерпретація авторів і течій у філософії, нове відкриття прагматизму у філософії (Р. Рорті), зміна ідей у філософії науки (Т. Кун, П. Фейєрабенд), зміщення акценту в історичній науці в бік “перервності” і “відмінності” (М. Фуко), діалог культур і філософій, відкриття “іншого” в етиці, політиці, релігії, антропології, розвиток нового типу письма.

Суперечності модернізму та постмодернізму відображені у низці дискусій, найяскравіша з яких між Ю. Габермасом і Ж.-Ф. Ліотаром, в ній взяли участь М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Рорті та ін. Так чи інакше більшість погодилася, що об'єктивність науки, універсальність моралі і права, автономність мистецтва, прогрес науки обернулися системою універсального гноблення і відчуження людини в ім'я її звільнення.

У методологічному плані постмодерністська філософія спирається на принципи плюралізму та релятивізму, згідно з якими в реальній дійсності постулюється “множинність порядків”, між якими неможливе встановлення будь-якої ієрархії. Цей підхід поширюється на теорії, парадигми, концепції або інтерпретації того чи іншого. Кожна з них є однією з можливих і допустимих, їх пізнавальні можливості однаково є відносними.

Відповідно до принципу плюралізму прихильники постмодерністської філософії не розглядають навколишній світ як єдине ціле, наділене об'єднуючим центром. Світ у них розпадається на безліч фрагментів, між якими відсутні стійкі зв'язки.

Постмодерна філософія відмовляється від категорії буття, яке в колишній філософії означало якийсь “останній фундамент”, діставшись до якого, думка набуває безперечної достовірності. Колишнє буття поступається місцем мові, оголошеної єдиним буттям, яке може бути пізнане.

Постмодернізм дуже скептично ставиться до поняття істини, переглядає колишнє розуміння знання і пізнання. Він рішуче відкидає сцієнтизм і перегукується з агностицизмом².

Не менш скептично дивиться він на людину як суб'єкт діяльності і пізнання, заперечує колишній антропоцентризм і гуманізм.

Постмодерна філософія висловлює розчарування в раціоналізмі, а також у розроблених на його основі ідеалах і цінностях. Постмодернізм у філософії зближує її з наукою і літературою, посилює тенденцію до естетизації філософської думки.

² Напрям у філософії, що заперечує можливість об'єктивного пізнання суб'єктом навколишньої дійсності за допомогою власного досвіду.

ТЕМА 6. УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ.

1. Загальна характеристика української філософії: періодизація та проблематика.

В історико-філософських працях українських учених можна зустріти доволі різні, інколи вкрай протилежні відповіді на питання, до якої філософської парадигми належить українська філософія. У багатьох дослідженнях обґрунтовується думка про те, що філософська культура України тяжіла до Східної культури, до східного типу ментальності, оскільки не сприймала Західноєвропейської логіко-дискурсивної орієнтації, крайнього індивідуалізму та раціоналізму. В. С. Горський, наприклад, вважає, що у західноєвропейській культурі здебільшого реалізується “платонівсько-арістотелівська” лінія філософії, яка відповідно до канонів наукового мислення прагне до істини, незалежно від людини і людства, то в нашій культурі переважає “александрійсько-біблійна”, яка зорієнтовується не так на здобуття безсторонної істини, як правди, що будується як драма людського життя. Недостатній розвиток абстрактного, спекулятивного, замкненого на собі філософського умозріння – досить типова риса української ментальності. Через це в історії української культури логіко-технічна філософська освіченість, вишуканий “гносеологізм”, категоріальна системотворчість не пускають глибокого коріння³. Інше коло українських істориків філософії вважає, що українська філософія входить у контекст загальноєвропейської культури. Зокрема, Дмитро Чижевський пише: “... українська культурна історія дійсно була завжди реально зв’язана з культурним розвитком європейського світу. ... український розвиток мусимо визнати складовим елементом загальноєвропейського, українську культуру – елементом європейської цілості”⁴.

Водночас, низка дослідників вважає, що українська культура, а звідси і філософія, займає проміжне місце між Сходом і Заходом. Наприклад,

³ Горський В. С. Історія української філософії / В. С. Греський – К. : Наукова думка, 1996. – С. 30.

⁴ Чижевський Д. Культурно-історичні епохи / Д. Чижевський. - Авенбург-Монреаль, 1978. – С. 9.

американський учений українського походження Френк Сисин, висвітлюючи це питання, видає ґрунтовну монографію: “Між Польщею і Україною. Дилема Адама Кісіля⁵”, дослідник історії української духовної культури Іван Паславський пише книгу “Між Сходом і Заходом. Нариси культурно-політичної історії української церкви”⁶. Оксана Пахльовська друкує добірку статей під назвою: “Україна: шлях до Європи... через Константинополь”⁷.

Загалом же можна погодитись із думкою українського дослідника О. Гриніва⁸ про те, українську філософську думку пронизує *ідеалізм*, який впливає з релігійності народу і проявляється в тому, що мислителі намагалися пізнавати світ, починаючи від самопізнання. Також характерним є *антропоцентризм*, що відводить головне місце людині, як образу й подоби Бога. Ідеї такого антропоцентризму проявилися в дохристиянські часи в філософських поглядах Анахарсія Скитського, а всебічного розвитку сягнули в творчості Григорія Сковороди.

Також О. Гринів говорить про те, що з філософського антропоцентризму впливає “*філософія серця*”, або кордоцентризм, який неодмінно передбачає зосередження на внутрішньому житті людини. А оскільки українська філософія завжди мала практичне спрямування, що дає підстави віднести її до “*філософії життя*” в широкому розумінні. Також з практичним характером української філософії пов’язане її *етичне спрямування*, що, як впливає з поглядів Григорія Сковороди, Миколи Гоголя і Тараса Шевченка, зводилося насамперед до пошуку щастя, справедливості, гармонії людських взаємин.

Окремо дослідник говорить і про *естетичне забарвлення* української любові до мудрості та *оптимізм*.

В. Горський⁹ виокремлює 3 етапи розвитку української філософії.

⁵ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil 1600 - 1653 / F. E. Sysyn. – Cambridge, 1985.

⁶ Паславський І. Між Сходом і Заходом: Нариси культурно-політичної історії української церкви / Іван Паславський. – Львів, 1994.

⁷ Пахльовська О. Україна: шлях до Європи ... через Константинополь / О. Пахльовська // Сучасність, 1994.- № 1, 2.

⁸ Гринів О. І. Історія української філософії / О. І. Гринів. – Львів, 2015. – С.11-12.

⁹ Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій / В. С. Горський – К. : Наукова думка, 1996. – С. 15–24.

Перший період історії української філософії припадає на час існування Київської Русі – починаючи з XI ст. (найбільш ранньою оригінальною пам'яткою цієї доби, що збереглась до наших днів, мабуть, слід вважати “Слово про закон та благодать” Іларіона) до XIV – XV ст.

Філософська думка цього періоду є адекватним відображенням християнського типу культури з притаманним йому акцентом на проблему “людина – Бог”, крізь призму якої здійснюється осмислення граничних підстав людського існування. Для неї притаманне переважання питань, пов'язаних з усвідомленням сутності людини та проблем, дотичних до філософії історії. Розвиваючись у щільному зв'язку з релігією, філософія існує як сукупність ідей, що утворювали підґрунтя світогляду та віддзеркалювались у всьому масиві продуктів культурної творчості (джерелом історико-філософського аналізу у цьому сенсі виступають насамперед оригінальні та перекладні пам'ятки писемної культури, а також невербальні джерела – витвори монументального живопису, архітектури тощо). Притаманним для цього періоду є й розташування центрів філософської творчості, якими є спочатку Київ, а потім Галич.

Другий період пов'язаний з часом козаччини, супроводжується значним розвитком культури, що припадає на період XVI-XVIII ст. У XVI ст. в Україні запроваджується масове книгодрукування, розгортається діяльність Острозького центру. На XVII ст. припадає час діяльності братств, заснування Києво-Могилянської академії.

Характеризуючи українську культуру цієї доби, яка складалась у сфері філософії у результаті освоєння ідей західноєвропейського Ренесансу та Реформації, що переосмислювались на ґрунті традиційної вітчизняної киево-руської традиції, дослідники, починаючи з Д. Чижевського, визначають її як культуру бароко. Саме культура бароко зумовлює спрямування найхарактерніших рис духовно-змістовної визначеності української філософії цієї доби.

У колі проблематики, що розробляється в цей період, акцент переноситься на проблему “людина – Всесвіт”. Поряд із питаннями етики і

філософії історії чільне місце відводиться діалектиці, логіці, метафізиці, натурфілософії.

Цього часу у складі культури українського народу відбувається формування професійної філософії як специфічної сфери теоретичного мислення. Найвиразнішим виявом цього є філософія професорів Києво-Могилянської академії.

Вершиною досягнення у галузі філософської думки в Україні цього часу є, безумовно, філософія Григорія Сковороди. Аналіз її, а водночас і продуктів політичної культури, що відбивали зростання національної самосвідомості українського народу (Конституція Пилипа Орлика – 1710 р.) закладають ґрунт для переходу до третього періоду історії української філософії.

Третій період, що хронологічно охоплює ХІХ – першу третину ХХ ст. позначений насамперед визначальною роллю, що її відіграє у філософському житті та течія, яка формується в межах культури романтизму.

Саме завдяки їй коло проблем, що утворюють серцевинну сутність філософії, збагачується постановкою проблеми “людина – нація”, що започатковує розробку філософії національної ідеї. Поряд з історією філософської культури, історією філософської теорії історія філософії національної ідеї певним чином завершує процес становлення української національної культури та філософії як її духовної квінтесенції.

У межах романтичного типу культури протягом ХІХ ст. значною мірою розвивається і професійно-філософське знання, найбільш яскраво репрезентоване у філософії П. Юркевича. Але особливості розвитку філософії України у розглядуваний період визначає здебільшого не професійна філософія. Вони передусім зумовлюються зв'язком філософії із художньою літературою. Така особливість пояснюється знов-таки переважанням романтичного стилю мислення, згідно з яким саме мова, а за нею й словесна творчість, письменство розглядаються як головна етнодиференціююча ознака, що бере на себе системно-організуючу функцію в культурі загалом. Істотні результати цього періоду здобуваються також на ґрунті взаємодії філософії з наукою, політичною та релігійною думкою.

2. Початки філософії у давньослов'янській міфології та християнській культурі Київської Русі.

Українська культура посідає вагоме місце в історії людської цивілізації. Ще з давніх часів український народ був високорозвиненою спільнотою, свідченням тому – трипільська культура¹⁰, котра набула найбільшого розквіту між 5500 та 2750 роками до н. е., розташовуючись між Карпатами та річкою Дніпром на території сучасних України, Молдови та Румунії, займаючи територію загальною площею понад 35 тис. км²).

Деякі дослідники вважають, що певну картину про філософський світогляд давнього періоду ми можемо почерпнути з “Велесової книги”. Зокрема, у ній йдеться про віру людини у свої власні сили і здібності, про працю і загалом долю людини, які залежать від богів: “Йдемо до полів наших трудитися, як боги веліли кожному чоловікові...” (с. 18). Виявляється висока повага до життя людини, любов до землі. Зокрема, йдеться про відвагу і сміливість у реалізації цієї любові: “... Ми відважні, коли боремося за життя...” (с. 41). Ця любов пов'язана з рішучістю і оптимізмом: “І одсічемо старе життя наше од нового, як січуть, рубають дрова в домах огнищан простих” (с. 47).

Після прийняття християнства у давній Україні (988 р.) поширюється візантійська література. Завдяки їй київські книжники поряд з церковною літературою могли ознайомлюватися з давньогрецькою і римською літературою та використовувати її для написання релігійно-філософських книг. Староукраїнські переклади окремих книг Біблії, Палей, Паремійтики, де містився виклад і тлумачення основ християнського світорозуміння користувалися великою популярністю.

Наприклад, “*Ізборники Святослава*” 1073-1076 рр. були одні з перших збірників енциклопедичного характеру, які засвідчують зацікавленість інтелектуалів Давньої України не тільки життям і творчістю отців церкви, а й світоглядними проблемами, питаннями математики і літочислення, медицини і мінералогії, історії і поетики. В “Ізборниках” знайшли відображення проблема

¹⁰ **Трипільська культура** – археологічна культура часів енеоліту, назва якої походить від назви тоді села Трипілля на Київщині.

людини і світу, етична проблематика, теологічні питання та ряд інших”¹¹. Ці та інші моменти “Ізборників” виразно засвідчують, що давньоукраїнським мислителям була до вподоби лише споглядальна філософія, орієнтована на внутрішній світ людини. Якоюсь мірою вона була і екстравертна, спрямована на розуміння та освоєння зовнішнього світу. Власне, в такому руслі як “Ізборники” писались і інші збірники: “Пчела”, “Ізмаряд”, “Азбуковники”. Звичайно, давньоукраїнські твори відрізнялись від західноєвропейських, але, водночас, вони мали з ними спільні риси, спільні тенденції, а з іншого боку – вони були самобутніми і оригінальними. Для нас важливо констатувати, що в Давній Україні мала місце не тільки усна народна творчість, а й творчість ченців, вчених, творилися книги енциклопедичного характеру.

Найбільш відомими у Давній Україні були Платон і Арістотель. Посилання на цих філософів знаходимо у “Шестидневі” Івана, екзарха Болгарського. У згадуваній збірці “Пчела”, крім цитат з творів отців церкви, містяться думки, висловлювання, цитати з творів, що приписувалися Піфагорові, Сократові, Платонові, Арістотелеві, Епікурові, Діогенові, Плутархові. Багатим на античні джерела був староукраїнський переклад “Хроніки” Івана Малали. І, звичайно, значний матеріал для ознайомлення з античними мислителями був також у творах Івана Дамаскіна, а також у поширеному на Україні перекладі “Діоптрі” Пилипа Філософа, візантійського письменника другої половини XI ст.

Заради об’єктивності ми повинні відзначити, що українські книжники не тільки використовували думки античних мислителів, а й часто піддавали їх критиці. Таких думок дотримувалися загалом виразники чернечої ідеології, яку дуже виразно представляв літописець Нестор. Описуючи життя Феодосія Печерського, він відзначає, що Бог вибрав пастиря і вчителя (мається на увазі Феодосій) не з премудрих філософів, не з міських володарів. Тому, Феодосій, будучи простим і неосвіченим, став мудрішим від філософів.

Іншу тенденцію в українській філософії доби Київської Русі виражав **Климент Смолятич**, життя якого припадає на другу половину XII ст. Цю

¹¹ Философско-мировоззренческое содержание «Изборников 1073 – 1076 годов». – К., 1990. – С. 18-19.

тенденцію не без перебільшення можна назвати середньовічним раціоналізмом візантійського походження. Климент Смолятич, як засвідчують першоджерела, отримав досить високу освіту. Він навчався в Константинополі, у Магнавській школі, кожний випускник якої удостоювався звання “філософ”. Авторитет Смолятича як філософа в Давній Україні був дуже великий. Про нього ж говорять Іпатієвський та Никонівський літописи.

До нас дійшов його твір “Послання пресвітеру Томі”. Його аналіз засвідчує досить широку ерудицію автора, оскільки він був знайомий із старогрецькою філософією (йдеться про Платона, Арістотеля), добре знав Святе письмо, про що свідчать численні тлумачення його фрагментів. Філософ зустрів супротив щодо своїх переконань з боку представників чернечої ідеології, які були проти залучення античної культури і філософії у релігію та богослов'я і проповідували споглядальність та містику, заперечували будь-який раціоналізм стосовно віри.

У дусі західної мислительної парадигми написаний один із перших філософських творів в Україні *“Слово про закон і благодать” (XI ст.) митрополита Іларіона*. Вшановуючи князя Володимира, він підкреслює, що в серці князя “воссіял разум”. Але серце, на думку Іларіона, пов'язане не лише з розумом, але з волею, бажанням. Прийняття християнства мислиться Іларіоном як акт, здійснений князем не лише завдяки тому, що “воссіял разум в сердце его”, а й в результаті того, що Володимир “возжелал сердцем і возгорел духом”, щоб йому та його землі стати християнською.

Керуючись принципом божественної передвизначеності, Іларіон з'єднує історію русів зі світовим історичним процесом на шляхах заміни “ідольського служіння” (обминаючи закон) істинною “благодаттю хрещення”, з яким мислитель пов'язує всю велич свого часу, всі успіхи “нових людей” епохи Володимира Святославовича і Ярослава Мудрого. При цьому автор підкреслює думку про подібність перетворень суспільного і релігійного життя на Русі та в інших “нових народів”, що прийняли християнську віру. Тим самим стверджується ідея рівності народів, рівноправність русів із візантійцями та римлянами, які мали багаті християнські традиції й культурні досягнення. Так,

“Слово про закон і благодать” виявляється не просто апологією введення християнства на Русі, а пристрасною проповіддю рівності “мов”, патріотизму й історичного оптимізму¹².

3. Ідеї та представники українського Відродження.

Культурні зв'язки України із західноєвропейськими країнами посилюються з XV – XVI ст. Після татаро-монгольської навали, яка на деякий час пригальмувала інтелектуальне життя і Україні, знову розпочинається піднесення науки і культури. В українській класичній історіографії воно отримало назву першого національного відродження (М. Грушевський). Завдяки Люблінській унії (1569 р.) переважна частина українських земель уперше після розпаду Київської Русі об'єдналась в одній державі, тобто в складі Королівства Польського. Це об'єднання мало важливе значення для України не тільки тому, що вона опинилась у європейському культурному просторі, але з того часу почалася більш впевнена хода до національної незалежності та власної державності.

Повернення до історичного минулого свого народу, його культури, нове його осмислення було одним із явищ, характерним для українського відродження.

Особливо впадає в око велика видавнича діяльність в Україні. Одним із прикладів ренесансного бачення реалій також є те, що на той час література релігійно-богословського змісту перекладається зі староеврейських оригіналів, а не є простим переказом чи переписом церковнослов'янських зразків. Також зрозумілим є те, що секуляризація духовного життя суспільства не пустила глибоких коренів. Ренесансні тенденції розвивались у рамках релігійного світогляду.

Велику роль у поширенні ідей гуманізму доби Відродження відіграли відомі поети, письменники, вчені, лікарі, астрономи, громадсько-політичні діячі, до яких зокрема належали Юрій Дрогобич (1450-1494 рр.), Павло Русин

¹² Горський В. С., Лобовик Б. О. «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського. Перлина давньоруської культури / В. С. Горський, Б. О. Лобовик // Філософська думка, 1988. – Ч. 4. – С. 90.

(1470-1517 pp.) із Кросна, Лукаш із Нового Міста, Станіслав Оріховський (1513-1566 pp.) та інші.

Ю. Дрогобич був доктором філософії і медицини, математиком і астрономом, професором Болонського і Краківського університетів. До нас дійшла його книга “Прогностична оцінка поточного 1483 року”, яка була опублікована цього ж року у Римі. У цій книзі автор виступає не тільки як географ, астролог і астроном, але і як непересічний поет.

У своїх поглядах на людину, світ, історію звеличував силу знання та людського *розуму*. Він вважав, що людина здатна пізнати світ, і ця здатність зумовлюється наявністю в природі непохитних законів. Мислитель твердив, що історія не є реалізацією наперед визначеного Божого промислу, а постає людською драмою в дії, де головне місце належить природним силам безвідносно до велінь Бога.

Українським гуманістичним поетом XVI ст. був **Павло Русин**, що народився у містечку Кросно на українській Лемківщині (нині Польща). Навчався у Краківському та Грейфсвальдському (Німеччина) університетах, був бакалавром вільних мистецтв. Окрім Польщі, провадив викладацьку діяльність в Угорщині. Глибоким знанням античності, високою гуманістичною культурою, культом красного письменства сповнені його рядки твору “Похвала поезії”.

Зміщення акцентів на філологічні науки, на художню літературу, на *studia humana* відображено в тогочасній духовній культурі України. Серед репрезентантів цього напрямку можна виділити Севастьяна Фабіана Кленовича та Станіслава Оріховського.

С. Кленович увійшов в історію української літератури своїми високохудожніми поемами “Роксоланія”, “Звитяжство богів”, “Лісосплав”, “Гаман іудеїв”. Поему “Роксоланія” літературознавці називають палким “маніфестом” любові до України.

С. Оріховський отримав високу як на той час освіту. Він навчався у Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському університетах. Вдосконалював свої знання у Венеції, Римі, Лейпцигу. Також

особисто знав відомого німецького гуманіста Меланхтана та реформатора Мартіна Лютера, погляди якого поділяв. Добрими знайомими Оріховського були найвизначніші гуманісти та науково-культурні діячі Західної Європи.

Ідеї Оріховського мали яскраво виражені риси антропоцентризму, він вважав, що кожна людина має самодостатню цінність, і від неї самої залежить, чи стане вона гідною високого призначення, чи перетвориться на тварину. Однією з основних чеснот людини він вважав самопізнання, що допомагає людині досягнути внутрішнього, духовного оновлення, морального вдосконалення. Шлях до безсмертного життя треба торувати, живучи розважно, чесно й побожно на землі.

Він одним із перших у європейській філософській думці став заперечувати божественне походження влади й держави, виступав проти підкорення світської влади релігійній, стверджував, що королівська влада дана не Богом, виникла внаслідок договору між людьми. Він вважав, що природне право стоїть вище від людських законів, тому останні в разі необхідності можна змінювати. Мир, злагода й спокій у державі будуть тоді, коли люди житимуть у згоді з законами природи.

Важливу роль у розвитку філософської культури України відіграла **Острозька академія**. У ній головну увагу було спрямовано на засвоєння семи вільних мистецтв, яких дотримувалась європейська педагогіка протягом багатьох століть. Це був культурно-освітній осередок, перша спроба створення школи вищого типу у східних слов'ян. Більшість викладачів Острозької колегії отримало блискучу гуманістичну освіту у відомих університетах Західної Європи.

Твори *Герасима Смотрицького* (?-1954 рр.), *Йова Княгиницького*, *Івана Вишенського* (бл. 1538-після 1620 рр.) показували, що осягнення Божественної істини пов'язане з розумінням численних смислових відтінків слів, проникнення в їхню приховану духовну сутність є водночас процесом становлення людини як особистості, її самотворенням.

Особливого значення в процесі духовного становлення людини надавали тодішні українські мислителі *самопізнанню*. Іван Вишенський, зокрема,

вважав, що завдяки самопізнанню людина стає спроможною подолати свою земну форму й увійти у внутрішній духовний контакт із вищим буттям. Внаслідок цього, осяяний небесним світлом, людський розум проникає в приховану сутність вагомого повчального слова Біблії. Осягнення істини через самопізнання ґрунтувалося на переконаності в нерозривному зв'язку між розумом окремої людини і Богом, у безпосередньому контакті людського мислення і буття.

На основі ідеї протиставлення Бога і світу, Бога й людини даними мислителями формується уявлення про нікчемність, гріховність людської природи, граничне приниження й нівелювання її пізнавальних здібностей. Однак при цьому вони вірять в силу людського пізнання, яка, на їхню думку, залежала від щирості, наполегливості й волі кожної людини. На основі цієї віри *Христофор Філалет* закликає український народ розглядати свій власний, внутрішній потенціал як основу саморозвитку, обґрунтовує ідею свободи совісті, право людини на свою віру й церкву.

Таким чином, Острозький культно-освітній центр своєю діяльністю зробив значний внесок у розвиток філософської думки України. В ньому культивувалось розуміння філософії як мудрості з характерними пошуками істини на шляху єднання з Богом. Тут розвивались традиції слов'янської писемності, поширювались реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї.

У кінці XVI і на початку XVII ст. в Українських містах почали виникати релігійно-національні організації – **братства**. Власне з їх діяльності в Україні розпочинається більш інтенсивне наближення української духовної культури до західноєвропейської, що зокрема виявлялося в їх демократичному устрої. Йдеться тут перед усім про те, що в цій школі могли навчатися молоді люди незалежно від стану чи суспільного становища. Також братчики уособлювали національний *протест* проти політики національного і релігійного пригноблення.

Визначний діяч Львівської, а потім і Київської братських шкіл *Ісайя Копинський* (?-1640 рр.) у своєму творі “Алфавіт духовний” розглядає проблему людини крізь призму філософії. Людина постає як носій морального,

розумного й духовного начал, які розкриваються в процесі самопізнання. Пізнаючи себе, вона розкриває свою *подвійну природу* – те, що вона тілесна і духовна, зовнішня і внутрішня. У зв'язку з цим виникає дилема, чому віддати перевагу: минушому, суперечливому, тлінному світові чи своєму внутрішньому еству, розуму, безсмертному духові, якими людина подібна до Бога. Копинський радить людині обрати другий шлях, що, на його думку, веде до пізнання Бога, єднання з ним, досягнення блаженства не лише на небі, а й на землі.

Кирило Транквіліон-Ставровецький (?-1646 рр.). Автор праць “Зеркало Богословія”, “Євангеліє Учительное”, “Перло многоцінне” і “Похвала мудрості”. Світ, що створив Бог має чотири частини. Перша – це невидимий світ духовних сутностей, він тотожний з небесами; другий – макрокосм, світ видимих тілесних речей, у якому живе людина; третій – сама людина, мікрокосм; четвертий – поєднання грішників із злими силами, який певною мірою є початком зла. Виокремлюючи чотири світи, Ставровецький показує, у світі є і добро і зло, зокрема не все тілесне є злом, в тому числі не злими є тіло й тілесні почуття людини. Таким чином мислитель розглядає тіло не лише в етичному аспекті, а в пізнавальному та фізичному. Без тіла людина не може жити, а її душа – відчувати, розуміти, набувати й виявляти добротності, тому тіло тісно пов'язане з душею, між ними існує гармонія.

У теорії пізнання філософ виокремлює інтуїцію, завдяки якій людина може пізнати Бога і здатна до самопізнання своєї душі. Цікаві думки філософа стосуються суспільного життя людини. Він вважав, що Бог створив усіх людей рівними, тому засуджує явище соціальної нерівності.

Ще одним важливим представником братського руху є **Мелетій Смотрицький** (бл. 1578-1633 рр.), який також важливу роль відводить питанням суспільно-політичного характеру. Мислитель активно боронить права та звичаї рідної культури. Саме тому проблеми, пов'язані з існуванням людини, розглядаються в тісному зв'язку з морально-соціальними вадами тогочасного суспільства. Закликаючи до самопізнання, він заохочує

відкрити в собі свої корені, усвідомити своє походження. Саме тому пізнання себе є не стільки моральним процесом, скільки громадсько-патріотичним.

У своїй філософії він використовує логіко-дедуктивний підхід, методи, що розроблені в західноєвропейській філософії.

Касіян Сакович (1578-1647 рр.). Найбільш яскраво його філософські ідеї відображені в написаних ним посібниках для братських шкіл: “Аристотелівські проблеми, або питання про природу людини” та “Трактат про душу”. З’ясовуючи сутність людини, мислитель також акцентує на самопізнанні, але осмислює його через закони природи. Тілесна природа людини та її душа, пов’язані з відчуттям і мозком, саме тому її діяльність залежить від регульованих механізмів. Тому, життя людини можна окреслити через закони природи й ідею природного провидіння, яке заступає Боже втручання у природні справи. Пізнання тілесної природи людини на думку К. Саковича, потрібне для того, щоб вивчивши закони і властивості власної природи, вона жила згідно з ними, управляла собою, уникала того, що їй шкодить. Душа розглядається в її відношенні до тіла. Сакович більше схиляється до аристотелізму, ближчого до природничого й раціоналістичного тлумачення душі, проте надає перевагу думці про її божественне походження.

Загалом філософія братчиків своїм розвитком спонукала до нових творчих шукань, які й відбилися у філософії видатних діячів Києво–Могилянської академії, що виникла в 1632 році на базі братської школи Київського богоявленського братства.

4. Українське бароко та Г. Сковорода

Низка дослідників зазначає, що на Україні стиль бароко починає розвиватись у братських школах і досягає свого розквіту у Києво-Могилянській академії. Філософська думка у Києво-Могилянській академії є складним синтетичним явищем, в якій виразно прослідковується антиномічне (йдеться про стиль викладання матеріалу) внутрішньо суперечливе сприйняття світу, здатність “поєднувати непоєднуване” чуттєва та інтелектуальна напруга, прагнення впорядкувати світ.

У 1631 році Петро Могила об'єднав братську школу зі школою Києво-Печерської Лаври в єдиний Києво-Могилянський Колегіум, що з 1694 року набув статусу Академії на взірець єзуїтських колегій і став центром духовного життя України. П. Могила забезпечував академічну бібліотеку кращими виданнями, літературою різних релігійних і філософських напрямів, запрошував з Європи для викладання кращих професорів. Наука вийшла на перший план, залишаючи релігійну сферу етики, тому людина стає в центр усіх досліджень. Філософія Києво-Могилянської академії синтезувала ідеї кількох історико-культурних епох: Реформації, Відродження, Просвітництва. Дух Реформації проявився у раціоналістичному тлумаченні тверджень Святого Письма на основі здорового глузду або даних науки (Ф. Прокопович), дух Відродження – насамперед у звертанні до античної культурної спадщини – творів Платона, Арістотеля, Сенеки, Цицерона, Марка Аврелія, Вергілія, Горация, дух Просвітництва – у культурі розуму, освіти, науки, поширенні творів раціоналістів Нового часу.

Вперше в Україні *філософію* почали викладати окремо від теології. Філософські курси, які тут читалися, були значною мірою схоластичними. Це не було повторенням схоластики Заходу, а швидше використанням на українському ґрунті західної філософії у поєднанні з досягненнями прогресивної наукової думки. Видатні професори Києво-Могилянської академії розуміли філософію як систему дисциплін чи наук, покликаних віднайти істину, причини речей, даних людині Богом, дослідити життя й добродієність. Істину вони ототожнювали з вищим буттям, тобто з Богом.

Професор філософії *Інокентій Гізель* (бл. 1600-1683 рр.) трактує існування Бога як таке, що пов'язане з вільною причиною, самодостатністю, найвищою досконалістю, безсмертністю, нематеріальністю і всюди присутністю. Також пояснює природу руху через його універсальність і розрізняє його чотири види: від небуття до буття; від буття до небуття (кількісний рух); якісний рух (зміна); локальний рух (просторове переміщення). Здатність до руху впливає із внутрішньої сили і зумовлюється середовищем.

Особливу увагу приділяв І. Гізель проблемам людського життя, зокрема, розглядає процес пізнання на зразок схоластичної теорії образів (речі зовнішнього світу, діють на органи чуття та посиляють їм чуттєві образи).

Прихильником західної культури, освіти й науки є *Георгій Кониський* (1717-1795 рр.). Він вважав, що відчуття виникають в органах чуття внаслідок поєднання анімальних духів, що відбувається або в результаті безпосередньої дії предметів, або спричиняється субстанціональними потоками. У зв'язку з цим, як бачимо, пізнання істини мислилося викладачами Києво-Могилянської академії як результат складного процесу, що здійснюється на двох рівнях – чуттєвому та раціональному. При цьому важливим джерелом пізнання вони, вважали чуттєвий досвід.

Теофан Прокопович (1681-1736 рр.), визнаючи важливу роль чуттєвого досвіду в пізнанні істини, надавав не меншого значення спогляданню. У його курсі філософії, на відміну від курсу І. Гізеля, вже відчутні елементи емпіризму. Предметом істинного пізнання Т. Прокопович вважає те загальне, що повторюється, тотожне в речах, що відтворюється в поняттях. Сутність методу пізнання він визначає як віднайдення невідомого через відоме. Розробкою такого методу має займатися логіка. Істинне пізнання Прокопович характеризує як певне, очевидне й вірогідне.

У сфері етики мислитель вважає, що необхідною умовою щастя є здобуття певного рівня матеріального добробуту, оскільки бідність і нестатки із щастям несумісні. Здобуття такого рівня він пов'язує з сумлінною працею, яку вважає обов'язком щодо себе, сім'ї, суспільства й держави. В основі праці, на думку вченого, лежить вигода, користь. Останню він зближує з доброчесністю і в такий спосіб дає їй позитивну моральну оцінку.

Георгій Щербацький (1725-?) визначає філософію у дусі раціоналізму Декарта. Дослідний інтерес філософії при цьому спрямований на пізнання насамперед навколишнього світу й людини. Він спирається на людський розум і керується єдиним методом. Спираючись на вчення Декарта, Г.Щербацький усуває традиційне розрізнення розуму й душі і (чуттєвого та розумового).

Г. Сковорода (1722-1794 рр.) – вихованець Києво-Могилянської академії. Він був філософом, мудрецем, поетом, байкарем, композитором, музикантом, викладачем поетики, синтаксими, грецької мови, латини, етики, перекладачем, мандрівником, вільним козаком і просто генієм українського народу.

Побудова філософської системи мислителя ґрунтується на **концепції трьох світів**: макросвіту, мікросвіту та світу символів, що є відповідно – “незчисленні Коперніканські світи”, людина і Біблія. Це різні світи, але всі вони становлять один загальний світ, що має “видиму” (зовнішню), матеріальну і “невидиму” (внутрішню), духовну природу.

Зовнішнім у цих трьох світах є: матерія для макросвіту (Всесвіту), тіло для мікросвіту (людини), матеріальна оболонка і буквальне тлумачення для символічного світу (Біблії). Внутрішнім – невидима, нетлінна натура, або Бог, що є у Всесвіті сутністю всього, у людині духовною природою, у символічному світі змістом, що прихований за матеріальною оболонкою та образами.

Макрокосм, на його думку, – весь світ речей, Всесвіт, що є безмежним і складається з безконечної кількості світів. В основі всіх матеріальних речей світу лежить єдність чотирьох елементів – вогню, повітря, води і землі. Г. Сковорода наголошує на духовній тотожності людини і Всесвіту, її гармонію з ним, оскільки внутрішня сутність світу така ж, як і внутрішня, духовна сутність людини. Всесвіт за своєю суттю теж має невидиму природу, що пронизує все існуюче. Тому при аналізі як Всесвіту – макросвіту, так символічного світу Біблії Г. Сковорода виходить із людини.

Людина – малий світ, мікрокосмос, зосереджує в собі всі особливості Всесвіту-макрокосмосу. Тобто людина – це великий світ у зменшеному вигляді: “А человек есть он маленькой *мырок*, и так трудно силу его узнать, как тяжело во всемирной машинѣ *начало* сыскать”¹³. Мікрокосм у своїй невидимій природі – світик, який має свій порядок і закон, невидиму природу, це зразок всього людства у зменшеному вигляді і та частина, яка єднає всіх людей.

¹³ Сковорода Г. Наркісс. Разглагол о том: узнай себе / Г. Сковорода // Повне збір. творів : у 2 т. / гол. редкол. В. І. Шинкарук [та ін]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 154–201.

Головним є те, що мікрокосм у співвідношенні трьох світів відіграє найважливішу роль, він є антропологічним центром, в якому сходяться, розкриваються і набувають значення усі символи макрокосму і Біблії.

Третій, *символічний світ* – це Біблія. Г. Сковорода наголошує на тому, що вона являє собою окремий світ, оскільки є землею справді живих, країною і царством любові, де немає ворожнечі і зла, ні старості, ні смерті, де керує закон любові. Ця книга – керівництво для духовного життя, вона є шляхом, по якому має йти розумна людина. Дослідженню проблем, які ставляться Біблією, філософ присвячує три праці – “Книжечка о чтеніи священн[аго] писанія, нареченна Жена Лотова”, “Діалог. Имя ему – Потоп зміин” та “Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis, сирѣчь Икона Алкивіадская (Израилскій змій)”, хоча у всіх інших творах він неодноразово повертається до них.

Проблему *щастя* Сковорода розкриває через нове народження людини, через розкриття за допомогою самопізнання, її божественної натури (невидимого світу), виявленого таланту, та відповідної праці за покликанням. Також у щастя є ще моральний аспект вибору. Людина може бути задоволеною життям, якщо самовіддано буде творити добро та інші чесноти, і саме в цьому має знайти себе.

Філософ пов’язує проблему пошуку щастя із *вродженими здібностями, талантами*, що закладені в людині від природи і визначають нахили людини до улюбленої праці. Таким чином, у кожної людини є своя природа, своя вроджена здібність до конкретної справи. І саме через пізнання її в собі ми повинні зрозуміти, до чого у нас є природні схильності, та, реалізуючи їх, здобути щастя. Звідси, роблячи такий вибір, ми стаємо вільними від власної нереалізованості в житті. Натомість придушуючи в собі “невидимий світ” здібностей даних від природи, ми зазнаємо неволі від нелюбої справи, яка приносить лише біду і непотрібні результати.

5. Романтизм. Філософські погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства. Філософія “національної ідеї” Т. Шевченка. Філософські погляди М. Гоголя.

Романтичний світогляд в українській традиції відіграє важливу роль. Саме в його межах зароджується “філософія української національної ідеї”, що передбачає всі форми рефлексії над ідеєю нації.

Водночас романтичний світогляд вивищує роль особистості, робить героями борців за національне визволення, сприяє утвердженню гідності свого народу серед інших народів, протидіючи таким чином його денаціоналізації. Українська національна культура й історія розглядаються як невід’ємні частини світової культури й історії. Як влучно зазначає О. Гринів, під впливом романтиків етнічна спільнота самоусвідомлюється як самодостатня, що має наслідком ставлення до неї як до нації з певними культурними традиціями на власній цивілізаційній основі.

В Україні розробку філософії української національної ідеї започатковують члени **Кирило-Мефодіївського товариства** – таємної політичної організації, що була створена в Києві в грудні 1845 р. і проіснувала до березня 1847 р., коли її було знищено царським урядом. У Політичній програмі товариства проголошувалась боротьба за соціальне і національне визволення слов'янських народів, в їх числі й українського.

Цікавими є ідеї одного із засновників Кирило-Мефодіївського товариства **Миколи Костомарова** (1817-1885 рр.). Він є автором головного ідейного документа товариства “Книги буття українського народу”. У ньому можна простежити проблеми філософії української національної ідеї, що розкривається через співвідношенні “Україна і світ”. Праця є спробою зрозуміти історію української нації через християнську історію, що одержує своє обґрунтування на основі традицій тогочасного романтизму. Відродження України обґрунтовується як “воскресіння” і приклад для всіх слов'янських народів, у зв'язку з чим історія є накреслений Богом шлях людства до *спасіння*. Цей шлях до щастя пролягає через визнання всіма народами принципів свободи

та рівності, що панують як всередині кожного народу, так і у взаєминах між ними, а також через віру і любов до єдиного Бога.

Таким чином, зміст “Книг Буття...” відзначається акцентом на ідеї національності, глибоким євангельським демократизмом і панславистичною тенденцією.

Ще одним представником Кирило-Мефодіївського товариства був *Пантелеймон Куліш* (1819-1897 рр.) – одна з яскравих постатей національного відродження України. Оригінальний мислитель, громадський діяч, організатор чималої низки українських видань (зб. “Записки о Южной Руси”, альманах “Хата”, “Основа”), етнограф, публіцист, автор поетичних збірок, оповідань, першого українського роману “Чорна рада”, перекладач українською мовою творів Шекспіра.

Як пише Д. Чижевський, у світогляді П. Куліша є і відданість ідеалам романтизму, і симпатії до позитивізму, від щирого слідування ідеалам православ'я він еволюціонує до ідеї створення єдиної для всіх людей світу природної релігії. Незмінним є й той ідейний стрижень, що визначає увесь зміст діяльності мислителя, а саме внутрішньої єдності його світоглядові надавала ідея України, проблема національної культури. Місію всього свого життя він вбачав у піднесенні українського народу до національного самоусвідомлення. У зв'язку з цим, “хутірська філософія” П. Куліша ґрунтувалася на засадах національної “філософії серця”.

Слід підкреслити, що в трактуванні П. Куліша саме поняття “хутір” позначало не лише тип поселення, а й мало символічне значення. Життя в хуторі розкриває зв'язок людини з природою, що протилежні відчуженому від неї місту з його ремеслом, торгівлею чиновництвом, що втілює “егоїстичний дух віку”.

Великий поет, художник, громадський, культурний, політичний діяч, пророк, без перебільшення геній українського народу **Т. Г. Шевченко** (1814-1861 рр.) у своїх творах відображає філософію духу, філософію української національної ідеї, філософію життя та свободи людини. Його цікавлять ідеї самопізнання, свободи, чесної праці, гідності та щастя людини, а також питання

національного визволення, справедливості. Для нього особистісне щастя тісно пов'язане зі свободою нації. Його філософія глибоко індивідуальна, антропоцентрична і водночас ґрунтується на національній ідеї, тому націоцентрична.

Національне самоусвідомлення українця відбувається через розуміння ним своєї особливості, окремішності української держави, через захист власних інтересів від ворожих і зухвалих чужинців. Також важливими є усвідомлення значення мови, культури та релігії. Пробудження людської гідності відбувається через виявлення протесту та боротьби за національні інтереси. У цьому полягає вихід із безнадії та шлях до свободи народу та його поступу. Саме тому, у своєму “Кобзарі” він прославляє вільну людину – козака, гайдамаку, народного лицаря в умовах закріпачення та національного поневолення.

У своїх поезіях він підносить чистоту первісного християнства, критикує українських запродавців, що відрікаються своєї землі, говорить про моральний занепад тогочасних людей, оспівує долю жінки-матері та піднімає багато інших важливих національних, суспільних, моральних та особистісних проблем.

Важливим є внесок і *М. В. Гоголя* (1809-1852 рр.) у розвиток української літератури та філософії. Він окреслює образ важливих особливостей національного характеру українців, що об'єднує “простодушне” начало з началом героїчним, можливість бути зовні простим і мати приховану хитрість, прагнення до розвитку та вдосконалення й схильність нехтувати будь-яким удосконаленням. Це спонукало людину до процесу самопізнання та розкриття важливих індивідуальних і національних цінностей, відкривало любов до України та її народу.

Творчість М. Гоголя наскрізь пронизана любов'ю до людини, до народу. Також він осмислює ідею Бога, можливість Його пізнання. Його цікавить душа людини, життя її він бачить як багатогранний феномен. Велич Христа для нього полягає в тому, що він любив кожную людину “просто так” і, показавши всім, що це можливо, тим самим змусив повірити йому. Християнство для нього – це любов до людини.

Мислитель осмислює моменти любові, честі, поваги, співчуття підкреслюючи переваги морального над політичним, науковим.

7. Загальні особливості розвитку української філософії у ХІХ- ХХ ст.

Суттєвий вплив на розвиток філософії в Україні мала творчість українського вченого-мовознавця *О. О. Потебні* (1835-1891 рр.). Він одним із перших в українській філософії здійснив детальний та системний аналіз проблеми взаємозв'язку мови і мислення, застосувавши історичний підхід. Він доводив, що мова, яка пов'язана з психікою людини, має вплив на формування мислення. Грунтуючись на ідеях німецьких учених В. Гумбольдта і Г. Штейнталя, мислитель стає засновником “психологічного напрямку” у вітчизняному мовознавстві. Він вважає, що мова не лише відображає думку, а й творить нову, тому слово є індивідуальним творчим актом, його вживання й видозміна є особливим явищем. У зв'язку з цим, мова є безперевним, живим процесом творчості народу.

Важливе значення для філософії мала “лінгвістична поетика” Потебні, для якої творчість пов'язувалась із мисленням художніми образами. Самобутня культура українського народу, вважав він, має своїм джерелом народну творчість, а не запозичення.

Одним із визначних українських філософів ХІХ ст. був *П. Д. Юркевич* (1827-1874 рр.). Центральною в його філософії є проблема *людини*. Як представник християнського платонізму, він прагне знайти духовну сутність, незмінну ідею суб'єкта у вічно змінних явищах природи, які сприймаються нашими органами чуття. Ця сутність, що є істиною, відкривається не тільки мисленням, а й “серцем”, оскільки її пошук пов'язаний з релігійними і моральними прагненнями людини. У цьому процесі народження істини знання пов'язане з вірою, яка є дає більші можливості, ніж просто емпіричний зміст мислення. Без любові, говорив Юркевич, не можна пізнати Бога; найвища сходинка в процесі сходження до абсолютного, тобто до Бога, є містичним спогляданням.

Основні засади своєї філософії мислитель виклав у праці “Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого” де обґрунтовує

філософсько-антропологічну ідею “серця”, що є скарбницею і носієм усіх тілесних сил людини, центром її душевного і духовного життя, можливістю пізнання себе і світу, основою морального життя людини.

Також варто згадати відомих **вчених-природознавців** кін. XIX – поч. XX ст., таких як М. П. Авенаріус, Д. О. Граве, В. П. Єрмаков, Г. Г. Де-Метц, Т. Ф. Осиповський, М. В. Петроградський, С. М. Реформатський та ін. У цей час Київський, Харківський та Новоросійський (Одеський) університети стають основними центрами розвитку прогресивних світоглядних ідей у природознавстві. Увагу вчених привертала прогресивні питання, пов’язані з обґрунтуванням єдності та об’єктивності існування світу, що пояснювався як такий, що існує незалежно від свідомості людини, питання про матерію та форми її існування, такі як рух, простір і час. Також їх цікавили проблеми пов’язані з існуванням людини, як невіддільної від усієї природи істоти і водночас окремої особистості. У зв’язку з цим наголошували на необхідності вивчення законів природи, що веде до покращення життя людини і людства в цілому.

Вагомий вплив на розвиток української філософії др. пол. XIX – поч. XX ст. зробили М. П. Драгоманов (1841-1895 рр.), І. Я. Франко (1856-1916 рр.) та Леся Українка (1871-1913 рр.).

М. П. Драгоманов будує свої соціально-філософські погляди відповідно до позитивістської ідеї прогресу, саме тому вважає, що природі й суспільству властиві розвиток і рух, еволюція й динаміка. Саме тому, історичний процес є результатом дії багатьох факторів, різних комбінацій суспільних сил. У цьому сенсі важливу роль відіграє філософія, яка через глибокі теоретичні узагальнення з’ясовує основні закони історичного розвитку.

Однією з основних філософських ідей **І. Я. Франка** є думка про те, що найбільшою цінністю на землі є людина. Але не просто людина, а “правдивий живий чоловік”, який є носієм духу, а той дух є “вічний революціонер”, він “...тіло рве до бою”, він є духом любові й справедливості, знання й національної самопожертви, віри в щасливе майбутнє. Моральним ідеалом для мислителя є всебічно розвинена особистість, яка має повну свободу дій. Цей

ідеал спирається на гуманізм і людську солідарність. Від нього залежить моральний прогрес.

Вважаючи людину за “остаточну мету науки”, І. Франко розрізняє два розділи наукового знання: перший з них становлять *фізичні* науки, які намагаються пізнати зовнішній світ, а другий розділ охоплює *антропологічні* науки, які мають предметом дослідження саму людину від самого початку її появи на землі.

Рушієм суспільного розвитку мислитель вважає не тільки матеріальне життя людей, зокрема матеріальні інтереси, а й суспільні ідеали та ідеї. Суспільний ідеал формується, по-перше, в контексті всього суспільного життя народу, а по-друге, на основі спадковості ідей. Переломлюючись на реальність, цей ідеал втілюється в національний ідеал. Для українців це ідеал національної самостійності. На шляху до втілення цього ідеалу необхідним є загальнокультурний розвиток народу, пробудження його самосвідомості. Потрібно активізувати всі сили нації, щоби забезпечити її соціально-політичний, економічний і культурний розвиток.

І. Франко дотримувався погляду Й. Гете, що в природі й суспільстві є “два могутні кондуктори” (рушії): голод і любов. Голод – це означає матеріальні і духовні потреби людини, а любов – це те почуття, що здружує людину з іншими людьми. До речі, мислитель вважає, що людського розуму в числі тих кондукторів нема і, певно, ще довго не буде.

Філософські ідеї *Лесі Українки* можна розглядати крізь призму художніх форм. Основу своїх роздумів вона будує на Біблії, філософських ідеях Г.Сковороди і Т.Шевченка. Її філософія є синтезом вічних проблем і сучасних запитів. Письменниця виявляє непоборну віру в добре майбутнє свого народу, закликає українську громаду позбутися від інертності, байдужості та надіятись на правду. Найвищою цінністю вважає гідність людини, а шлях до свободи і справедливості для неї пов’язаний з національним і соціальним визволенням.

Таким чином, письменниця осмислює коло патріотичних і морально-етичних проблем, зокрема долі народу та ролі людини в суспільстві.

Як зазначає В. Горський, розвиток філософської думки в Україні протягом перших десятиліть 20 ст. відбувався на тлі докорінних змін у громадському, соціально-економічному й культурному житті суспільства. Перша світова війна, хвиля революцій, крах Російської імперії та Австро-Угорщини, уведення й поразка Української Народної Республіки, прихід до влади на більшій частині українських земель більшовиків – усі ці події потужно стимулювали філософськи налаштованих особистостей до переосмислення сенсубуттєвих проблем життя. В цей час українська культура збагачується низкою новацій, зокрема й у галузі філософії: Б. Кістяківський розробляє питання філософії права; М. Грушевський обґрунтовує самобутню історіософську концепцію; В. Вернадський оприлюднює своє філософське вчення про “ноосферу”; В. Винниченко обґрунтовує засади філософії щастя; М. Хвильовий окреслює оригінальну філософську концепцію “азіатського ренесансу”. Широке коло проблем стає предметом філософських дискусій за участі С. Семковського, В. Юринця, П. Демчука та ін.

Невдовзі, однак, активізація філософських пошуків на українських землях була призупинена утвердженням тут більшовицького режиму.

ВКП(б) відповідно до своєї офіційної доктрини проголосила істинною філософією лише філософію діалектичного та історичного матеріалізму. Прихильники інших філософських підходів вважалися “ворогами” й були піддані репресіям.

У цей час українська філософська думка продовжувала конструктивно розвиватися в середовищі філософськи налаштованих представників української діаспори. На ниві філософії української національної ідеї працювали, зокрема, Д. Донцов та В. Липинський. Оригінальну історіософську концепцію розвивав І. Лисяк-Рудницький. Типологію українського національного характеру, особливостей “української людини” здійснили О. Кульчицький і М. Шлемкевич, історію української філософії досліджували Д. Чижевський та І. Мірчук.

Певне пожвавлення філософського життя в УРСР починається з 60-х рр. 20 ст., з настанням в СРСР “хрущовської відлиги”. Значний внесок у збагачення

української філософської культури було зроблено дослідниками в галузі логіки наукового пізнання (П. Копнін), філософії культури (В. Іванов), історії німецької класичної філософії (В. Шинкарук), вивчення історії вітчизняної філософської спадщини, особливо філософії викладачів Києво-Могилянської академії (В. Нічик).

Після здобуття Україною державної незалежності українські філософи намагаються знайти своє унікальне місце в сучасному філософському діалозі представників різних культур з усіх актуальних проблем, що постають нині перед людством.

ТЕМА 7. ОНТОЛОГІЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО БУТТЯ

1. Філософський зміст категорії буття.

Філософське осмислення оточуючої нас реальності починається із з'ясування того, чим фактично вона є, яка її сутність, як вона змінюється та від чого залежить. Вирішення цього питання виводить нас на таку важливу філософську категорію як буття. Під ним потрібно розуміти реально, об'єктивно існуючу дійсність.

Якщо міфологічне чи повсякденне трактування буття розуміє його як просте існування, “наявність” нескінченної множинності речей та процесів, то філософії властиво шукати у бутті певну міцну основу багатоманітного світу явищ. Очевидно, що поняття буття є доволі широким, оскільки фактично включає весь спектр сутнісного. Під буттям ми розуміємо як узагальнену картину навколишнього світу, так і індивідуальний прояв природи в одиничних предметах та явищах.

Поняття буття по-різному розуміється і трактується в різних концепціях і на різних рівнях мислення. В одних під буттям розуміють конкретне, речове, матеріальне буття. В інших під ним розуміють буття духовного або ж ідеального порядку. Навколо поняття буття філософи завжди проводили гострі дискусії, суперечки, і вони тривають досі, оскільки “буття” – найбільш узагальнене поняття у філософії.

Буття охоплює в собі все те, що існувало, існує і буде існувати, тобто об'єктивну і суб'єктивну реальності. Природа, людина, думки, ідеї, суспільство однаково існують. Різні за формами свого існування, вони насамперед завдяки своєму існуванню, утворюють цілісне, єдине буття.

Часто буття визначається як нескінченне, існуюче в просторі і в часі, як об'єктивна реальність, природа, що існує незалежно від нашої свідомості. Обмеженість такого визначення полягає в тому, що в ньому охоплено лише природне буття, а ідеальні, віртуальні і духовні його форми залишаються поза рамками. Насправді ж буття – більш широке і гранично узагальнене поняття, ніж природне, чи матеріальне, буття.

Наприклад, у Філософському енциклопедичному словнику дають таке визначення: “Буття – філософська категорія, що означає реальність, існуючу об'єктивно, поза і незалежно від свідомості людини”. Тут буття ототожнюється з поняттям об'єктивної реальності. Насправді ж категорія буття, виступаючи гранично загальною абстракцією, об'єднує за ознакою існування найрізноманітніші явища, предмети і процеси: природні об'єкти, їх властивості, зв'язки і відносини, людські колективи та окремих людей, соціальні інститути, стани людської свідомості і т. д. Вона відображає не тільки предмети, не тільки об'єктивну реальність, а й явища духу, суб'єктивну реальність.

Основними сферами буття є: природа, суспільство і свідомість. Для цих сфер буття спільним є факт їхнього існування. Буття є все те, що існує: це і матеріальні речі, і процеси, і властивості, і зв'язки, і відносини. Навіть результати бурхливої фантазії, казки, міфи існують як духовна реальність. Навіть у матеріалістичних концепціях стверджується, що дух і матерія мають, принаймні, те спільне, що вони існують (Д. Діцген). Але вони, природно, і відрізняються один від одного.

Для того щоб мати більш чітке уявлення про буття, необхідно зіставити поняття “буття” з поняттям “існування” і “реальність”. Серед цих понять найбільш загальним є поняття буття. Антиномією буття виступає поняття небуття. Неіснуюча частина буття є небуттям. Але при цьому зіставленні “існування” буде більш загальним, ніж “буття”, оскільки воно охоплює і небуття. Є поняття “не-існування”, яке іноді застосовують як потенційне буття, а іноді як минуле і майбутнє стану буття. Тут видно, що “буття” в тимчасовому розрізі ширше, ніж “існування”. Є поняття “реальність”, яке охоплює зміст існуючої частини буття. Реальність за своїм змістом поділяється на види, наприклад, реальність фізична (що охоплює фізичне буття), хімічна, біологічна, соціальна, духовна і т. д. Реальність охоплює і групи співіснуючих явищ, що знаходяться, стосовно до майбутнього, в потенційній реальності або ж в реальній можливості.

2. Історичні етапи формування вчення про буття. Класичні та некласичні підходи.

Починаючи з античних часів, питання про сутність буття та його значення для людини і суспільства було центром філософських систем. Продовжуючи традиції давньогрецької міфології, античні філософи поставили питання про те, звідки виникло все реально існуюче. Відповідаючи на нього, вони висунули як першопочаток реальну, природну стихію, котра, окрім номінального, мала і символічне значення, що дало змогу сформувати натурфілософську картину світу, яка єднала в собі певні елементи наукового знання, зокрема результати емпіричних спостережень, логіку, специфічне тлумачення різноманітних фактів дійсності. Питання про першопричину (архе) природи, базуючись на висновках про її суть, свідчили про виділення тогочасними філософами природи у вигляді цілісного об'єкта для споглядання та роздумів та впевненості у можливості її пізнання.

Проте такого роду філософську традицію було порушено у XVIII столітті, коли під впливом скептицизму Д. Юма та трансцендентальної філософії І. Канта саме поняття буття було витіснено на периферію філософської думки. І в системі І. Фіхте, і тим паче у системі Г. Гегеля цим проблемам відведено доволі скромне місце. Саме Г. Гегель вважав, що для людської думки не може бути нічого менш значущого за своїм змістом, ніж буття. Виведення поняття буття за межі філософського дискурсу, применшення, а відтак і заперечення значення онтології як науки про його сутнісні характеристики стало результатом активного впливу ідей гегелівського ідеалізму, неокантіанства та неопозитивізму кінця XIX – початку XX століття.

У класичній філософії важливою онтологічною проблемою була проблема “буття – небуття”, особливо питання трансформації першого у друге. З часом визначилась картина трактування цієї проблеми, відповідно до якої буття розглядалось як те, що має форму організації, є суцільним та єдиним, а небуття виступає як безструктурний хаос.

Емпіричний досвід людства виявив низку онтологічних протилежностей. Перша з них стосується зв'язку постійного та змінного і полягає у трактуванні

питання про наявність незмінної сутності предметів та явищ, котра в історичному їх розвитку зберігається як константа. В історії філософської думки точки зору про наявність такої сутності, складові частини якої народжуються та помирають дотримувався Платон та його послідовники в Середньовіччі та Новому часі. Негативно ставились до такого роду думки представники середньовічного номіналізму та логічні позитивісти, котрі вважали, що реальними можуть бути тільки окремо взяті речі.

Другою онтологічною протилежністю є протилежність між родами буття – тілом і духом. Вона породжує появу двоякого трактування буття та призводить до визнання одночасної наявності протилежних реальностей – матеріальної та ідеальної. Такі думки були підкріплені християнством, активним захисником їх, зокрема у XIII ст., виступав Тома Аквінський, а у XVII ст. – Рене Декарт.

Матеріалістична концепція буття у своїй крайній формі зуміла заперечити факт існування духовності, яку вважає реакцією на фізичні дії, емоцію – скороченням внутрішніх органів, а саме мислення – змінами у тканині мозку або функцією мовленнєвого апарату.

У XX ст. відчувається тенденція повернення до питань пов'язаних із буттям, що простежується у працях М. Шелера, М. Гартмана, М. Гайдеггера та інших. Актуалізація значення онтології була пов'язана з тим, що саме її категорії могли відкрити шлях до розуміння питання про нову парадигму пояснення світу, котра лежить біля основ сучасної європейської цивілізації. Серед вказаних вище філософів доволі оригінальне трактування сутності буття належало М. Гайдеггеру, котрий ставить питання про сутнісні характеристики реальності і зводить їх до поняття часу.

Поруч із М. Гайдеггером доволі цікавим трактуванням процесів буття відрізняється філософська концепція німецького філософа М. Гартмана, котрий формує засади нової онтології, що стала підставою онтологічних висновків філософських шкіл другої половини XX століття. Насамперед філософ різко виступив проти існуючої до цього часу позиції, що онтологічні питання, на відміну від гносеологічних, не є актуальними, піддав критиці неокантіанців,

твердячи, що гносеологічні питання не можна вирішити без вирішення питань про буття. Позитивне методологічне значення мала критика “гносеологізму” і визнання первинності буття по відношенню до пізнання.

Окреслюючи засади нової онтології, М. Гартман прагне відобразити багатоманітність реального світу на основі виявлення певних характерних його ознак, котрі зберігаються за будь-яких умов та становлять сутність буття як реальності. Будова реального світу на його думку – це існування низки нашарувань, кожне з яких є вираженням цілісного порядку сутності і має свої закони та принципи. Виділяються такі шари: фізично-матеріальний, органічно-живий, душевний, історико-духовний.

Гартман у своїй новій онтології переконливо доводить єдність світу на основі тісної взаємодії шарів буття, а також формулює основний онтологічний закон світового взаємозв'язку, котрий, на його думку, полягає у наступному: а) нижчі шари буття виступають сильнішими, носіями основних його сутностей та не можуть бути зняті більш високими шарами буття; б) хоча вищі шари буття є слабшими, вони виступають самостійними і мають необмежений простір для впливу на нижчі шари.

Гартманівська нова онтологія у середині ХХ століття стала видатним досягненням філософської думки в Західній Європі.

Суперечки філософів стосовно питання про реальність, котрі велись навколо поняття буття, виникають тоді, коли з'являється сумнів, що породжує потребу для роздумів. Саме тоді, коли виникали питання про існування світу “там” і “всюди”, коли констатувалось існування світу “тепер”, філософи ставили питання про минуле та майбутнє, котре неминуче виходило на онтологічну проблематику.

У цих суперечках, розкриваючи сутність буття як реального, філософи завжди виходили з того, що оточуючий нас світ як ціле існує вічно і лише переходить з однієї форми свого існування в іншу, зберігаючи основні свої сутнісні характеристики та властивості. Водночас окремі речі, стани природи, врешті-решт люди за своїм характером та суттю є кінцевими, перехідними. І

саме ця суперечність єдності буття як поєднання неперехідного та перехідного, безконечного та кінцевого і становить зміст буття як філософської категорії.

Зазначимо, що сучасна філософська думка виходить із трактування буття як єдиної системи, основні частини котрої є взаємопов'язаними, одночасно будучи виявом певної цілісності та єдності. Поруч із цим ми помічаємо, що реальний світ виступає як розділений, дискретний і має доволі чітко визначену структуру, в основі котрої виступають своєрідні три шари реальності – буття природи, буття соціального, буття ідеального.

3. Структура буття: форми і рівні. Буття як єдність об'єктивної дійсності та дійсності людини.

При класифікації виділяються чотири відмінні, але взаємопов'язані основні форми буття: по-перше, буття речей, процесів (воно поділяється на буття речей, процесів природи, буття природи як цілого, буття речей і процесів, створених людиною); по-друге, буття людини (поділяється на буття людини у світі речей і суто людське буття); по-третє, буття духовного (ідеального), де розрізняються індивідуалізоване духовне та об'єктивоване (позаіндивідуальне) духовне; по-четверте, буття соціального, яке містить індивідуальне буття (буття окремої людини в суспільстві і в процесі історії) і буття суспільства.

У зв'язку з цим, рівневий підхід до класифікації буття визначає: по-перше, матеріально-предметну реальність; по-друге, об'єктивно-ідеальне буття (цінності культури, принципи і категорії наукового знання, що мають загальне значення, та ін.); по-третє, буття особистості.

1. Матеріально-предметне буття. Це світ чуттєво сприйманих об'єктів, які впливають на свідомість, мислення через органи почуттів. Тут буття представлене як світ чуттєвих образів у його конкретно-предметному вираженні. Це світ речей, конкретних ситуацій, світ діяльності щодо створення предметів, передусім у трудовій, економічній, побутовій сферах буття. У матеріалістичної філософії – це світ матерії, об'єктивної реальності.

2. Об'єктивно-духовне буття. Це духовне життя людини в її соціальності: світ думок, наукових теорій, пізнання, світ духовних цінностей, світ філософії,

світ емоцій, переживань, світ відносин та ін., реально існуючих як загальнолюдська культура, як суспільна свідомість, як менталітет тієї чи іншої нації, суспільства.

3. Громадсько-історичне буття. Охоплює як матеріальні, так і духовні елементи буття. Це реальні відносини в історичному часі: реформи, революції, війни, “переселення” народів, зміна влади і форм держави, поява і зникнення на карті нових країн, міст, цивілізацій і т.д.

4. Суб'єктивно-особистісне буття. Воно охоплює також матеріальний і духовний елементи, але це життєдіяльність вже конкретного індивіда з його неповторним індивідуальним досвідом, конкретними особистісними проявами буття, що відбуваються тільки з даною людиною, і тим вже відрізняються від загальної течії життя.

Виділяють також три види буття – об'єктивний, об'єктивно-суб'єктивний і суб'єктивний. Це три види реальності буття. Об'єктивна реальність охоплює все, що існує в даний момент незалежно від діяльності-свідомості людей. Всесвіт, який ми знаємо, Сонячна система і наша планета Земля, нежива і жива природа, суспільство в цілому і кожна окрема людина як біосоціальна істота, – все це є об'єктивна реальність. Діяльність свідомості в широкому розумінні визначають як об'єктивно-суб'єктивну реальність. Це свідомо, цілеспрямована діяльність, яка спирається на певні знання, вміння, навички, досвід, знаряддя праці, засоби виробництва і результатом якої є матеріальні і духовні блага, позитивний саморозвиток людей, а також виробництво та інше. І суб'єктивний вид буття пов'язаний з існуванням людини.

Актуальне й потенційне буття. Сучасна наука стверджує, що об'єктивна реальність є лише певною, відомою нам даною тут і тепер, актуальною, діючою частиною буття. Світ весь відразу нам не даний. Існує і така частина буття, яка перетворюється на справжнє. Це потенційна форма дійсності, дійсність у зародковій формі, яка є потенційним буттям.

Реальне і віртуальне буття. Загальновідома і, безсумнівно, існуюча частина буття називається реальним буттям, саме воно і визначається як наявне

буття. Але є й частина буття, існування якого являє собою можливість, або ж можливі світи. Таке буття називається віртуальним (лат. *Virtualis* – можливий).

4. Поняття про духовне та матеріальне буття.

Вже філософи давнини виходили з уявлення про двовимірність буття, його розділення на два основних типи: матеріальне та ідеальне. Тому поряд з поняттям “матерія” одним з базових філософських понять стала категорія ідеального. Проблема ідеального, духовного світу і суб'єктивного світу людини, її індивідуального духовного світу протягом тисячоліть привертала увагу філософів.

Однак і сьогодні духовний світ, зокрема духовний світ людини зберігає багато таємниць, як і раніше залишаючись свого роду “річчю-в-собі”. Прагнучи сформулювати нове розуміння ідеального, сучасна філософія узагальнює і аналізує всі відомості про нього, накопичені в різних сферах теорії та практики. Притому вона спирається на висновки класики про специфіку ідеального буття, його співвідношення з матеріальним буттям.

Заслуга найбільш глибокої розробки проблеми ідеального належить Платону. Саме він вперше обґрунтував концепцію подвоєння світу, представивши його як такий, що складається зі світу вічних, незмінних сутностей – ідей і світу мінливих, обмежених у часі матеріальних предметів.

Ці думки Платона отримали визнання і подальший розвиток у середньовічній релігійній філософії, що виходила з визнання існування двох світів – божественного і земного, а в людині – двох начал, духовного і тілесного.

По мірі розвитку філософської думки увагу філософів знов і знов привертало питання з'ясування специфіки ідеального, виявлення його відмінностей від матеріального. Причому вирішення цих питань в рамках матеріалізму та ідеалізму завжди було неоднаковим. Гострі суперечки велися навколо наступних двох питань: – яка специфіка ідеального, у чому полягає його відмінність від матеріального; – яке співвідношення цих двох реальностей, яка з них є важливішою, первинною.

Позиція філософів-матеріалістів, починаючи з Демокріта, полягала в тому, що ідеальні, духовні явища, похідні від матеріальних і тому тотожні з ними, вони являють собою те ж саме за своїми властивостями, що і матеріальні явища. На думку цього мислителя, душа людини, як і весь навколишній світ складається з атомів, тільки більш легких і рухомих.

Точка зору філософів-ідеалістів, починаючи з Платона, полягала в тому, що ідеальне являє собою якісно інший вид реальності, що різко відрізняється від матеріального. Так, підтримуючи і розвиваючи лінію Платона, німецький філософ Г. Ляйбніц наголошував, що, якщо навіть можна було б збільшити мозок до розмірів великого вітряного млина, то й у цьому разі в ньому не вдалося б виявити якихось носіїв ідеального; там не можна було б побачити нічого, крім окремих нервових клітин. Отже, ідеальне не є матеріальним, а є щось інше.

І сьогодні філософи-ідеалісти, продовжуючи суперечку з матеріалістами, вважають, що думка про тотожність матеріального та ідеального є такою ж безпідставною, як і твердження, що масло є те ж саме, що і дерево, а вода – те ж саме, що й залізо. Звичайно, вони не заперечують існуючого зв'язку, взаємодії між двома видами буття, але зв'язок і взаємодія, підкреслюють вони, далеко не те ж саме, що тотожність. Найчутливіші фізичні прилади типу “детекторів брехні”, створені сучасною наукою, тому і не є цілком точними, що вони фіксують лише факт взаємодії фізичного і психічного, а не сам феномен ідеального, в якому немає нічого матеріального, речовинного.

Ідеалісти виходять з того, що ідеальне, духовне існує у вигляді особливого світу ідей, основу якого становить сукупність найбільш загальних понять, універсалій, таких, як суще, єдине, шире, добре, прекрасне і т. п. Концепція ідеалізму представляє ідеальне не тільки, як щось зовсім інше, ніж матеріальне, але і як пріоритетну субстанцію, яка існує до і незалежно від матеріального світу, як явище, що існує споконвічно і об'єктивно і володіє здатністю породжувати все матеріальне.

У зв'язку з цим, важливою проблемою для ідеалістів є питання про джерела, причини виникнення ідеального світу. Це питання в ідеалістичній

філософії, як і в релігійній пов'язується з існуванням вищої духовної субстанції, яку називають Богом, вічним розумом, абсолютною ідеєю тощо, що виступає в якості першопричини. Саме ці, знов-таки ідеальні субстанції, за Гегелем, і породжують у процесі свого поступального розвитку всю існуючу дійсність.

Це пояснення походження ідеального довгий час критикувалося матеріалістами як абсолютно необґрунтоване, містичне. Тим не менш, ця думка знаходить сьогодні природничо-наукове пояснення: низка фізиків висловлюють припущення, що наш Всесвіт повинен мати причину у певному розумному началі, творчій першооснові та першопричині. Очевидно, тому серед сучасних філософів все більш широку підтримку знаходить уявлення про те, що буття першопочатково виникло у двох формах: матеріальній та ідеальній.

Компромісна точка зору у вирішенні проблеми співвідношення матеріального та ідеального бере початок ще у Арістотеля, очевидно, тому і привертає симпатії, бо знімає необхідність вельми складного обґрунтування перетворення одного в інше.

Отже, духовне буття позапросторове, самоконцентроване, рефлексивне, тобто прозоре для себе самого, ідеальне, цілісне, динамічне, воно не обмежене часом, а матеріальне буття характеризується множинністю, подільністю, просторовістю, наявністю маси, опору матеріалу та силових взаємодій, воно існує в часі.

Уперше поняття матерія (hyle), зустрічається в Платона. Матерія в його розумінні якийсь позбавлений якостей субстрат (матеріал), з якого утворюються тіла різної величини і обрисів; вона без форми, невизначена, пасивна. Надалі матерія, як правило, ототожнювалася з конкретною речовиною або атомами. У міру розвитку науки і філософії поняття матерії поступово втрачає чуттєво-конкретні риси і стає дедалі більш абстрактним. Воно покликане охопити безмежне розмаїття всього реально існуючого і того, що не зводиться до свідомості.

У діалектико-матеріалістичній філософії матерія визначається як об'єктивна реальність, дана нам у відчуттях, що існує незалежно від людської

свідомості і відображається нею. Матерія – це єдино існуюча субстанція. Вона вічна і нескінченна, нестворена, знищенна, невичерпна і знаходиться в постійному русі, здатна до самоорганізації та відображення. Вона є – *causa sui*, причина самої себе. Усі ці властивості (субстанційність, невичерпність, незнищенність, рух, вічність) невіддільні від матерії і тому називаються її атрибутами. Невіддільні від матерії так само і її форми – простір і час.

На відміну від матеріалістів, ідеалісти заперечують матерію як об'єктивну реальність. Для суб'єктивних ідеалістів (Берклі, Мах) матерія – це “комплекс відчуттів”, для об'єктивних ідеалістів (Платон, Гегель) – це породження духу, “інобуття” ідеї.

За сучасними науковими даними матерія – це складна система. В її структурі можна виділити два великих основних рівні (принцип поділу – наявність життя): неорганічна матерія (нежива природа) і органічна матерія (жива природа).

Неорганічна природа охоплює такі структурні рівні: 1. Елементарні частинки – дрібні частки фізичної матерії (фотони, протони, нейтрино тощо), кожна з яких має свою античастинку. Сьогодні відомо понад 300 елементарних частинок, у тому числі і так звані “віртуальні частинки”, існуючі в проміжних станах дуже короткий час. Характерна особливість елементарних частинок – здатність до взаємних перетворень. 2. Атом – дрібна частка хімічного елемента, яка зберігає його властивості. Він складається з ядра та електронної оболонки. Ядро атома складається з протонів і нейтронів. 3. Хімічний елемент – сукупність атомів з однаковим зарядом ядра. Відомо 107 хімічних елементів (19 отримані штучно), з яких складаються всі речовини неживої і живої природи. 4. Молекула – найменша частка речовини, що володіє всіма її хімічними властивостями. Складається з атомів, з'єднаних хімічними зв'язками. 5. Планети – найбільш масивні тіла Сонячної системи, що рухаються по еліптичних орбітах навколо Сонця. 6. Планетні системи. 7. Зірки – газові (плазмові) кулі, що світяться та подібні до Сонця: у них закладена велика частина речовини Всесвіту. Утворюються з газо-пилового середовища (головним чином з водню і

гелію). 8. Галактики – гігантські до сотень млрд. зірок) зоряні системи, зокрема, наша Галактика (Чумацький шлях), містить понад 100 млрд. зірок.
9. Система галактик.

Органічна природа (біосфера, життя) має такі рівні (види самоорганізації): 1. Доклітинний рівень – дезонуклеїнові кислоти, РНК, білки. Останні – високомолекулярні органічні речовини, побудовані з 20 амінокислот, складають (поряд з нуклеїновими кислотами) основу життєдіяльності всіх організмів. 2. Клітина – елементарна жива система, основа будови і життєдіяльності всіх рослин і тварин. 3. Багатоклітинні організми рослинного і тваринного світу – окремі особини або їх сукупність. 4. Популяція – сукупність особин одного виду, які тривалий час займають певний простір і відтворюють себе протягом великої кількості поколінь. 5. Біоценоз – сукупність рослин, тварин і мікроорганізмів, що населяють дану ділянку суші або водоймища. 6. Біогеоценоз (екосистема) – однорідна ділянка земної поверхні, єдиний природний комплекс, утворений живими організмами і середовищем їх проживання.

За розмірами матерія ділиться на три рівні:

1. *Макросвіт* – сукупність об'єктів, розмірність яких співвідносна з масштабом людського досвіду: просторові величини виражаються в міліметрах, сантиметрах, кілометрах, а час – у секундах, хвилинах, годинах, роках.

2. *Мікросвіт* – світ гранично малих мікрооб'єктів, що безпосередньо не спостерігаються і просторова розмірність яких обчислюється до 10⁽⁻⁸⁾ - до 16⁽⁻¹⁶⁾ см, а час життя від нескінченності до 10⁽⁻²⁴⁾ сек.

3. *Мегасвіт* – світ величезних космічних масштабів і швидкостей, відстань в якому вимірюється світловими роками (а швидкість світла 3000000 км/с), а час існування космічних об'єктів – мільйонами і мільярдами років.

Рух. Світ перебуває в постійному русі: у нього немає перерви для спокою. Рух – це спосіб існування суцього. Бути – означає бути в русі, зміні. Немає у світі незмінних речей, властивостей і відносин. Світ складається і розкладається, він ніколи не буває чимось закінченим. Рух суцього є саморух у тому сенсі, що тенденція, імпульс до зміни стану притаманні самій реальності:

вона є причина самої себе. Рух абсолютно, незаперечно і загально, проявляється у вигляді конкретних його форм.

Якщо абсолютність руху обумовлена його загальністю, то відносність – конкретною формою його прояву. Форми і види руху різноманітні. Вони відповідають рівням структурної організації суцього. Кожній формі руху притаманний визначений носій – субстанція. Так, елементарні частинки є носіями різноманітних процесів взаємоперетворень, елементи атомного ядра – носіями ядерної форми руху, елементи атома – носіями внутрішньоатомної форми руху, елементи молекул і молекулярних сполук – носіями хімічної форми руху, і т. д. аж до соціальної форми, яка у низці відомих форм руху є вищою.

Рух будь-якої речі здійснюється тільки у відношенні до деякої іншої речі. Поняття руху окремого тіла – нісенітниця. Для вивчення руху будь-якого об'єкта потрібно знайти систему відліку – інший об'єкт, по відношенню до якого можна розглядати рух, що нас цікавить.

У нескінченному потоці руху суцього, що ніколи не зупиняться завжди присутні моменти стійкості, що проявляються насамперед у збереженні стану руху, а також у формі рівноваги явищ і відносного спокою. Як би не змінювався предмет, поки він існує, він зберігає свою визначеність. Річка не перестає бути річкою через те, що вона тече: буття річки і полягає в її плинності. Набути абсолютний спокій означає перестати існувати. Усе те, що відносно знаходиться в стані спокою неминуче причетне до якого-небудь руху і врешті-решт – до безконечних форм його прояву у всесвіті. Спокій завжди має тільки видимий і відносний характер.

Простір і час. Усі тіла мають певну протяжність – довжину, ширину, висоту. Вони різним чином розташовані один щодо одного, складають частини тієї чи іншої системи. Простір є форма координації співіснуючих об'єктів, станів матерії. Він полягає в тому, що об'єкти розташовані за межами один одного (поряд, збоку, внизу, вгорі, всередині, ззаду, спереду і т. д.) і знаходяться в певних кількісних відношеннях. Порядок співіснування цих об'єктів та їх станів утворює структуру простору.

Явища характеризуються тривалістю існування, послідовністю етапів розвитку. Процеси відбуваються або одночасно, або один раніше чи пізніше іншого; такі, наприклад, взаємини між днем і ніччю, зимою і весною, літа і осені. Усе це означає, що тіла існують і рухаються в часі. Час – це форма координації змінюваних об'єктів та їх станів. Він полягає в тому, що кожний стан представляє собою послідовну ланку процесу і знаходиться в визначених кількісних відношеннях з іншими станами. Порядок зміни цих об'єктів і станів утворює структуру часу.

Простір і час – це загальні форми існування, координації об'єктів. Загальність цих форм буття полягає в тому, що вони – форми буття всіх предметів і процесів, які були, є і будуть у нескінченному світі. Не тільки події зовнішнього світу, а й усі почуття, думки відбуваються в просторі і часі. У світі все є протяжним і триває. Простір і час володіють своїми особливостями. Простір має три виміри: довжину, ширину і висоту, а час лише один напрям від минулого через теперішнє до майбутнього.

Простір і час існують об'єктивно, їх існування незалежне від свідомості. Їх властивості і закономірності також об'єктивні, і не є породженням завжди суб'єктивної думки людини.

ТЕМА 8. ФІЛОСОФСЬКА ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ.

1. Проблема пізнання у філософії. Співвідношення гносеології та епістемології.

Одним із найважливіших розділів філософії є гносеологія (теорія пізнання). У цьому розділі вивчається природа пізнання і його можливості, відношення знання до реальності, виявляються умови достовірності та істинності пізнання.

Термін “гносеологія” походить від грецьких слів γνῶσις (гнозис) – знання, і λόγος (логос) – вчення, слово, і значить “вчення про пізнання”.

Інколи цей розділ філософії іменують “епістемологія” (давньогрец. “епістема” – знання, наука), але здебільшого епістемологію розглядають або як теорію знання, або як дослідження лише наукового знання.

Гносеологія була більше характерною для часів класичної філософії, оскільки розглядала пізнання з позиції відстороненого спостереження, а епістемологія – це більше явище некласичної філософії.

Для нашої філософської традиції епістемологічні студії були не характерними, проте сьогодні саме епістемологія виходить на перший план у дослідженні проблем знання та пізнання.

Оскільки предметом філософії є загальне в системі відносин “людина – світ”, то гносеологія, як розділ філософії, вивчає загальне, що характеризує пізнавальну діяльність людини. Особливе значення для гносеології має питання “Чи можливо пізнати світ?”

Основними категоріями і поняттями гносеології в межах філософії є наступні: знання, свідомість, істина, явище, сутність, суб'єкт, об'єкт, чуттєве, раціональне, віра, інтуїція і т. д.

Людство завжди прагнуло до набуття нових знань. Оволодіння таємницями буття є виразом вищих прагнень творчої активності розуму, що становить гордість людства. За тисячоліття свого розвитку воно пройшло тривалий і тернистий шлях пізнання від примітивного і обмеженого до дедалі глибшого і всебічного проникнення в сутність навколишнього світу. На цьому

шляху було відкрито незліченну кількість фактів, властивостей і законів природи, суспільного життя і самої людини, одна іншу змінювали наукові картини світу. Розвиток наукового знання відбувався одночасно з розвитком виробництва, з розквітом мистецтв, художньої творчості. Тому, знання утворює складну систему, яка виступає у вигляді соціальної пам'яті, багатства її передаються від покоління до покоління, від народу до народу за допомогою механізму соціальної спадковості, культури.

У зв'язку з цим *теорія пізнання* є загальна теорія, що пояснює саму природу пізнавальної діяльності людини, в якій би галузі науки, мистецтва чи життєвої практики вона не здійснювалася. Теорія пізнання розвивалася разом з філософією протягом усієї її всесвітньої історії.

Перше питання, з яким стикається теорія пізнання, це питання про пізнаваність світу: чи здатна людина дізнатися, яким насправді є навколишній світ? На перший погляд це питання може здатися безглуздим, бо досвід на кожному кроці переконує нас у тому, що предмети довкола нас є такими, якими ми їх собі уявляємо. Однак той же повсякденний досвід говорить нам, що іноді ми здатні помилятися. Але якщо часом ми помиляємося у своїх уявленнях про речі та явища, то природно виникає питання: а чи можемо ми взагалі бути впевненими у своїх знаннях про світ? Практично всі філософи схилилися до того, що людина здатна отримати істинне знання про світ. Хоча ще представники античного скептицизму заперечували можливість досягнення достовірного знання і вважали, що люди змушені задовольнятися мінливими і суб'єктивними думками. У Новий час Д. Юм та І. Кант розробили вчення, що отримало назву “агностицизм”, згідно з яким людина здатна пізнавати лише свої чуттєві сприйняття, але оскільки неможливо співвіднести світ чуттєвого сприйняття із зовнішнім світом, то ми ніколи не дізнаємося, який світ насправді, тобто світ сам по собі непізнаваний. У ХХ ст. елементи агностицизму чітко проявилися і в поглядах логічних позитивістів, і в концепції К. Поппера, який вважав, що справжнє знання недосяжне і єдине, на що ми здатні, – це виявити і відкинути брехню в своїх уявленнях про світ.

Від вирішення питання про пізнаваність світу значною мірою залежить і розуміння природи людського знання. *Знання* є результат процесу пізнання, виражений у мові в поняттях, твердженнях, теоріях. Але що вони собою представляють в їх відношенні до реальності? Філософи, що визнають пізнаваність світу, витлумачують знання як образ, модель, опис речей і явищ. Звичайно, картина світу, створювана людиною, містить спотворення, помилки, вона ніколи не буває повною і завершеною, проте це – відображення, що припускає деяку схожість із відображуваним. У ХХ ст. цю позицію захищали марксизм і науковий реалізм. Агностицизм же знайшов вираження: у теорії символів Г. Гельмгольца, згідно з якою знання є не образ, а символ реальності, що не має з нею ніякої схожості; в конвенціоналізмі А. Пуанкаре, з погляду якого всі теорії є не більше ніж зручними угодами; в інструменталізмі, що витлумачує знання як інструмент для обчислень і передбачень тощо.

Головними пізнавальними здібностями людини є відчуття і розум. Однією з найважливіших проблем теорії пізнання стало питання про їх роль в отриманні знання. Різні вирішення цієї проблеми призвели до розколу філософів 17-18 ст. на два конфліктуючі напрями – емпіризм (сенсуалізм) і раціоналізм. Емпіризм (Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм) виходить із того очевидного факту, що наше пізнання зовнішнього світу починається з чуттєвого сприйняття: вступаючи в контакт з навколишніми речами і явищами, ми з допомогою органів відчуттів отримуємо відчуття і сприйняття. Потім ми комбінуємо ці сприйняття, класифікуємо, узагальнюємо їх, знаходимо засоби їх вираження – усе це робить розум. Але він нічого не може додати до того, що вже містилося в чуттєвому сприйнятті. У розумі немає нічого, чого вже не було б у відчуттях. Щоправда, розум своєю діяльністю здатний спотворити чуттєвий образ – це джерело похибок і помилок.

У свою чергу, раціоналізм (Р. Декарт, Г.В. Ляйбніц) вказує на ту суттєву обставину, що загальні і необхідні істини, наприклад істини математики, не можуть бути отримані з чуттєвого досвіду, що досвід нас часто обманює, що людина – зовсім не чиста дошка, на якій лише фіксуються зовнішні впливи. Але раз необхідне і загальне знання існує, значить емпіризм помилковий. Проте,

звідки ж, якщо не з досвіду, беруться необхідні та загальні істини? На це питання і сьогодні надзвичайно важко відповісти. Представники раціоналізму були змушені визнати такі істини вродженими (Лейбніц) і апіорними (Кант). Хоча до теперішнього часу виявилася історична обмеженість як емпіризму, так і раціоналізму. Досі філософи, які розглядають проблеми теорії пізнання, тяжіють або до емпіристської традиції, напр. позитивізм, або до раціоналістичної, напр. неокантіанство.

2. Види пізнання.

Теорія пізнання вивчає загальне в пізнавальній діяльності людини незалежно від того, яка сама ця діяльність: повсякденна або професійна, художня чи наукова. Тому некоректно ототожнювати гносеологію тільки з теорією наукового пізнання (епістемологією).

Зазвичай виділяють такі види пізнання: повсякденне, наукове, художнє, релігійне, містичне, езотеричне та ін. Кожен із них має свою специфіку, але водночас вони об'єднані загальними гносеологічними категоріями: істини, знання, віри та ін. Кожна з форм незамінна і необхідна для того, щоб людина могла повноцінно пізнавати світ, розуміти його і жити в ньому.

Буденне пізнання супроводжує людину протягом усього її життя. Однак, незважаючи на відносну простоту повсякденного пізнання, існує кілька різних його трактувань. Головне розходження в трактуваннях пов'язано з розумінням того, якою є свідомість новонародженого: або це “чиста дошка” (Tabula Rasa), або в ній вже присутні “вроджені ідеї” (трансцендентальна єдність апперцепції). Наприклад, І. Кант представляє свідомість людини, як свідомість, яка завжди сприймає світ крізь “призму” вроджених, апіорних форм розуму: простору, часу і причинно-наслідкових зв'язків. За Кантом, своє сприйняття світу ми вбудовуємо в ці категорії, неначе в прокрустове ложе.

Наукове пізнання має специфічні пізнавальні процедури та операції, способи утворення абстракцій, понять, особливий стиль наукового мислення. Усе це дозволяє пов'язувати теоретичний і емпіричний рівні пізнання.

Художнє пізнання – вперше було заявлено як форма пізнання в німецькій класичній філософії, і насамперед в філософії мистецтва Шеллінга. Мистецтву

доступно те, що не доступно науці – людина, її внутрішній світ, почуття, переживання, емоції. Наука здатна описати ці явища в загальному. Але існують конкретні переживання конкретної людини. Художник (у широкому сенсі слова) відрізняється від звичайної людини тим, що він здатний у творі мистецтва висловити сутність цих переживань, ідею самого почуття. Тому твір мистецтва стає зрозумілим і близьким великому числу людей, які долучаються через нього до істини, і водночас збагачують цю істину своїм особистим досвідом інтерпретації, переживання. Таким чином, художник і суб'єкт сприйняття (читач, слухач, глядач) вступають через твір мистецтва в діалог, в процесі якого всякий раз народжується нова, збагачена особистим та історичним досвідом істина.

Релігійне пізнання. Через віру людина долучається до світу трансцендентного, високого, ідеального, абсолютного, до якого прагне світ “реальний”. Відрізняється тим, що основним способом пізнання є віра, яка, втім, не заперечує можливості розумного осмислення багатьох явищ.

3. Рівні та форми пізнання, їх взаємозв'язок.

За давньою усталеною традицією філософія виділяє два основні джерела знання та пізнавального процесу: відчуття та мислення. Але їх взаємодія у процесі пізнання виявляється досить складною. Зокрема, визнано, що людські відчуття ніколи не бувають “чистим чуттям”, бо їх неодмінно певним чином “завантажують” розум, мислення, міркування, тобто у людини не існує простого біопсихічного відчуття, воно визначено предметно, ціннісно, інтелектуально.

Співвідношення мислення і відчуття розглядають у гносеології через учення про рівні та форми пізнання.

Першим, вихідним рівнем пізнання, поза яким неможливе формування знання, є **чуттєве пізнання** (сьогодні частіше вживається термін “перцептивний досвід”): це фіксація окремих властивостей та ознак речей органами відчуття людини відповідно до їх внутрішніх можливостей.

Чуттєвий рівень пізнання ще не творить знання (тому, наприклад, побачити річ – ще не означає її пізнати або зрозуміти), але дає пізнанню такий його компонент, поза яким пізнання неможливе. Навіть у занадто

раціоналізованих концепціях гносеології чуттєвий рівень розглядають принаймні як імпульс до пізнання. Чуттєве пізнання здійснюється у таких формах: – *відчуття* фіксують окремі властивості речей (холодне, світле, гладке та ін.); – *сприйняття* постають поєднанням відчуттів і створенням певного образу або певної проекції речей; – *уявлення* є відтворенням образу без безпосереднього контакту з річчю.

Слід наголосити, що вже на рівні відчуття у діяльність чуття втручаються розумові операції, бо з'єднувати елементи відчуття у сприйнятті можна по-різному. Основне ж полягає у тому, що чуттєве пізнання не може задовольнити людину, бо воно має цілу низку очевидних недоліків: відчуття мають свої межі, тобто аж ніяк не все ми можемо бачити, відчувати й т.ін.; відчуття мінливі, нестійкі, відносні; самі відчуття не дають нам надійного критерію для розмежування суттєвого та несуттєвого.

Названі недоліки надолужуються подальшим рівнем пізнання: **раціонально-логічним** (або абстрактним) мисленням. Форми абстрактного мислення досить чітко виражають його особливості: – *поняття* – це слова (терміни), що фіксують суттєві характеристики предметів; – *судження* – це речення, які зв'язують між собою поняття; – *умовиводи* – сукупність речень (суджень), пов'язаних між собою законами логічного виведення. Згадаємо, що є два основні типи умовиводів: індуктивний (рух думки від часткового до загального) та дедуктивний (рух думки від загального до часткового).

Зауважимо, насамперед, що при переході до абстрактного мислення (раціонального пізнання) відбувається зміна об'єкта пізнання: якщо чуттєве пізнання фіксує окремі ознаки та властивості предметів, то абстрактне мислення постає спрямованим на виявлення та дослідження зв'язків, функцій та відношень між речами (або всередині окремих речей). Завдяки тому, що абстрактне мислення відділяє певні прояви речей від самих речей і розглядає їх окремо, завдяки тому, що на перший план виходить дослідження зв'язків, функцій та відношень, абстрактне мислення фіксує суттєві (стійкі, сталі) характеристики та ознаки цілих класів предметів.

Тому абстрактне мислення виходить за межі як окремих предметів, так і

певних органів чуття. Воно, рухаючись з усвідомленням власних актів, є стабільним, упорядкованим, а отже, таким, що здатне відділяти суттєве від несуттєвого. Але водночас воно також має певні недоліки. В основі їх лежить те, що надає абстрактному мисленню переваги: дистанціювання від наявної реальності. Через це, положення абстрактного мислення не можна безпосередньо застосувати до реальних речей, подій, явищ. Коли ми, наприклад, кажемо “стіл”, “дерево”, то вказуємо не на якісь конкретні столи або дерева, а на “столи” та “дерева” як такі; тобто ці поняття фіксують дещо суттєве, притаманне будь-яким столам та деревам (зокрема й таким, яких ми ще ніколи не бачили). Тут і виникає проблема застосування понять, теорій; наприклад, одна річ вивчити теорію медицини, а інша – лікувати реальних хворих.

Отже, розгляд перших двох рівнів пізнання засвідчує: кожен із них є необхідним, але недостатнім для пізнання в цілому, кожен має переваги, але й недоліки.

Постає досить очевидне завдання: поєднати їх, тобто поєднати поняття і теорії з наочно даним, із тим, що надано нам у відчуттях. Звідси – подальший рівень пізнання – **синтезувальний**, на якому умовиводи, поняття та концепції абстрактного мислення втілюються у реальність і набувають не лише інтелектуального, а й реального вигляду. Особливості третього рівня пізнання виразно проявляються у його формах: – **досвід** – особисте свідоме виявлення умов та обставин як збіг, так і незбіг розумового конструювання з реальним ходом речей і процесів; – **експеримент** – дослідження певних, спеціально виділених властивостей, параметрів та характеристик речей у спеціально організованих умовах з обґрунтованим дозуванням дій чинників, факторів і т. ін.; – **практика** – свідомо фіксований досвід застосування теорій, учень, концепцій у реальному історичному житті певних соціальних груп, суспільств, цивілізацій і т. ін.

У філософських дослідженнях не завжди виділяють названий третій рівень пізнання, хоча ніхто не заперечує і не зможе заперечити значення експерименту, досвіду та практики у здійсненні синтезу знань, у підвищенні

рівня їх надійності та у виведенні пізнання і діяльності людини на нові обрії. Навіть більше, саме звернення до синтезувального рівня пізнання дозволяє зрозуміти його процесуальність: у процесі дослідів, експериментів, практики ми не лише приводимо у відповідність між собою чуттєві враження та розумові конструкції, а й отримуємо нові чуттєві враження, здобуваємо нові відчуття; від них ми за вже розглянутою схемою переходимо до нових понять та узагальнень, а, отже – знову до синтезів і т. ін.

Отже, пізнання розвивається від відчуттів, через абстрактне мислення до їх синтезу, у процесі якого людина знову отримує чуттєві враження, переходить до нових міркувань і т. ін., тобто процес пізнання розвивається спіралеподібно, він еволюціонує, нарощується, маючи певну внутрішню динаміку.

Багаторівневий характер пізнання дуже часто набуває спрощеного, однобічного тлумачення. За надмірного акцентування ролі відчуттів формується позиція сенсуалізму. Надмірне ж акцентування на ролі абстрактного мислення призводить до раціоналізму.

Нарешті, перебільшення ролі досвіду може привести до позиції емпіризму (виправдане лише те знання, яке ґрунтується на наявному в нашому досвіді), а ролі практики — до прагматизму (слід вважати виправданим лише таке знання, яке є корисне). Але кожен із зазначених аспектів пізнання виправдовує себе тільки тоді, коли він входить у цілісний пізнавальний процес, виконуючи свої особливі функції.

Отже, багаторівневність пізнання дозволяє побачити, як у його процесі задіяні сутнісні сили людини та її різні інтелектуальні здібності, побачити знання як складне утворення, що передбачає і пряме відношення до дійсності, і інтелектуальне конструювання, і підведення своїх змістових складових під смислову цілісність.

4. Істина та її критерії. Теорії істини. Істина і правда.

Більшість проблем філософської теорії пізнання так чи інакше концентрується навколо проблеми істини, конкретизує і доповнює її. Істина є найважливішим світоглядним поняттям, перебуваючи в одному ряду з поняттями Добро, Краса, справедливість, сенс життя.

Проблема істини досить складна. Згадаймо атомістичну концепцію Демокріта: “Усі тіла складаються з атомів, атоми неподільні”. Вона була безперечною протягом майже двох із половиною тисячоліть. Тепер вона постає не як істина, а як неповне знання. Але, найімовірніше, такою ж помилкою є значна частина існуючих нині наукових теорій, які можуть бути спростовані з плином часу. В силу подібних колізій в історії філософії склалися кілька розумінь, способів тлумачення істини.

1. **Онтологічна теорія.** “Істина – це те, що є”. Тут важливою є сама наявність речі. До якогось часу істина може бути прихована, невідома людині, але в певний момент часу вона відкривається (алетейя – відкритість) людині, і вона запам'ятовує її в словах, у визначеннях, у творах мистецтва. Таким чином, відкрита одній людині істина стає надбанням усіх. Однак подібна позиція не критична до випадків різного сприйняття і розуміння одних і тих же речей. Тому склалося інше розуміння істини.

2. **Гносеологічна теорія.** “Істина – це відповідність знань дійсності”. Це класична гносеологічна концепція. Однак і у цьому разі виникає багато проблем, розбіжностей, оскільки часто здійснюється спроба порівняння незрівнянного: ідеального з реальним – матеріальним. Тим більше, що багато складних явищ, таких як “любов”, “свобода” та ін., взагалі важко перевірити на відповідність дійсності. Тому, на деякий час проблему спростили і перейшли до іншого розуміння істини.

3. **Позитивістська теорія.** “Істина – це досвідна підтвердженість”. У позитивізмі розгляду піддавалося тільки те, що реально могло бути перевірено на практиці, усе інше було визнано “метафізикою”, що виходить за межі інтересів “справжньої (позитивістської) філософії”. Зрозуміло, що подібна позиція залишає поза полем уваги найважливіші для людини процеси, явища, сутності (наприклад, як перевірити стан щастя?).

4. **Прагматична теорія.** “Істина – це корисність знання, його ефективність”. За цими критеріями як істинне визнавалося те, що в даний момент часу дає ефект, свого роду “прибуток”. Однією з головних сфер застосування такого підходу стала політика.

5. *Конвенційна теорія* (основоположник – Ж. А Пуанкаре).

“Істина – це угода”. За цим визначенням, у разі виникнення розбіжностей, потрібно просто домовитися між собою, що вважати істиною. Зрозуміло, що така позиція може бути застосовна лише в досить вузьких сферах діяльності, і лише на певний час.

Швидше за все поняття істини об'єднує в собі всі ці підходи: це і те що є насправді, і відповідність наших знань тому, що є насправді, але водночас це і певна угода, договір про прийняття даної істини. Істина одночасно: суб'єктивна і об'єктивна, абстрактна і конкретна, відносна і абсолютна.

У зв'язку з поняттям істини виділяють *заблудження* – ненавмисне спотворення знання, тимчасовий стан знання в пошуку істини, а також *брехню* – навмисне спотворення вірного.

У пізнавальній діяльності людей велике значення має віра, впевненість, переконання. У процесі пізнання суб'єкт не віддаляється від світу, а стає до нього ближчим, об'єднується з ним. Тому пізнавальні відносини – це не відносини безособовості та байдужості, а відносини зацікавленості. Тому в самому пізнавальному процесі присутні моменти вольового вибору переконання і віри.

По суті справи *віра* – відправна точка всякого пізнання і його мета. Вона допомагає подолати розрив між знанням і незнанням. У процесі пізнання людина завжди стає перед вибором – між більш переконливим і менш переконливим поясненням. Тому необхідна віра в свої можливості – для мобілізації духовних сил при нестачі інформації або відсутності точних доказів. І якщо предметом переконання є логічно обґрунтоване і досвідно підтверджене знання, то предметом віри є гіпотетичні положення.

Сучасні дослідження наукового пізнання доводять, що і в науці позиція дослідника, його уподобання, світоглядні принципи і навіть темперамент можуть суттєво впливати на результати його пізнавальних дій. У зв'язку з цим поряд із поняттям істини в оцінці пізнання використовується ще й поняття правди. За загальним визначенням, *правда* – це істина, поєднана з життєвою позицією людини, пошуком, досвідом, здобутками та втратами. Якщо істина як

ідеал науки передбачає відсторонене, об'єктивне окреслення того, що є, і таким, яким воно є, то правда синтетична, завжди чиясь, а не абстрактна. Правду не можна вилучити з реалій життя, з усієї гами людських почуттів, прагнень, страждань та сподівань. Тому мистецьке пізнання, як і творчість узагалі, ми оцінюємо не за допомогою поняття істини, а через правду, бо дійсність тут постає в окресленнях людського ставлення до неї.

Отже, правда характеризує знання і пізнання як людську, цілісну, особистісну позицію щодо світу і буття. Через це правдивість характеризує щирість відношення до знань, відомостей, інформації.

ТЕМА 9. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ.

1. Буття людини як фундаментальна проблема філософії.

У ХХ столітті світ остаточно втрачає якість монолітності, стає мозаїчним, людині дедалі важче пов'язати себе з певною, стійкою системою зовнішніх обставин. Основоположник філософської антропології *Макс Шелер* (1874-1928 рр.) писав, що наша епоха виявилася за велику історію свого розвитку першою, коли людина стала цілком і повністю “проблематичною”, коли вона більше не знає, хто вона така, одночасно також знає, що не знає цього.

Людина стає проблемою для самої себе, коли задає собі питання про сенс власного існування, межі свого буття, про відмінність від собі подібних, від усіх живих істот. Лише аналізуючи основи власного життя, людина дійсно стає людиною. Сократівське “пізнай самого себе” – це не заклик до вирішення якогось, нехай і непростого завдання, що має відповідь, а установка на постійне задавання цього питання, на утримування його в обрії всього свого життя.

Проблема людини не є суто теоретичною проблемою, для роздумів над якою викроюється час на дозвіллі; це практична, життєва проблема. Опиняючись у критичній ситуації, людина щоразу “вибирає” себе, вирішує питання про сенс свого існування. Як тільки вона перестає роздумувати про це, то перестає бути людиною, перетворюється на річ, застигає в певних межах, зростається з певною соціальною роллю, навіки витісняється зі світу вільного вибору. Таким чином, проблема людини як практична проблема завжди стояла і стоятиме перед кожним з нас: у певні моменти життя людина проблематизує своє існування, визначає сенс свого життя, обирає напрям життєвого шляху.

Однак, хоча вибирає завжди сама людина, існує своєрідна “майстерність” проблематизації людиною свого власного існування – філософія. Саме філософія організовує “простір вибору” людиною самої себе, вона наче пропонує напрацьовані філософською думкою протягом століть різні системи ціннісних координат людяності.

Філософія залишає остаточний вибір “образу людяності” за самою людиною. Тому вона не може диктувати людині, якою вона має бути. Філософія не може бути зведена і до науки про суще – до простої констатації того, якою людина є “насправді”. Філософія як роздуми людини про себе є формою теоретичного знання про можливе. Щоправда, філософи часто піддавалися спокусі дати остаточну відповідь на вічні філософські питання, починали говорити не з позицій можливого, але з позицій належного і сущого. У цьому разі філософія з техніки вільного вибору перетворювалася на форму особистого смисложиттєвого вибору філософа. Філософ як носій теоретичного “чистого” розуму і філософ як носій “практичного” розуму зливалися в одне.

М. Шелер висунув п'ять “ідеальних типів” філософського самосприйняття людини, які і складають “простір вибору” себе, наданий всією історією філософії окремій людині. Шелер не пов'язує їх просто з етапами філософської думки. Усі вони мають право на існування і в наш час, усі вони знаходять відгук у душі людини і сьогодні.

Перша “ідея людини”, на думку Шеллера, це ідея, яка сутністю існування людини бачить релігійну віру (юдео-християнський тип). Справжня історія людської душі з цієї точки зору – це її божественне походження, гріхопадіння і майбутній порятунок. Християнство з його вченням про богосинівство приписує людині “метакосмічне” значення, піднімаючи її над природою. Але міцна божественна основа людського буття вступає в протиріччя із земною формою людського існування. Звідси – відчуття надлому, страх первородного гріха, обтяженість людини природним, страх перед усім земним.

Другий ідеальний тип – тип Homo sapiens, людини як носія розуму. Логос, свідомість, дух підносять людину над усім сущим вже у греків періоду класики. Людина несе в собі божественний активний початок, якого немає в природі. Це начало в людині споріднене до Божественного Логосу, воно не змінюється залежно від обставин, епохи. Ці вчення, на думку Шелера, могли бути як теїстичними (що розглядають Бога поза межами світу), так і пантеїстичними, що, розчиняють Бога у світі. Аристотель, Платон, середньовічні філософи, Кант, Гегель, філософія Просвітництва – ось віхи руху

цієї ідеї людини. Сплітаючись з першим, християнсько-юдейським образом людини, ця ідея настільки опановує масовою свідомістю, що стає сама собою зрозумілою, людина до себе починає ставитися тільки як до рупора розуму, тотожного моральності і красі.

Третя “ідея людини” – це уявлення про людину як про homo Faber – “людину творчу”, що розвивається у рамках натуралізму, позитивізму, прагматизму. Здатність до мислення не особливо характерна для людини, вважають прихильники цього вчення про людину. Між людиною і твариною існують тільки кількісні відмінності. Дух – це пасивний “наслідок”, що супроводжує бажання людини, її інстинктивні потяги. Розум виконує лише технічну, пристосувальницьку функцію. Істина і брехня, добро і зло, краса і потворне – це знаки користі чи шкоди речі, події для людини; ніякого особливого змісту вони в собі не несуть. Людина – це істота, що користується знаками, що використовує знаряддя, це “істота”, що володіє таким технічним, підсобним засобом, як інтелект. Ця “ідея людини” об’єднує повністю або частково різні філософські школи: сенсуалізм Демокріта і Епікура, позитивізм Ф. Бекона, Д. Юма, Дж. Ст. Мілля, О. Конта, Г. Спенсера, еволюційні вчення Ч. Дарвіна і Ж. Б. Ламарка. На цю ідею спираються “великі психологи” Т. Гоббс, Н. Маккіавеллі, Л. Фейєрбах, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фрейд, К. Маркс. У людині немає прагнення до самовдосконалення; усе, що здається таким, – це лише втеча від задоволення потягу. Існує три основних системи потягів, яким відповідають три типи людини. В основі першої системи лежить потяг до продовження роду, в основі другої – потяг до влади, третя ставить питання про потяг до їжі. Першу систему потягів поставив у центр своєї концепції З. Фрейд, другу – Н. Маккіавеллі і Ф. Ніцше; третя система потягів стала вихідним пунктом концепції К. Маркса .

Четверта “ідея людини” перебуває в опозиції до всіх попередніх, оскільки її представники говорять і про прогресуючу гомо сапієнс, гомо фабер, і про деградуючу людину, яка все-таки прагне знайти порятунок в “Адамі” християнства, і про людину, як істоту, повну пристрастей, але спраглу духовності. Четверта ідея людини передбачає неминучу деградацію людини і

вбачає в ній її сутність. Прихильники цієї “ідеї людини” (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Т. Лессінг, Ф. Тьонніс, О. Шпенглер, Е. Гартман, частково А. Бергсон і деякі психоаналітики) різко розділяють культуру, розум, світ знаків (сурогати життя) і саме життя, почуття, потяги. Людина деградує від “природного” життя, якому відповідають символ, традиція, політеїзм, магія, – до “розумної” організації життя, якій відповідають позитивна наука, монотеїзм, держава, право. Природне замінюється штучним, організм – бездушним механізмом.

П'ятий “ідеальний тип” людини Шеллер складно назвав “постуляторним атеїзмом серйозності і відповідальності”. Це погляд на людину як на вільну, моральну істоту – “особистість”. Така істота може виникнути тільки як незапланована заздалегідь, тобто випадково, без допомоги всемогутньої істоти – Бога. Саме абсурдність, “мовчання” світу є передумовою людської свободи; світ не повинен бути споріднений з людиною. Свобода людини не повинна ні на що спиратися – ні на колективну єдність, ні на Бога, ні на прогрес. Шеллер називає прихильником цієї позиції *М. Гартмана* (1882-1950 рр.), засновника критичної онтології. Повною мірою ці ідеї можна віднести і до філософії екзистенціалізму.

У п'яти ідеальних типах людини, виділених М. Шеллером, втілено прагнення вловити субстанцію людяності, яка розуміється або як сукупність природних якостей, або як розум, або як зв'язок з божественною першопричиною. Людина включена або в прогресивну лінію розвитку, або – в регресивну. Зіткнення у свідомості людини ХХ століття різних “ідей людини” призвело до актуалізації проблеми людини як теоретичної та практичної проблеми.

2. Проблема походження людини.

Таємниця походження свідомості є таємницею походження людини, яка до кінця не розгадана. Єдності в розумінні цього питання немає, звідси безліч різних теорій антропогенезу.

Представники концепції *абіогенезу* наполягають на спонтанному виникненні життя з неживої природи внаслідок різних причин – теплового стресу, сильного геомагнітного випромінювання і т.д.

Прихильники концепції *панспермії* вважають, що життя зародилося не на Землі, а привнесене з Космосу – чи то випадково, чи то після відвідин землі інопланетянами.

Продовжує існувати і навіть успішно розвиватися і *креаціоністська* концепція походження людини в акті божественного творення.

Матеріалістична теорія походження людини – *еволюційна*. Тут теж є розбіжності і поділ:

1) трудова теорія (Ч. Дарвін) – найважливішою умовою виникнення людини в ході еволюції є спільна трудова діяльність, опосередкована мовою;

2) людина – результат “генетичної помилки”, збою еволюційної програми розвитку природи;

3) людина виникла в результаті біфуркації, потужного якісного стрибка в природі, в ході якого з'явилася свідомість і абсолютно новий вид тварини – *homo sapiens*.

Згідно з трудовою теорією, зміна кліматичних умов на планеті (різке похолодання) призвело до необхідності пристосування теплолюбних і травоїдних приматів до нових умов існування. Відбувся перехід на м'ясну їжу, що потребувало виготовлення і використання знарядь праці. Колективний характер полювання привів до виникнення системи мовних знаків (спочатку у вигляді жестів і звуків, а потім – до мови). З приматами стали відбуватися і морфологічні зміни: вони випростались, що дозволило звільнити передні кінцівки для більш активних дій з предметами; змінилася будова кисті; об'єм мозку збільшився. Саме трудова діяльність спричиняє якісну зміну приматів. Активно діюча рука вчила голову думати, і прогресуюча трудова діяльність людей вела до вдосконалення їх свідомості. При цьому для формування свідомості важливі два моменти, характерні для створення знарядь праці: наприкінці процесу праці виходить результат, який вже на початку цього процесу був в уяві (в голові) людини, тобто ідеально; регулярне використання

знарядь праці та їх систематичне виготовлення припускає акумуляцію (збереження) досвіду, способів їх виготовлення, роботи з ними, і відповідно, передачі цього досвіду від покоління до покоління. Праця, мова, колективна діяльність приводить до виникнення свідомості і людини, вважають представники еволюційної теорії.

3. Суттєві характеристики людини. Єдність біологічного, соціального та духовного.

Людина – представник *Homo sapiens*, генетично пов'язана з іншими формами живого, наділена розумом, рефлексією, мовою, здатністю створювати знаряддя праці. Людина – це жива система, що є єдністю трьох складових: біологічного (анатомо-фізіологічні задатки, тип нервової системи, статеві та вікові особливості тощо); психічного (почуття, уява, пам'ять, мислення, воля, характер і т. д.); соціального (світогляд, ціннісні установки, знання та вміння і т. д.).

Вона істота цілісна – поєднує в собі фізичне, психічне та духовне начало; універсальна – здатна до будь-якого виду діяльності; унікальна – відкрита світу, неповторна, вільна, творча, що прагне до самовдосконалення. Якщо щодо двох останніх характеристик сумнівів у вчених не виникає, то щодо цілісності велися і ведуться запеклі суперечки.

Індивідуальна людина – частина живої природи, вона неповторна в силу своїх біологічних особливостей (генетичного коду, ваги, зросту, темпераменту тощо). Проте стати людиною вона може тільки в суспільстві: будучи відірваною від суспільства, наприклад, у дитячому віці, людська істота розвивається як біологічна особина, безповоротно втрачає здатність стати повноцінною людиною (оволодіти мовою, навичками спілкування, навчитися праці, інтелектуальна діяльність теж для неї недоступна). Безсумнівно, людина за своєю природою і біологічна, і соціальна істота. Але яке співвідношення цих двох начал, чи є одне з них визначальним – це предмет наукових дискусій. Існує два основних підходи у вирішенні цієї проблеми: біологічний і соціологічний. Кожен із них, абсолютизує якусь одну (біологічну чи соціальну) природу людини.

Прихильники біологізаторських концепцій прагнуть пояснити сутність людини, виходячи тільки з її біологічного начала, і цілком ігнорують вплив суспільства або власний вибір особистості. Наприклад, Т. Мальтус (XVIII ст.) запропонував розглядати суспільне життя як арену боротьби окремих людей за своє існування, де перемагають найсильніші, а слабкі приречені на загибель (за аналогією з тваринним світом). Соціал-дарвінізм на рубежі XIX – XX ст. продовжує цю ідею, озброївшись вченням Ч. Дарвіна про природний добір і еволюцію. Соціобіологія у XX ст. робить акцент на генетичній спадковості. Поведінка людини так само, як і тварини, генетично визначена, і ніхто не може подолати вплив своєї спадковості, якою б вона не була – поганою або хорошою (суспільство тут теж не помічник). Расистські концепції заявляють про перевагу одних людей над іншими за ознакою приналежності до “вищих” або “нижчих” рас, що яскраво проявилось у фашистській ідеології, яка закликала до “расової чистоти” і “расової гігієни”. Більшою мірою ці ідеї спиралися на евгеніку – вчення про те, якими засобами і яким чином можна досягати “вищої якості спадковості людини”. Фрейдизм з його розумінням культури як сублимації сексуальних потягів теж належить до біологізаторського напрямку.

Соціологізаторські концепції, навпаки, абсолютизують вплив суспільства на формування людини. Яке соціальне середовище, що оточує людину, така і вона сама. У ній, як у дзеркалі, відображаються пороки суспільства або його чесноти. Злою людину робить недосконалість суспільних відносин і неправильне виховання. Слід створити людині ідеальні умови, і вона буде досконалою. Така установка всього соціального утопізму, починаючи з епохи Просвітництва і закінчуючи К. Марксом та його втіленням у дійсність соціалізмом. Проте насправді виявилось все складніше. Людина – це не чиста дошка, на якій суспільство пише свої нотатки (які захоче). Слід враховувати не тільки генетичні особливості даного індивіда, а й свідомий вільний вибір цінностей та напрямки життєвого руху, часто абсолютно незрозумілі (і протилежні) навколишньому соціальному середовищу.

У межах соціального проявляються й інші надзвичайно важливі сторони людського істота, зокрема – людська особистість (персональність) та

прилучення людини до трансцендентного. Людська *персональність* – це індивідуалізована людська цілісність, що проявляє себе через здатність людини бути самодіальною, продукувати свою життєву активність виключно із свого внутрішнього духовного центру.

Таким чином, у формуванні людської особистості відіграють велику роль і біологічні задатки, і соціальне виховання і власний вибір (Я). Жоден із цих трьох факторів сучасна наука не називає як визначальний. Усе важливо і необхідно. Людина – це цілісна система, відкрита світові і можливостям.

Поняття “індивід”, “індивідуальність”, “особистість” нерідко вживають як синоніми для опису людини. Однак у них є важливі відмінності. Ці поняття характеризують людину з різних сторін. *Індивід* – це характеристика людини, як окремого представника біологічного роду людей. *Індивідуальність* – характеристика людини як носія неповторних, своєрідних, тільки йому властивих якостей, які дозволяють відрізнити її від інших представників людського роду. Індивідуальність охоплює як успадковані, так і набуті властивості. *Особистість* визначають як носія соціальних якостей. Людина стає особистістю в процесі засвоєння соціального та культурного досвіду даного суспільства (такий процес у соціології називають соціалізацією). Тільки людину з сформованим світоглядом, ціннісними установками і моральними принципами можна назвати особистістю. Особистість – це підсумок взаємодії людини і суспільства.

Особистість неоднорідна, що дозволяє говорити про її структуру: 1) фізична особа або фізичне “Я” – це тілесна організація людини, яка вимагає турботи, захисту, тренування і самодисципліни; існування фізичного “Я” багато в чому визначається духовною стороною життя людини; 2) соціальна особистість – це сукупність соціальних ролей людини, які вона грає в різних соціальних групах. Усі форми самоствердження у професії, громадській діяльності, сім'ї, дружбі, коханні тощо, формують соціальну структуру особистості; 3) духовна особистість. Цінності та ідеали становлять той невидимий стрижень, ядро особистості, на якому вона тримається, і навколо якого вибудовується. Саме духовна основа надає силу людині і дозволяє

вижити в найважчих умовах, і навпаки, втрата її веде до саморуйнування особистості, втрати сенсу життя.

Усі ці сторони особистості утворюють єдину систему, кожен з елементів якої може на різних етапах життя людини набувати визначальну роль. Відомі періоди посиленої турботи про своє тіло і його функції, етапи розширення та збагачення соціальних зв'язків, піки потужної духовної та інтелектуальної активності. Це риса, що виходить на перший план і визначає сутність особистості на даному етапі її розвитку.

Виділяють кілька великих соціальних типів особистості, які простежуються на всьому історичному шляху розвитку людства.

Перший тип – “*діячі*” – мисливці і рибалки, воїни і ремісники, землероби і робітники, інженери і геологи, керівники та ватажки. Для таких особистостей головне – активна дія, зміна світу й інших людей, включаючи самого себе.

Другий тип – “*мислителі*”. Це люди, які, за словами Піфагора, приходять у світ не для того, щоб змагатися і торгувати, а дивитися і міркувати. Роздум вимагає самотності та певної дистанційованості від суспільства і подій, що відбуваються. Образ мудреця, мислителя завжди користувався великим авторитетом. Недарма багато мудреців і пророків: Будда, Заратустра, Мойсей і Піфагор, Соломон і Лао- Цзи, Конфуцій, Христос і Мухаммед вважалися або посланцями богів, або обожнювалися самі. Вони в історії людства виступають у ролі “ідеалів”, на які рівняються наступні покоління.

Третій тип – *люди почуття і емоцій*, які гостро відчують, як “тріщина світу” (Г. Гейне) проходить через їхні серця. Це діячі літератури і мистецтва, чий геніальні прозріння часто випереджають найсміливіші наукові прогнози і прорікання мудреців. Міць інтуїції великих поетів і художників межує з дивом. Доля їх як правило трагічна.

Четвертий тип – *гуманісти і подвижники*, які бачать своє призначення в любові до людей і всього живого, в активній допомозі людям. Вони дуже тонко відчують чужий біль і зробили справою свого життя милосердя. “Поспішайте робити добро”, – їх життєвий принцип. А. Швейцер, Ф. П. Гааз, Мати Тереза, тисячі їхніх послідовників і в історії, і в нашій дійсності – живі приклади

служіння людям, незалежно від їх раси, нації, віку, статі, стану, віросповідання та інших ознак. Євангельська заповідь: “Люби ближнього твого, як самого себе” знаходить в їх діяльності безпосереднє втілення.

4. Проблема життя та смерті, безсмертя та сенсу існування людини.

Питання про те, для чого людина живе на Землі, цікавило багатьох мислителів на всьому шляху розвитку філософії. У різні часи різні філософи відповідали на це питання по-різному. Сенс життя не даний людині ззовні. Кожній людині він відкривається в різних вимірах. Знайти сенс життя – єдиний і загальний – для всіх часів і народів неможливо, оскільки поряд з загальнолюдськими, вічними істинами, він включає щось специфічне – надії кожної даної епохи. Сенс життя – це самостійний свідомий вибір тих цінностей, на які людина орієнтується у своєму житті. Він може змінюватися залежно і від історичних умов існування людини, і від її вікових особливостей тощо.

В історії філософії можна виділити такі основні концепції сенсу життя:

1. *Гедонізм* – жити, значить насолоджуватися;
2. *Аскетизм* – життя – це відречення від світу заради близькості до Бога, до якого як духовного буття можна наблизитися через вдосконалення духовності і звільнення від гріхів світу;
3. *Етика обов'язку* – життя – це самопожертва заради високих ідеалів (служіння Батьківщині, сім'ї, професії, любові, щастя інших людей і т.д.);
4. *Утилітаризм* – жити – означає отримувати з усього і всіх користь, бачити в іншій людині не самоцінну особистість, а засіб задоволення своїх устремлінь і потреб;
5. *Евдемонізм* – життя розуміється як прагнення до щастя як справжнього призначення людини;
6. *Прагматизм* – мета виправдовує будь-які засоби її досягнення.

ТЕМА 10. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ.

1. Філософський аналіз суспільства. Поняття соціального у філософії.

Суспільство – найскладніше за рівнем організації утворення реальної дійсності. У суспільстві закладено здатність змінювати безпосереднім чином, як власне існування, так і стан навколишньої дійсності на базі накопичення, зберігання, переробки і передачі соціальної інформації за допомогою діяльності відповідних соціальних інститутів і використання різноманітних знакових систем (“мов” культури). Філософське ж осмислення сутності суспільства має два аспекти: історичний та логічний.

У цьому зв'язку виникає необхідність розкриття насамперед співвідношення поняття суспільства з поняттями соціальної реальності і людини. У концептуальному апараті соціальної філософії поняття соціальної реальності є вихідним, ключовим і основоположним у зв'язку з тим, що в результаті ефективного застосування його у філософських дослідженнях суспільства забезпечується функціонування та евристична реалізація такого фундаментального принципу філософського осягнення світу і наукового стилю мислення як принцип об'єктивності. Соціальна реальність – це вся сукупність умов суспільного життя, які виступають перед членами суспільства як надіндивідуальні, об'єктивні дані обставини їхнього існування.

Як частина зовнішнього світу соціальна реальність володіє характером об'єктивної реальності, тому її вивчення має орієнтуватися на осягнення не того, як вона нам дається в наших чуттєвих уявленнях та ілюзіях, а на пізнання характеристик, притаманних їй самій по собі і тих, що існують поза і незалежно від людської свідомості.

Зазвичай соціальна реальність ототожнюється з суспільством. Це суспільство, взяте в нерозривній єдності з людиною. У зв'язку з тим, що, фундаментальним способом існування соціальної реальності є людська діяльність, то справжній філософський аналіз суспільства як соціальної реальності повинен базуватися на вимогах принципу органічної єдності суспільства і людини.

Тому основним в аналізі суспільства стає рух філософського розуму по лінії переходу від дослідження суспільства як явища до розкриття його сутності, а потім до виявлення внутрішньої єдності цих двох його об'єктивних визначень у формі дійсності. Таким чином, у соціально-філософському аналізі суспільства як цілісної системи основними є поняття “суспільні відносини – людська діяльність – культура”.

Сучасна західна соціальна філософія розглядає суспільство не як сукупність окремих індивідів, а як спільні дії людей, інтегрованих у соціальні групи і системи. Філософське поняття суспільства охоплює дві головні ознаки: 1) суспільство є відокремлене від природи, але пов'язане з нею; 2) будучи пов'язаною з цілим, ця частина розвивається за своїми власними специфічними законами, що не зводиться до законів, які вивчає природознавство.

2. Суспільство як система; основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок.

Суспільство являє собою відкриту динамічну систему, яка здійснює безперервний обмін енергією з навколишнім середовищем. Будучи динамічною системою, суспільство невпинно змінює свій стан, розвивається в часі, причому цей розвиток має ймовірнісний характер. Суспільство охоплює як матеріальні, так і духовні компоненти, що перебувають у складному взаємопроникненні і взаємодії. У філософській науці є як природні, так і телеологічні інтерпретації системності і розвитку суспільства. У першому випадку розвиток суспільства описується як природно-історичний процес, в основі якого лежать певні закономірності. У другому – як процес, спрямований на досягнення кимось (Богом, провидінням, фатумом) наперед заданої мети. Проте очевидно, що суспільство є найскладнішою з усіх відомих людині систем. Насамперед, суспільство – система ієрархічна, багаторівнева. Кожен елемент, або підсистему цієї системи, можна розглядати як відносно самостійну систему, що в свою чергу охоплює власні підсистеми. Водночас суспільство виступає як певна цілісність, в якій, за справедливим зауваженням Канта, ціле панує над частинним. Властивості системи як цілого не можуть бути зведені до суми властивостей складових її елементів. Якщо яке-небудь конкретне суспільство

втрачає свою цілісність (тотальність), то воно приречене на руйнування і зникнення.

Складний характер розвитку суспільства визначається його вельми складною структурою, дією в ньому багатьох неоднорідних факторів. Насамперед у ньому здійснюються різні за своїм характером і змістом види громадської діяльності: виробничо-економічна, соціально-побутова, політична, релігійна, естетична та інші, які мають ніби свій соціальний простір. Останній окреслюється відповідним видом суспільних відносин, у рамках яких відбувається та чи інша громадська діяльність. У результаті складаються різні сфери життя суспільства. Основні з них – економічна, соціальна, політична, духовна.

Економічна сфера охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ. Це сфера функціонування виробництва, безпосереднього втілення в життя досягнень науково-технічного прогресу, реалізації всієї сукупності виробничих відносин людей, у тому числі відносин власності на засоби виробництва, обміну діяльністю і розподілу матеріальних благ.

Економічна сфера виступає як економічний простір, в якому організовується господарське життя країни, здійснюється взаємодія всіх галузей економіки, а також міжнародна економічна співпраця. Тут безпосередньо втілюються в життя економічна свідомість людей, їх матеріальна зацікавленість у результатах своєї виробничої діяльності, а також їхні творчі здібності. Тут же реалізується діяльність інститутів управління економікою. В економічній сфері здійснюється взаємодія всіх об'єктивних і суб'єктивних чинників розвитку економіки. Значення цієї сфери для розвитку суспільства є одним із найвагоміших.

Соціальна сфера – це сфера взаємовідносин наявних у суспільстві соціальних груп, у тому числі професійних та соціально-демографічних верств населення (молоді, осіб похилого віку та ін.), а також національних спільнот на основі соціальних умов їх життя і діяльності.

Важливим є створення здорових умов виробничої діяльності людей, забезпечення необхідного рівня життя всіх верств населення, вирішення

проблем охорони здоров'я, народної освіти і соціального забезпечення, дотримання соціальної справедливості при реалізації кожною людиною свого права на працю, а також розподіл та споживанні створюваних у суспільстві матеріальних і духовних благ, вирішення протиріч, що виникають із соціального розшарування суспільства, соціальний захист відповідних верств населення. Йдеться про регулювання всього комплексу соціальних та національних відносин, що стосуються умов праці, побуту, освіти та рівня життя людей.

Очевидно, що функціонування соціальної сфери пов'язане із задоволенням особливого кола соціальних потреб. Можливості їх задоволення зумовлені соціальним становищем людини або соціальної групи, а також характером існуючих суспільних відносин. Ступінь задоволення зазначених потреб визначає рівень і якість життя тієї чи іншої людини, сім'ї, соціальної групи і т. д. Це – узагальнені показники досягнутого рівня добробуту людей та ефективності функціонування його соціальної сфери. На це має бути спрямована соціальна політика держави.

Політична сфера є простором політичної діяльності соціальних груп, національних спільнот, політичних партій і рухів, різного роду громадських організацій. Їх діяльність відбувається на основі сформованих політичних відносин і спрямована на здійснення їхніх політичних інтересів. Ці інтереси стосуються насамперед політичної влади, а також реалізації політичних прав і свобод. В інтересах одних суб'єктів – зміцнення існуючої політичної влади. Інших – її усунення. Треті прагнуть до того, щоб розділити політичну владу з іншими суб'єктами. У підсумку, всі бажають у тій чи іншій формі впливати на політичні процеси у власних інтересах. Для цього кожен із діючих у політичній сфері суб'єктів (політична партія або ж окрема особистість) прагне розширити свої політичні права і свободи. Це розширює межі їхньої політичної діяльності, створює великі можливості для реалізації їх політичних інтересів і втілення їх політичної волі. Сучасні політичні процеси істотно політизують свідомість багатьох людей і підвищують їхню політичну активність. Це посилює роль і значення політичної сфери в житті суспільства.

Духовна сфера – це сфера відносин людей об'єднаних навколо різного роду духовних цінностей, навколо їх створення, розповсюдження і засвоєння всіма верствами суспільства. При цьому під духовними цінностями розуміють не тільки, скажімо, предмети живопису, музику чи літературні твори, але також знання людей, науку, морально-релігійні норми поведінки, словом, все те, що складає духовний зміст суспільного життя або духовність суспільства.

Духовна сфера суспільного життя складається історично. Вона втілює в собі географічні, національні та інші особливості розвитку суспільства, усе те, що відклало свій відбиток у душі народу, його національному характері. Духовне життя суспільства складається з повсякденного духовного спілкування людей і з таких напрямів їх діяльності, як пізнання, зокрема наукове, освіта та виховання, з проявів моралі, мистецтва, релігії. Усе це становить зміст духовної сфери, розвиває духовний світ людей, їх уявлення про сенс життя в суспільстві. Це чинить вирішальний вплив на формування духовних начал у їх діяльності та поведінці.

Велике значення щодо цього має діяльність установ, що виконують функції освіти і виховання – від початкових шкіл до університетів, а також атмосфера сімейного виховання людини, коло її однолітків і друзів, усе багатство її духовного спілкування з іншими людьми. Важливу роль у формуванні духовності людини відіграє самобутнє народне мистецтво, а також мистецтво професійне – театр, музика, кіно, живопис, архітектура і т.д.

Одна з фундаментальних проблем розвитку сучасного суспільства полягає в тому, як сформувати, зберегти і збагатити духовний світ людей, долучити їх до справжніх духовних цінностей і відвернути від помилкових, що руйнують людську душу і суспільство. Усе вказує на те, що значення духовної сфери у розвитку сучасного суспільства, для його сьогодення і майбутнього, важко переоцінити.

3. Людина і суспільство: проблеми соціалізації та соціальної адаптації в сучасному суспільстві.

Актуальним завданням сучасної соціальної філософії є осмислення глибинного змісту суспільних процесів і змін, що відбуваються, виявлення джерел і механізмів, що детермінують соціальну діяльність людей. Соціалізація особистості є одним з основоположних процесів, коли в єдиному бутті зливається індивідуальне і ціле – суспільство і людина, і водночас народжується те унікальне і неповторне, що рухає вперед світову історію, дозволяє людству переходити на новий, якісний щабель розвитку. Процес соціалізації – це основне питання відтворення людської сутності, духовно здорового суспільства і конкретної повноцінної особистості. Збереження людини як виду, забезпечення наступності у розвитку, захист культурно-історичної спадщини, утвердження і становлення людини як повноцінного члена суспільства, до якого вона належить – ось лише неповний перелік проблем, які охоплює соціально-філософська проблема соціалізації.

Соціалізація є магістральним шляхом формування особистості, основою її подальшого розвитку та вдосконалення. Цей процес зумовлений, з одного боку уподобаннями індивіда, його особливостями, діяльними включеннями в різні сфери суспільного життя. З іншого боку, саме соціальне утворення покликане дати можливість людині знайти своє місце в суспільстві, створити умови для усвідомлення і реалізації свого внутрішнього потенціалу і внутрішніх інтенцій. Тому в усі часи і в будь-якому суспільстві особливого значення набуває конкретно-історичний аналіз соціалізації, її змісту та особливостей. Високий динамізм соціальних змін в Україні у XXI ст. робить це завдання як ніколи актуальним.

Термін “соціалізація” стали активно використовувати в позначенні процесу становлення та розвитку особистості з кінця XIX століття (Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Г. Тард та ін.). У цей час теорії соціалізації будувалися на підходах до розгляду ролі об'єктивного і суб'єктивного чинників соціалізації, до визначення пріоритету індивідуального чи суспільного в становленні особистості.

Перший підхід стверджує або припускає пасивну позицію людини, а саму соціалізацію розглядає як процес її адаптації до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до притаманної йому культури. Цей підхід може бути також названий суб'єкт-об'єктивним. Його засновниками вважаються французький учений Е. Дюркгейм і Т. Парсонс.

В основу другого підходу стає розгляд людини як активного суб'єкта соціалізації. Це психологічні концепції американських вчених Ч. Кулі, У. Томаса і Ф. Знанецького, Дж. Міда.

Об'єктивно на процес розвитку і становлення особистості в суспільстві впливає цілий комплекс різних факторів: як середовища, так і внутрішньо-особистісних чинників. Соціалізація являє собою діалектичний процес, в якому здійснюється динаміка пасивної та активної позиції людини. Пасивної – коли вона засвоює норми і є об'єктом соціальних відносин; активної – коли вона відтворює цей досвід і виступає суб'єктом соціальних відносин; і активно-пасивної позиції особистості як досягнення і розвиток у людини здатності до інтеграції суб'єкт-об'єктних відносин, а саме знаходження того варіанту життєдіяльності, при якому людина як “приймає” все те, що вироблено і виробляється в даному соціальному середовищі, так і активно самореалізує себе в цьому суспільстві. Таким чином, формування людини як істоти суспільної і становлення людської індивідуальності – це не два різних процеси, а єдиний процес розвитку особистості.

Отже, можна визначити *соціалізацію* як безперервний процес діалектичної взаємодії особистості та соціального середовища, в ході якої здійснюється розвиток і становлення людини як об'єкта суспільних відносин і як активного суб'єкта суспільної діяльності, за допомогою вироблення соціально-необхідних знань, умінь і навичок для виконання різних соціальних ролей і функцій. Основним критерієм успішної соціалізації є утвердження людини як повноправного і повноцінного члена суспільства, до якого вона належить через самореалізацію особистості з урахуванням її індивідуальних особливостей, внутрішніх інтенцій і потреб.

Сучасний процес соціалізації особистості відбувається під впливом низки факторів, взаємообумовлених між собою, які породжують проблеми на її різних рівнях. Ці ступені науковцями позначаються як макрорівень, середній рівень і мікрорівень.

До факторів макрорівня можна віднести процеси, що відбуваються в світі, взяті в глобальному масштабі. Вони окреслені різким переходом до нової техно-інформаційної формації, що породжує конкуренцію соціальних ідеалів та ідентичностей колишнього часу та ідентичностей нового часу, що ще не цілком сформувались. Це негативно позначається на процесі соціалізації в цілому. Ці обставини обумовлюють проблеми на “середньому” рівні, пов'язаному зі специфікою функціонування сучасних інститутів соціалізації. Як уже було зазначено, основу процесу соціалізації становить діалектична єдність активного і пасивного, суб'єктивного та об'єктивного її аспектів. На кожній наступній стадії соціалізації це співвідношення виглядає інакше, ніж на попередній, але частка активного начала, суб'єктивного аспекту людини повинна постійно збільшуватися. Логічним наслідком описаного вище, таким чином, є глибокі зміни на мікрорівні соціалізації, що являє становлення і розвиток конкретної особистості в трьох основних її сферах: діяльності, спілкування і самосвідомості.

Отже, в процесі освоєння різних видів діяльності відбувається розширення і множення контактів особистості з іншими людьми, з суспільством. Саме в процесі реального спілкування відбувається обмін інформацією, досвідом, здібностями, вміннями, навичками, а також результатами діяльності, що є необхідною і загальною умовою і чинником не тільки соціалізації та соціальної адаптації людини, а й формування, розвитку суспільства і особистості.

4. Філософія спорту.

Спорт увійшов у повсякденне життя людини, утворюючи повноцінну і взаємопов'язану з іншими специфічну сферу життєдіяльності. Поряд із пізнавальною і практично-перетворювальною творчістю, спорт активізує фізичну та рухову активність людини і тим самим створює своєрідну,

спортивну реальність, яка потребує філософського осмислення. Спорт – це своєрідний феномен бутійності людини, що охоплює матеріальну, фізично-предметну, духовно-ідеальну, мотиваційно-спонукальну складові.

Попри розмаїття поглядів на соціальну значущість спорту, різні його поняттєво-термінологічні визначення, очевидним є те, що спорт є соціально-культурним феноменом, важливою складовою історичного цивілізаційного процесу. Це свідчить про визнання ролі сучасного спорту в побудові соціальних відносин і його стабілізуючого впливу на розвиток загальної культури людини.

Вступивши на рубежі ХХ – ХХІ століть в етап глобальних інформаційних технологій, людство зіткнулося з безліччю проблем, пов'язаних із зміною форм освоєння людиною світу і способів її “включення” в навколишню дійсність. Людина спілкується з навколишнім середовищем за допомогою вживання символів і структур інформаційної мови, яка створює ілюзію відірваності від реальної фізичної присутності. В результаті віртуальний символічний світ сприймається як наявний і навпаки. Людина втрачає орієнтири у визначенні своєї фізичної тілесності, що знижує її творчу, фізичну, духовну, соціальну активність і розширює можливості маніпулювання нею. У цій ситуації спорт здатний стати стабілізатором практик формування людської тілесності як органічної складової тілесності світу.

“Філософію спорту” визначають як міждисциплінарну сферу знання, що розкриває зміст ідеалів спорту і фізичної культури, а також досліджує специфіку їх впровадження у цивілізаційний простір як культурно-історичних феноменів. У зв'язку з цим спорт виявляється як мистецтво створення і відтворення людської тілесності, демонстрації прихованих природою внутрішніх потенційних стимулів людини в її прагненні до вдосконалення.

Загальним об'єктом дослідження філософії спорту є людина як біосоціальна і психофізіологічна, а головне – діяльна істота, що прагне у своєму житті знайти можливості реалізації певних цілей. Предметом виступають найбільш загальні основи буття і пізнання сфери фізичної культури і спорту,

існування та світовідчуття людини, що включена в дану сферу діяльності і відносин.

Спорт тісно пов'язаний із філософією, оскільки чи не найголовніша його ідея полягає в прагненні людини вийти за межі самої себе, на наявному, реальному бутті своєї тілесності реалізувати внутрішній духовно-фізичний і творчий потенціал. У цьому сенсі спорт, як і вся фізична культура, будучи одним із важливих видів людської діяльності, скеровує не тільки на виживання, адаптування людини до постійно мінливих умов довкілля, а й на встановлення контролю над зовнішньою та власною природою. Для цього необхідно виявити в особистості спортсмена властивий йому талант, “сродність” (Г. Сковорода), Божий дар, ту іскру, яка робить його майстром. Не випадково успіхи спортсменів відзначаються званням “майстер спорту”, “майстер спорту міжнародного класу”, “заслужений майстер спорту”. У спорті виявляється дух змагальності, прагнення бути кращим, відбувається граничне напруження тілесних властивостей людини, створюється велична морально-духовна атмосфера ігор, чемпіонатів, олімпіад. Спортсмен змагається не тільки зі своїм суперником, але насамперед із самим собою. Спорт – це боротьба душі і тіла, спроба вирішення цього конфлікту, і в цьому полягає його культурна місія. Таким чином, сучасний спорт є точкою дотику двох сфер знання – науки про фізичне виховання і філософії.

Філософія сучасного спорту в глобальному вимірі – це дуже молодий, але перспективний філософський напрям, який охоплює багато проблем сфери спорту: 1) становлення та розвиток олімпійського руху в умовах глобалізації; 2) спорт як субстанція самореалізації особистості; 3) формування концепції сучасного спорту як системи ціннісних орієнтацій молоді в умовах глобалізації; 4) спорт як знаково-символічна і комунікативна система; 5) людиномірність спорту як реалізація родової сутності людини; 6) екзистенційні основи спорту в реалізації трансценденції і свободи.

Українській дослідник Ібрагімов М. М. виділяє такі структурні розділи філософії спорту, як онтологічна проблематика у філософії спорту, антропологічна, аксіологічна, світоглядно-методологічна.

Предметом *онтології* у змісті філософії спорту є осмислення процесу втілення спортивної ідеї, ідеалів спорту в спортивну реальність на кожному конкретному історичному етапі культурно-цивілізаційного прогресу.

Другим розділом у структурі філософії спорту є його *антропология*, яка виходить із суті спорту, адекватно відображає природу людини, а саме: 1) потреби у грі; 2) потреби в реалізації власного *его* (*егоїзм*); 3) потреби в публічному визнанні.

У такому дискурсі спорт є способом тілесно-душевного включення людини в об'єктивну навколишню дійсність і, відповідно, відбувається створення “світу спорту”, який стає об'єктивною реальністю.

Продовженням і посиленням названої проблематики є третій структурний розділ філософії спорту – *аксіологія*. У ньому зроблено акцент на морально-етичній проблематиці.

У розділі *світоглядно-методологічної концепції* філософії спорту головним завданням є вибір світоглядної та методологічної основи науки фізичного виховання і спорту. Відбувається переосмислення екзистенційного, феноменологічного, логіко-позитивістського підходів до осмислення проблем спорту.

3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Філософія, її зміст та проблематика.

1. Сутність світогляду.
2. Предмет філософії та підходи до її визначення.
3. Характерні риси філософського мислення.
4. Співвідношення філософії, науки, мистецтва та релігії.
5. Структура і функції філософського знання.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Філософія як духовний феномен людства.
2. Джерела й причини виникнення філософії.
3. Філософія як пошук мудрості, знань, істини.
4. Філософія – любов до мудрості чи мудрість любити?
5. Гуманістична спрямованість філософії та її роль для розвитку сучасного суспільства.
6. Арістотель: “Філософія починається із здивування...”
7. Відмінність між історичними типами світогляду.
8. Філософія і наука.
9. Світогляд як світосприйняття, світорозуміння та світоставлення.
10. Що значить думка Гегеля про те, що філософія є “королевою наук”?

Література:

1. Бенъє Ж.-М. Роздуми про мудрість / Ж.-М. Бенъє. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 168 с.
2. Кондзьолка В. В. Філософія і її історія / В. В. Кондзьолка. – Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1996. – 167 с.
3. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Олександр Кульчицький. – Мюнхен-Львів : Укр. Вільний ун-т, 1995. – 164 с.
4. Нідельман Я. Серце філософії / Якоб Нідельман. – Львів : Літопис, 2000. – 286 с.
5. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу : хрестоматія / Людмила Віталіївна Рижак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 537

с.

Тема 2. Філософія в стародавньому світі

1. Характерні риси стародавньої філософії
2. Загальна характеристика індійської філософії (індуїзм, буддизм).
3. Філософія Китаю (конфуціанство і даосизм).
4. Філософія досократиків: позиції Фалеса, Геракліта, Піфагора та Демокріта.
5. Софісти і Сократ.
6. Вчення Платона і Арістотеля.
7. Елліністичний період у філософії. Ідеї стоїків, скептиків, епікурейців, неоплатоніків.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Філософія Стародавнього сходу як культурно-історична пам'ятка та джерело життєвої мудрості.
2. Давньоіндійська філософія та школи йога, санх'я, вайшешика, веданта, ньяя, чарвака-локаята.
3. Етика Конфуція.
4. Даосизм як філософське вчення.
5. Основні принципи вчення Конфуція.
6. Історія Сократа як втілення ідеалу життя філософа.
7. “Два світи” Платона.
8. “Метемпсихоз” (перевтілення душі) у філософії Платона.
9. “Людина як міра всіх речей” (Роздуми над ідеями софістів).
10. Співвідношення свободи людини і долі у філософії стоїків.
11. Щастя як одна з етичних проблем епікуреїзму.
12. Кіннізм і приклад життя Діогена.

Література:

1. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.
2. Історія філософії : підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та

- ін.; за ред. В. І. Ярошовця. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
3. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії / В. В. Кондзьолка. – Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1993. – 259 с.
 4. Платон. Діалоги / Пер. з давньогр. – К. : Основи, 1999. – 395 с.
 5. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
 6. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1 : Антична і середньовічна філософія / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 2006. – 456 с.
 7. Читанка з історії філософії: У 6 кн. Книга 1 : Філософія Стародавнього світу / за ред. Г. І. Волинки. – К. : Довіра, 1992. – 207 с.

Тема 3. Філософія європейського Середньовіччя

1. Зміни у європейському світогляді при переході від античності до середньовіччя. Місце філософії у духовному житті середньовіччя.
2. Патристика. Проблема душі і тіла, розуму та свободи волі в А. Августина.
3. Схоластика. Тома Аквінський та проблема гармонії віри і розуму. П'ять доказів існування Бога.
4. Теологічні проблеми Середньовіччя та їх філософські інтерпретації:
 - а) полеміка між номіналізмом та реалізмом;
 - б) проблема співвідношення віри та знання;
 - в) проблема людини: душа та тіло.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Проблема співвідношення Божої Благодаті та волі людини у філософії А. Августина.
2. Питання про походження зла в працях середньовічних мислителів.
3. Антропоцентричний та теоцентричний типи світогляду – відмінність у баченні світу чи розширення меж горизонту буття людини?
4. Томізм як основа філософсько-релігійної доктрини Західної церкви.
5. Містика у філософських побудовах пізньої схоластики.
6. Яким чином у людині поєднуються духовна і тілесна природа?
7. Проблема символічного тлумачення Біблії.

8. Віра чи розум – шлях до спасіння.
9. Проблема часового виміру існування людини та вічність.
10. Питання про існування Бога у працях Томи Аквінського.

Література:

1. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.
2. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії : навч. посіб. для студ. ВУЗів / В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001. – 320 с.
3. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків: академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / А. І. Пашук. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.
4. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
5. Святий Августин. Сповідь / Святий Августин. – К. : Основи, 1996. – 320 с.
6. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1 : Антична і середньовічна філософія / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 2006. – 456 с.

Тема 4. Філософія Відродження та Нового часу

1. Загальна характеристика епохи Відродження Антропоцентризм та ідеї гуманізму. Неоплатонізм та натурфілософія Ренесансу.
2. Філософські проблеми у Новому часі: 1. проблема методу; 2. проблема пізнання; 3. проблема субстанції.
3. Проблеми людини та суспільства у філософії Просвітництва.
4. Німецька ідеалістична (класична) філософія: а) І. Кант як засновник німецької класичної філософії: вчення про рівні та форми пізнання; етичні ідеї; б) філософія Г. В. Ф. Гегеля: теорія розвитку та вчення про Абсолютну ідею.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Антропоцентричний вимір буття особистості епохи Ренесансу.
2. Проблема методу у філософії Ф. Бекона.
3. Розбіжність філософських уявлень Р. Декарта та Дж. Локка.
4. Монадологія Г. Лейбніца.
5. Людина як “мисляча тростина” у філософії Б. Паскаля.

6. Проблема суспільного виміру буття людини в філософії Просвітництва.
7. Світ феноменів та ноуменів І. Канта.
8. “Категоричний імператив” І. Канта.
9. Діалектика Г. В. Ф.Гегеля.
10. І.-Г.Фіхте та його “Науковчення”.
11. Система трансцендентального ідеалізму І. Канта та абсолютного ідеалізму Г. В. Ф. Гегеля.

Література:

1. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель // З нім. пер. П. Таращук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 548 с.
2. Гусєв В. І. Західна філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.) : підручник для вузів / Валентин Іванович Гусєв. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
3. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Рене Декарт. – К. : Юніверс, 2000. – 304 с.
4. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.
5. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та прим. І. Бурковського / Іммануїл Кант. – К. : Юніверс, 2000. – 501 с.
6. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
7. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу : хрестоматія / Людмила Віталіївна Рижак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 537 с.
8. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.

Тема 5. Некласична філософія XIX – XXI ст.

1. Криза класичної філософії в середині XIX ст.
2. Волонтаризм А. Шопенгауера. Поняття про “життя” у філософії Ф. Ніцше.
3. К’єркегор як предтеча екзистенціалізму.

3. Загальна характеристика напрямів некласичної філософії: а) позитивізм; б) екзистенціалізм; в) філософська антропологія; г) персоналізм; д) філософія життя; е) феноменологія; є) фрейдизм; ж) релігійні напрями.
4. Основні риси та ідеї постмодерної філософії.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Марксизм: філософія, ідеологія, практика.
2. Поняття про “ерос” і “танатос” у З. Фрейда.
3. Роль співвідношення “Я” і “Воно” у філософії З. Фрейда.
4. Ідея колективного підсвідомого К. Юнга.
5. “Воля до влади” та “імморалізм” Ф. Ніцше.
6. Значення свідомості у конструктивному творенні дійсності у феноменології Е. Гуссерля.
7. Подолання трьох стадій морального росту особистості у філософії С. К’єркегора.
8. Філософія С. К’єркегора: віра крізь страх та відчай.
9. Духовна людина як “персона” у філософії Е. Муньє.
10. М. Шеллер про феномен людини.
11. Свобода А. Шопенгауера.
12. “Приреченість на свободу” Ж.-П. Сартра.
13. “Міф про Сізіфа” А. Камю.
14. “Горизонт буття” М. Гайдегера.

Література:

1. Арутюнов В. Філософія глобальних проблем сучасності : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц / В. Арутюнов, В. Свінціцький. – К. : КНЕУ, 2003. – 90 с.
2. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму : підручник. – К. : Знання України, 2004. – 214 с.
3. Ніцше Ф. “Генеалогія моралі Трактат перший “Добро і зло”. Хороше і дурне” / Ф. Ніцше // Філософія : Від витоків до сьогодення : хрестоматія : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 132-140.
4. Рассел Б. Історія західної філософії Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759

с.

5. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей / Ж. Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
6. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії від Декарта до Вітгенштайна / Р. Скратон ; пер. з англ. О. Коваленко. – К. : Основи, 1998. – 331 с.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.
8. Читанка з історії філософії: У 6 кн. Книга 6 : Зарубіжна філософія ХХ ст. / за ред. Г. І. Волинки. – К. : Довіра, 1993. – 239 с.

Тема 6. Історія української філософії.

1. Загальні особливості української філософії та філософські джерела періоду Київської Русі.
2. Філософські ідеї представників українського гуманізму (С. Оріховський, Ю. Дрогобич, П. Русин та ін.). Осторозька академія.
3. Києво-Могилянська академія та філософія українського бароко.
4. Філософія Г. Сковороди.
5. Романтизм у філософських поглядах представників Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та ін.).
6. Загальні особливості розвитку української філософії у ХІХ- ХХ ст. (О. Потебня, П. Юркевич, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка).

Теми для роздумів, рефератів та есе.

1. Моральний закон у “Повчанні” В. Мономаха.
2. Людна Старого та Нового заповіту у “Слові про закон і благодать” Іларіона.
3. “Три світи” Григорія Сковороди.
4. “Пізнай себе” та “Живи згідно з своєю природою” як шлях до щастя і свободи людини у філософії Г. Сковороди.
5. “Хутірська філософія” П. Куліша.
6. Свобода нації як необхідна умова вільного буття людини у філософських поглядах Т. Шевченка.
7. “Філософія серця” П. Юркевича.
8. Світогляд Лесі Українки.

9. Філософські ідеї про працю у творчості І. Франка.
10. І. Франко про чинники розвитку нації.
11. Мова й національне буття у творчості О. Потебні.
12. Філософські ідеї про розвиток історії М. Драгоманова.
13. Філософське осмислення буття особистості у творчості Тараса Шевченка

Література:

1. Горський В. С. Історія української філософії : підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
2. Гринів О. Історія української філософії / Олег Гринів. – Львів : Тріада плюс, 2015. – 302 с.
3. Історія філософії на Україні : У 3-х томах. – К. : Наук. думка, 1987. – Т. 1. – 399 с.
4. Історія філософії України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1994. – 416 с.
5. Історія української філософії : підручник. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с. – (серія “Альма-матер”).
6. Огородник І. В. Історія української філософії : навч. посіб. / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа; Т-во «Знання», 1999. – 543 с.
7. Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни [Разговор дружескій о душевном мирѣ] / Г. Сковорода // Повне зібр. творів: у 2-х т. / Голов. редкол. В. І. Шинкарук [та ін]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 324-357.
8. Федів Ю. О. Історія української філософії : навч. посіб. / Ю. О. Федів, Н. Г. Мозгова. – К. : Україна, 2000. – 512 с.
9. Хижняк Є. Києво-Могилянська академія / Хижняк Є. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: Вища школа, 1981. – 235 с.
10. Чижевський Д. Філософія Г. Сковороди / Д. Чижевський. – Харків : Прапор. – 2004. – 270 с.

Тема 7. Онтологія як філософське вчення про буття

1. Категорія буття: зміст і специфіка.

2. Уявлення про буття в історії філософії: Парменід, Платон, Арістотель, релігійно-філософські вчення, раціональна онтологія (монізм, дуалізм, плюралізм), екзистенціальна онтологія, феноменологія.
3. Основні форми буття: буття речей; буття людини; буття соціального; буття духовного.
4. Простір і час, рух, причинність та випадковість як філософські категорії, що відображають форми існування матерії.
5. Поняття про духовне буття.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Філософський зміст та значення поняття “буття”.
2. Окреслення проблеми “небуття” в сенсі його відношення до “буття”.
3. Співвідношення буття світу та буття людини.
4. Відмінність у розумінні буття в епохи античності, Середньовіччя, Нового часу.
5. Поняття про “горизонт буття”у філософії М. Гайдеггера.
6. Онтологічний поворот у філософії ХХ ст.
7. Синергетика як один із сучасних підходів до розуміння проблеми буття.
8. Суперечність між матеріалізмом та ідеалізмом.
9. ““Буття” є, а “небуття” немає”. Тотожність буття і мислення у філософії Парменіда.
10. Ідеальний і реальний світи Платона.
11. “Монадологія” Г. Ляйбніца як відображення плюралізму в розумінні субстанції.
12. Рух і розвиток як універсальна властивість Всесвіту.

Література:

1. Алексеєнко А. П. Природа духовності / А. П. Алексеєнко. – Х. : Факт, 2004. – 238 с.
2. Гусєв В. І. Вступ до метафізики : навч. посіб. / В. І. Гусєв. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
3. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії. Онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 336 с.

4. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.
5. Причепій Є. М. Філософія : навч. посіб. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2008. – 592 с.
6. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр. – К. : Основи, 2001. – 854 с.
7. Татаркевич В. Філософські проблеми фізики / Татаркевич В. // Історія філософії. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 333-343.

Тема 8. Філософська теорія пізнання.

1. Загальні уявлення про теорію пізнання та її предмет. Проблема пізнання в історії філософії.
2. Поняття про суб'єкт і об'єкт пізнання.
3. Види пізнання.
4. Основні форми чуттєвого та раціонального пізнання.
5. Поняття істини. Критерії істинності знань. Теорії істини. Істина і правда.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Роль раціонального та ірраціонального у пізнанні.
2. Концепції істини у філософії.
3. Істина і правда.
4. Пізнання в природничих та соціо-гуманітарних науках.
5. Наукове пізнання – прагнення людини дати правильну відповідь на питання про об'єкт.
6. Мистецький вид пізнання як джерело окреслення картини світу.
7. Пізнання як вид духовної діяльності та феномен культури.
8. Пізнання як розширення простору “горизонту буття” особистості.
9. Пізнання як відношення до світу та вид діяльності.
10. Відношення між суб'єктом і об'єктом пізнання.
11. Що є істина?
12. Взаємозв'язок між емпіричним та раціональним рівнями пізнання як запорука істинності чи хибності отриманого знання?
13. Проблема відносності істини.

Література:

1. Мельник В. Наукова методологія та її рівні / В. Мельник // Філософія як рефлексія духу : хрестоматія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 257-275.
2. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во держ. унів. «Львівська політехніка», 2000. – 296 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософія : курс лекцій / Петрушенко Віктор Леонтійович. – К. : «Каравела»; Львів : «Новий світ – 2000», 2002. – 544 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія : монографія / В. Л. Петрушенко. – Львів : Ахілл, 2005. – 320 с.
5. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.
6. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу : хрестоматія / Людмила Віталіївна Рижак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 537 с.
7. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії / В. І. Шевченко. – К. : Либідь, 1993. – 188 с.

Тема 9. Людина та її буття як предмет філософського осмислення.

1. Людина як предмет філософського осмислення. Співвідношення понять існування, буття та життя людини.
2. Філософські, теологічні та наукові теорії походження людини.
3. Суттєві характеристики людини. Єдність біологічного, соціального та духовного в людині.
4. Суттєві ознаки свідомості як втілення духу. Структура та функції свідомості.
5. Свідомість і мова. Свідомість та самосвідомість.
6. Проблема життя і смерті, безсмертя та сенсу існування людини в аспекті життєвого самоутвердження.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Відмінність та зв'язок між тілом, душею і духом.

2. Свідомість як форма відображення та творчого конструювання дійсності.
3. Якими є головні ознаки людини?
4. Проблема встановлення походження людини: наукові, релігійні, філософські концепції.
5. Взаємозв'язок свідомості і мови.
6. Що являє собою самосвідомість?
7. Чи можна пізнати людину? Людина є більша, ніж вона про себе знає?
8. Що слід робити, щоб досягти безсмертя?
9. Яку роль виконує дух у житті людини за М. Шелером?
10. Які існують підходи до визначення сенсу людського існування?
11. Пізнання “феномену” людини у філософській антропології.
12. Що значить людська екзистенція?
13. У чому суть визначення людини як “персони”?
14. Г. Плеснер: Людина як ексцентрична істота.
15. К. Ясперс: межова ситуація та вихід із неї.
16. Три стадії існування людини за С. К'єркегором.
17. Проблема поєднання та розкриття смислів різних парадигм філософії людини у ХХ столітті.
18. Постмодерне осмислення феномену людини.
19. Проблема самотності особистості ХХ ст.
20. Людина, що існує у двох статях. Гендерні проблеми ХХІ ст.

Література:

1. Головка Б. А. Філософська антропологія : навч. посіб. / Б. А. Головка. – К. : ІЗМН, 1997. – 239 с.
2. Горак Г. І. Смисл життя, безсмертя буття і доля людини / Г. І. Горак // Філософсько-антропологічні читання'96. – 1996. – Вип. 1. – С. 47-56.
3. Дельєж Р. Нариси з історії антропології / Роберт Дельєж. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 287 с.
4. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. / за ред. Н. В. Хамітова – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
5. Колізії антропологічного розмислу / В. Г. Табачковський, Г. І. Шалашенко,

- Н. В. Хамітов, Г. П. Коваadlo, Є. І. Андрос. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 156 с.
6. Крилова С. Безсмертя особистості : ілюзія чи реальність? / С. Крилова. – К. : Сатсанга, 1999. – 160 с.
7. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 247 с.
8. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії. Онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 332 с.
9. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.
10. Шелер М. Місце людини у космосі / М. Шелер // Філософія : Від витоків до сьогодення : хрестоматія / за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 261-269.

Тема 10. Соціальна філософія та філософія спорту.

1. Філософський аналіз суспільства. Поняття соціального в філософії.
2. Суспільство як система. Основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок.
3. Людина і суспільство: проблеми соціалізації та соціальної адаптації в сучасному суспільстві.
4. Філософія спорту, її становлення та розвиток.

Теми для роздумів, рефератів та есе:

1. Людина як суспільна істота (zoon politikon).
2. Співбуття як сутність соціального виміру людського існування.
3. Сутність і значення комунікації у процесі становлення суспільного виміру буття особистості.
4. Людина, суспільство, народ, держава: їх сутність та природа.
5. Індивідуальне та соціальне в людському бутті.
6. Розмаїття філософських підходів до осмислення буття людини в суспільстві.
7. Що є “суспільство”?
8. Громадянське суспільство.

9. Значення особистості в суспільному житті.
10. Історичність людського буття.
11. Історія як втілення в часі людського буття.
12. Підходи до аналізу історії.
13. Роль суб'єкта в історії.
14. Минуле, сьогодення та майбутнє у філософії спорту.
15. Спорт як культурне явище.
16. Як розвивається спорт. Прогрес і регрес.

Література:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – 2 вид., випр. й доп. – К. : Генеза, 1996. – 370 с.
2. Андрущенко В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
3. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст) : підручник для студ. вищих навч. закл. / В. П. Андрущенко. – К. : Тандем, 2000. – 416 с.
4. Арутюнов В. Філософія глобальних проблем сучасності : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц / В. Арутюнов, В. Свінціцький. – К. : КНЕУ, 2003. – 90 с.
5. Бацунов С. М. Спорт в системі цінностей: теоретичний аналіз [Електронний ресурс] / С. М. Бацунов. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Sprrr/2006_1/batsunov.pdf.
6. Бойченко Ф. В. Філософія історії : підруч. для вищ. навч. закл. / Ф. В. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – 724 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
7. Гомілко О. Метафізика тілесності / Ольга Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 301 с.
8. Джузь В. В. Принципи гідності особи в спортивній деонтології / В. В. Джузь, А. І. Коваленко // Здоровий спосіб життя : зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 15–17.

9. Мазур Л. Дух і плоть. Філософія життя та проблема людської тілесності : монографія / Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003. – 377 с.
10. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. У 2-х т., Т. 1 / Карл Поппер. – К. : Основи, 1994. – 444 с.
11. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Українська академія політичних наук / В. П. Андрущенко (загал. ред.), М. І. Горlach (загал.ред.). – К. : Рубікон, 1997. – 400 с.
12. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посіб. / В. О. Таран, В. М. Зотов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.

4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

З метою ефективної організації самостійної роботи студентам пропонують можливість виконувати творчі роботи й завдання, що мають пошуковий та аналітичний характер. Їх підготовка сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу і формуванню творчого підходу, критичності мислення.

Самостійна робота планується як форма організації навчального процесу, що виявляється у: самостійному вивченні запропонованої літератури; пошуку відповідей на проблемні питання; виконанні практичних та індивідуальних завдань.

Пропонуємо два види індивідуальних завдань:

Реферат на вільну або обрану тему. Така форма самостійної роботи відображає можливість студентів не лише окреслювати та виявляти інші думки, а й висловлювати власні, що виявляється в критичному аналізі та зіставленні різних точок зору.

Вимоги: обсяг – 10 сторінок формату А 4; шрифт Times New Roman - 14, інтервал – 1,5; зміст має містити план, вступ, основну частину, висновки, список використаних джерел.

Творча робота (філософське есе) на вільну тему. Виконуючи цю роботу, студент виявляє свої думки та виражає своє ставлення до тієї чи іншої

філософської проблеми.

Вимоги: обсяг – 5 сторінок формату А 4; шрифт Nimes New Roman - 14, інтервал – 1,5; список використаних джерел.

Номер	Зміст самостійної роботи
1.	Підготовка до семінарських занять
2.	Написання рефератів, есе
3.	Самостійне опрацювання тем I та II змістового модуля

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

Тема 1. Філософія, її зміст та проблематика.

1. Джерела й причини виникнення філософії.
2. Гуманістична спрямованість філософії та її роль для розвитку сучасного суспільства.

Література

1. Нідельман Я. Серце філософії / Якоб Нідельман. – Львів : Літопис, 2000. – 286 с.
2. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу : хрестоматія / Людмила Віталіївна Рижак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 537 с.

Тема 2. Філософія стародавнього світу

1. Давньоіндійська філософія та школи йога, санх'я, вайшешика, веданта, ньая, чарвака-локаята.
2. Етика Конфуція.
3. Кіннізм і приклад життя Діогена.

Література

1. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії / В. В. Кондзьолка. – Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1993. – 259 с.
2. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів :

Вид. Львів. політех., 2013. – Ч. 1. – 170 с.

3. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.

4. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008. – 360 с.

5. Читанка з історії філософії: У 6 кн. Книга 1 : Філософія Стародавнього світу / за ред. Г. І. Волинки. – К. : Довіра, 1992. – 207 с.

Тема 3. Філософія європейського Середньовіччя

1. Проблема співвідношення Божої Благодаті та волі людини у філософії А. Августина.

2. Містика у філософських побудовах пізньої схоластики.

Література

1. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.

2. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії : навч. посіб. для студ. ВУЗів / В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001. – 320 с.

3. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків: академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / А. І. Пашук. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.

4. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008. – 360 с.

Тема 4. Філософія Відродження та Нового часу

1. Геліоцентричні уявлення Г. Галілея та “Коперніканський переворот” у філософії.

2. Людина як “мисляча тростина” у філософії Б. Паскаля.

3. І.-Г.Фіхте та його “Науковчення”.

Література

1. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.

2. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид. Львів. політех., 2013. – Ч. 1. – 170 с.
3. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
4. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.

Тема 5. Некласична філософія XIX – XX ст.

1. Структуралізм: філософія, ідеологія, практика.
2. Філософія Ж.-П. Сартра.

Література

1. Жицінський Ю. Бог постмодерністів. – Львів: УКУ, 2004. – 220 с.
2. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник. – К.: Знання України, 2004. – 214 с.
3. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо / Ж.-П. Сартр. – К.: "Основи", 2001. – 854 с.

Тема 6. Українська філософія

1. Людина Старого та Нового заповіту у “Слові про закон і благодать” Іларіона.
2. Філософія національної ідеї М. І. Костомарова.

Література

1. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посіб. / В. С. Горський. – 4-те видання, доп. – К. : Наук. думка, 2001. – 376 с.
2. Історія філософії України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1994. – 416 с.
3. Історія української філософії : підручник. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с. – (серія “Альма-матер”).
4. Костомаров М. І. Закон Божий. Книга буття українського народу / Микола Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 40 с.

Тема 7. Онтологія як філософське вчення про буття

1. Синергетика як один із сучасних підходів до розуміння проблеми буття.
2. “Монадологія” Г. Ляйбніца як відображення плюралізму в розумінні субстанції.

Література:

1. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Синергетика в освіті : контекст людино центризму / В. Г. Кремень, В.В. Ільїн. – Київ : Педагогічна думка, 2012. - С. 279.
2. Причепій Є.М., Філософія: Навч. Посібник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2008. – 592 с.
3. Філософія. Курс лекцій: Навч. посіб. / За ред. І. В. Бичка, В. Г. Табачковського, Г. І. Горак та ін. — К.: Либідь, 1993. – 576 с.

Тема 8. Філософська теорія пізнання

1. Роль раціонального та ірраціонального у пізнанні.
2. Науковий вид пізнання як джерело окреслення картини світу.

Література:

1. Бичко А. К. Філософія : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Ярошовець та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
2. Буслинський В. А. Основи філософських знань : підручник / В. А. Буслинський, П. І. Скрипка. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 352 с.
3. Мельник В. Наукова методологія та її рівні / В. Мельник // Філософія як рефлексія духу : хрестоматія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2009. – С. 257-275.
4. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во держ. унів. «Львівська політехніка», 2000. – 296 с.

Тема 9. Людина та її буття як предмет філософського осмислення

1. Поняття про людську екзистенцію.
2. Суть визначення людини як “персони”.

Література:

1. Головка Б. А. Філософська антропологія : навч. посіб. / Б. А. Головка. – К. : ІЗМН, 1997. – 239 с.
2. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. / за ред. Н. В. Хамітова – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
3. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 247 с.

Тема 10. Соціальна філософія та філософія спорту

1. Людина, суспільство, народ, держава: їх сутність та природа.
2. Поняття про громадянське суспільство.

Література:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – 2 вид., випр. й доп. – К. : Генеза, 1996. – 370 с.
2. Андрущенко В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
3. Причепій Є. М. Філософія : навч. посіб. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2008. – 592 с.
4. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посіб. / В. О. Таран, В. М. Зотов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.

Тема 11. Аксиологія.

1. Поняття цінності у філософії.
2. Види, ієрархія, функції.
3. Об'єктивна та суб'єктивна складові цінностей.

Література:

1. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.
2. Пазенок В. С. Філософія : навч. посіб. / В. С. Пазенок. – К. : Академвидав, 2008. – 280 с.

3. Філософія. Підручник / За заг. ред. Горлача М. І., Кременя В. Г., Рибалка
В. К. – Харків: Консул, 2000. – 672 с.

5. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Специфіка об'єкту та предмету філософії.
2. Співвідношення світогляду та філософії.
3. Сутність світогляду.
4. Складові, рівні та історичні типи світогляду.
5. Філософія і наука.
6. Структура філософського знання.
7. Функції філософії.
8. Проблема визначення предмету філософії.
9. Співвідношення філософії, науки, мистецтва та релігії.
10. Основні філософські ідеї Давньої Індії.
11. Основні філософські школи Давнього Китаю.
12. Загальні особливості, умови формування та етапи розвитку філософії античної Греції.
13. Натурфілософський період грецької філософії:
14. а) проблема першопричини: мілетська школа, Геракліт, піфагорійці;
15. б) проблема буття: елеати, Емпедокл, Анаксагор; атомізм Левкіппа і Демокріта.
16. Класичний етап розвитку античної філософії:
17. а) антропологічний поворот у філософії Сократа;
18. б) вчення про ідеї, проблема пізнання, етика та суспільно-політичні погляди Платона;
19. г) філософське вчення Арістотеля: проблема буття, пізнання, етика та суспільно-політичні погляди.
20. Елліністична філософія (стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм, неоплатонізм).
21. Основні риси та етапи розвитку середньовічної філософії.
22. Християнство як світоглядна основа середньовічної філософії.
23. Патристика в середньовічній філософії.
24. Аврелій Августин про питання співвідношення розуму та віри, богопізнання, вчення про світобудову та людину.

25. Особливості схоластики в середньовічній філософії.
26. Вчення Томи Аквінського про буття, душу, віру, сутність та існування.
27. П'ять доказів існування Бога Томи Аквінського.
28. Зміни в європейському світогляді при переході від античності до середньовіччя.
29. Теологічні проблеми Середньовіччя та їх філософські інтерпретації:
30. а) полеміка між номіналізмом і реалізмом;
31. б) проблема співвідношення віри та знання;
32. в) проблема людини: душа та тіло.
33. Філософія епохи Відродження.
34. Неоплатонізм і натурфілософія Ренесансу (М. Фічіно, Дж. Піко делла Мірандола, Н. Кузанський, Н. Копернік, Дж. Бруно, Г. Галілей).
35. Антропоцентризм та ідеї гуманізму в епоху Відродження.
36. Основні напрями філософської думки епохи Нового часу.
37. Емпіризм і раціоналізм Нового часу.
38. Індуктивний метод Ф.Бекона.
39. Вчення про метод Р. Декарта.
40. Теорія вроджених ідей Р. Декарта.
41. Сенсуалізм Дж. Локка, суб'єктивний ідеалізм Дж. Берклі та агностицизм Д. Юма.
42. Проблема субстанції у філософії Нового часу: дуалізм Р. Декарта; монізм Б.Спінози; плюралізм Г. Ляйбніца.
43. Вихідні особливості та ідеї європейського Просвітництва. Учення про природу й пізнання, про людину та суспільство.
44. Проблема людини у філософії Просвітництва (Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо).
45. Французький матеріалізм XVIII ст. (Ж. Ламетрі, К. Гельвецій, П. Гольбах, Д. Дідро).
46. Німецька ідеалістична (класична) філософія:
47. а) Е. Кант як засновник німецької класичної філософії: вчення про рівні та форми пізнання; етичні ідеї.

48. б) філософія Г. В. Ф. Гегеля: теорія розвитку та вчення про Абсолютну ідею.
49. Особливості розвитку філософії некласичного періоду. Криза класичної філософії в середині ХІХ ст.
50. “Філософія життя” Ф. Ніцше.
51. Волонтаризм А. Шопенгауера.
52. С. К’єркегор як предтеча екзистенціалізму.
53. Основні напрями філософії ХХ ст.:
54. а) “сцієнтистські”;
55. б) феноменологія;
56. в) антропологічні: екзистенціалізм,
57. г) філософська антропологія, фрейдизм та персоналізм.
58. д) релігійні.
59. Основні риси та ідеї постмодерної філософії.
60. Загальна характеристика української філософії: періодизація та проблематика.
61. Початки філософії в давньослов’янській міфології та християнській культурі Київської Русі.
62. Ідеї та представники українського Відродження.
63. Філософія українського бароко.
64. Антропологічна філософія Г. Сковороди.
65. Епоха романтизму в українській філософії.
66. Філософія національної ідеї Т. Шевченка.
67. Загальні особливості розвитку української філософії у ХІХ-ХХ ст. (О. Потебня, П. Юркевич, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка).
68. Філософський зміст категорії буття.
69. Історичні етапи формування вчення про буття. Класичні та некласичні підходи.
70. Структура буття: форми і рівні.
71. Поняття про матеріальне і духовне буття.
72. Проблема пізнання у філософії. Співвідношення гносеології та

епістемології.

73. Види пізнання.
74. Рівні та форми пізнання, їх взаємозв'язок.
75. Істина та її критерії.
76. Поняття про суб'єкт і об'єкт пізнання.
77. Буття людини як фундаментальна проблема філософії.
78. Проблема життя та смерті, безсмертя та сенсу існування людини.
79. Філософські, теологічні та наукові теорії походження людини.
80. Суттєві характеристики людини: єдність біологічного, соціального та духовного.
81. Розуміння людини як індивіда, індивідуальності, особистості, персони.
82. Філософський аналіз суспільства.
83. Поняття соціального в філософії.
84. Історія соціальної філософії.
85. Суспільство як система; основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок.
86. Предмет і напрями філософії історії.
87. Аксиологія як філософське вчення про цінності.
88. Розуміння цінності в історико-філософській традиції.
89. Види та ієрархія цінностей.
90. Функції цінностей.

6. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО ТА СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ

Розподіл балів

Модуль	Контроль знань	Кількість балів
Модуль 1.	Поточний контроль (робота на семінарських заняттях)	15
	Самостійна робота студента (виконання індивідуальних завдань)	-
	Модульна контрольна робота	5
Разом за 1 модуль		20
Модуль 2.	Поточний контроль (робота на семінарських заняттях)	15
	Самостійна робота студента (виконання індивідуальних завдань)	10
	Модульна контрольна робота	5
Разом за 2 модуль		30
Разом за семестр		50

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
68-74	D		
61-67	E	задовільно	
35-60	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

7. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Александрова О. Філософія Середніх віків та доби Відродження : підручник / Олександра Александрова. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 172 с.
2. Алексеєнко А. П. Природа духовності / А. П. Алексеєнко. – Х. : Факт, 2004. – 238 с.
3. Андрущенко В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
4. Арутюнов В. Філософія : навчально-методичний посіб. / В. Арутюнов, С. Бондар. – К. : Аспект-Поліграф, 2008. – 309 с.
5. Берко П. Основи філософії : метод. посіб. / П. Берко, М. Небелюк, Н. Федитник. – Дрогобич : Коло, 2004. – 67 с.
6. Бичко А. К. Філософія : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Ярошовець та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
7. Бичко А. К. Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – К. : Либідь, 2001. – 408 с.
8. Бойченко І. В. Філософія : навч. посіб. для дистанц. навч. / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко. – К. : Університет “Україна”, 2004. – 212 с.
9. Буслинський В. А. Основи філософських знань : підручник / В. А. Буслинський, П. І. Скрипка. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 352 с.
10. Васянович Г. Філософія : навч. посіб. / Григорій Васянович. – Львів : Норма, 2005. – 210 с.
11. Вільчинський Ю. М. Розвиток філософської думки в Україні : текст лекцій / Ю. М. Вільчинський, М. А. Скринник, З. Е. Скринник та ін. – К. : ВІПОЛ, 1994. – 272 с.
12. Вступ до філософії. Історико- філософська пропедевтика : підруч. для студ. вищих закладів освіти / Григорій Іванович Волинка, Валентин Іванович

Гусєв, Іван Васильович Огородник, Юрій Олександрович
Федів. – К. : Вища школа, 1999. – 624 с.

13. Головка Б. А. Філософська антропологія : навч. посіб. / Б. А. Головка. – К. : ІЗМН, 1997. – 239 с.
14. Горський В. С. Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
15. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посіб. / В. С. Горський. – 4-те видання, доп. – К. : Наук. думка, 2001. – 376 с.
16. Гринів О. Історія української філософії / Олег Гринів. – Львів : Тріада плюс, 2015. – 302 с.
17. Гринів О. І. Філософія: курс лекцій для аспірантів / О. І. Гринів. – Львів : Тріада плюс, 2016. – 364 с.
18. Губерський Л. Філософія: навч. посіб. для студ і асп. вищих навч. закл. / за ред. І. Ф. Надольного. – 5 вид., стер. – К. : Вікар, 2005. – 516 с.
19. Гусєв В. І. Західна філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.) : підручник для вузів / Валентин Іванович Гусєв. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
20. Гусєв В. І. Вступ до метафізики : навч. посіб. / В. І. Гусєв. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
21. Захара І. С. Лекції з історії філософії / І. С. Захара. – Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.
22. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. / за ред. Н. В. Хамітова – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
23. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму : підручник. – К. : Знання України, 2004. – 214 с.
24. Історія філософії : підручник / В. І. Ярошовець, І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
25. Історія філософії на Україні : У 3-х томах. – К. : Наук. думка, 1987. – Т. 1. – 399 с.
26. Історія філософії України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1994. – 416 с.

27. Історія української філософії : підручник. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с. – (серія “Альма-матер”).
28. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. / В. І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2008. – 347 с.
29. Коваленко А. Філософія : навч.-метод. посіб. для студ. / Анатолій Коваленко. – Львів : ЦПД, 2009. – 106 с.
30. Кондзьолка В. В. Нариси з історії античної філософії / В. В. Кондзьолка. – Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1993. – 258 с.
31. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії : навч. посіб. для студ. ВУЗів / В. В. Кондзьолка. – Львів : Світ, 2001. – 320 с.
32. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Олександр Кульчицький. – Мюнхен-Львів : Укр. Вільний ун-т, 1995. – 164 с.
33. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії. Онтологія людини / В. Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 332 с.
34. Нідельман Я. Серце філософії / Якоб Нідельман. – Львів : Літопис, 2000. – 286 с.
35. Огородник І. В. Історія української філософії : навч. посіб. / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа; Т-во «Знання», 1999. – 543 с.
36. Пазенок В. С. Філософія : навч. посіб. / В. С. Пазенок. – К.: Академвидав, 2008. – 280 с.
37. Пашук А. І. Нариси з історії філософії середніх віків : академічний курс : підручник для студ. вищих навч. закл. / А. І. Пашук. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.
38. Петрушенко В. Л. Філософія : курс лекцій / Петрушенко Віктор Леонтійович. – К. : «Каравела»; Львів : «Новий світ – 2000», 2002. – 544 с.
39. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид. Львів. політех., 2013. – Ч. 1. – 170 с.
40. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів :

Вид. Львів. політех., 2013. – Ч 2. – 158 с.

41. Поцюрко М. Філософія : навч.-метод. посіб. / Марія Поцюрко. – Львів : Сполом, 2014. – 276 с.
42. Предмет і проблематика філософії : навч. посіб. / за ред. М. А. Скринника та З. Е. Скринник. – Львів : Львівський банківський інститут Національного банку України, 2001. – 500 с.
43. Причепій Є. М. Філософія : навч. посіб. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2008. – 592 с.
44. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
45. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу : хрестоматія / Людмила Віталіївна Рижак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 537 с.
46. Святий Августин. Сповідь / Святий Августин. – К. : Основи, 1996. – 320 с.
47. Синиця А. Філософія : навч.-метод. посіб. / Андрій Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2014. – 179 с.
48. Сковорода Г. Наркісс. Разглагол о том: узнай себе / Г. Сковорода // Повне збір. творів : у 2 т. / гол. редкол. В. І. Шинкарук [та ін]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 154–201.
49. Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни [Разговор дружескій о душевном мирѢ] / Г. Сковорода // Повне збір. творів: у 2-х т. / Голов. редкол. В. І. Шинкарук [та ін]. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 324 – 357.
50. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії від Декарта до Вітгенштайна / Р. Скратон; пер. з англ. О. Коваленко. – К. : Основи, 1998. – 331 с.
51. Старовойт І. С. Філософія : навч. посіб. / І. С. Старовойт, Т. О. Сілаєва, Г. О. Орендарчук. – Тернопіль : Астон, 1997. – 429 с.
52. Табачковський В. Г. Філософія. Світ людини: курс лекцій / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.

53. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посіб. / В. О. Таран, В. М. Зотов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
54. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1 : Антична і середньовічна філософія / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 2006. – 456 с.
55. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.
56. Татаркевич В. Філософські проблеми фізики / Татаркевич В. // Історія філософії. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 333-343.
57. Федів Ю. О. Історія української філософії : навч. посіб. / Ю. О. Федів, Н. Г. Мозгова. – К. : Україна, 2000. – 512 с.
58. Філософія : підручник / за заг. редакцією М. І. Горлача, В. Г. Кремня, В. К. Рибалка. – Харків : Консул, 2000. – 672 с.
59. Філософія : підручник / за ред. Н. Я. Горбача. – Львів : Логос, 1995. – 222 с.
60. Філософія : Від витоків до сьогодення : хрестоматія / за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – 622 с.
61. Філософія : підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін. / за ред. Г. А. Заїченка та ін. – К. : Вища шк., 1995. – 455 с.
62. Філософія: предмет, історія, проблеми : текст лекцій / авт кол.: А. Ф. Карась, В. В. Кондзьолка, А. І. Пашук [та ін.]. Ч. 1: Від Стародавнього світу до німецької філософії другої половини XVIII– початку XIX століть. – Львів, 1994. – 230 с.
63. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008. – 360 с.
64. Читанка з історії філософії : У 6 кн. Кига 1, 6 / за ред. Г. І. Волинки. – К. : Довіра, 1993. – Кн. 1 - 207; Кн. 6 – 239 с.
65. Ящук Т. І. Філософія історії : Курс лекцій : навч. посіб. / Т. І. Ящук. – К. : Либідь, 2004. – 536 с.

Додаткова:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – 2 вид., випр. й доп. – К. : Генеза, 1996. – 370 с.
2. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст) : підручник для студ. вищих навч. закл. / В. П. Андрущенко. – К. : Тандем, 2000. – 416 с.
3. Арутюнов В. Філософія глобальних проблем сучасності : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц / В. Арутюнов, В. Свінцицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 90 с.
4. Бацунов С. М. Спорт в системі цінностей: теоретичний аналіз [Електронний ресурс] / С. М. Бацунов. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Spr/2006_1/batsunov.pdf.
5. Бенъє Ж.-М. Роздуми про мудрість / Ж.-М. Бенъє. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 168 с.
6. Берко П. Нова парадигма української філософії / П. Берко. – Львів : ЛДМУ ім. Д. Галицького, 2003. – 302 с.
7. Бойченко Ф. В. Філософія історії : підруч. для вищ. навч. закл. / Ф. В. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – 724 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
8. Вернадський В. «Кілька слів про ноосферу» / В. Вернадський // Філософія як рефлексія духу : хрестоматія. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – С. 168-179.
9. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
10. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель // З нім. пер. П. Тарашук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 548 с.
11. Гомілко О. Метафізика тілесності / Ольга Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 301 с.
12. Горак Г. І. Смысл життя, безсмертя буття і доля людини / Г. І. Горак // Філософсько-антропологічні читання'96. – 1996. – Вип. 1. – С. 47-56.
13. Декарт Р. Метафізичні роздуми / Рене Декарт. – К. : Юніверс, 2000. – 304 с.

14. Дельєж Р. Нариси з історії антропології / Роберт Дельєж. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 287 с.
15. Джунь В. В. Принципи гідності особи в спортивній деонтології / В. В. Джунь, А. І. Коваленко // Здоровий спосіб життя : зб. наук. ст. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 15–17.
16. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант // пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 501 с.
17. Колізії антропологічного розмислу / В. Г. Табачковський, Г. І. Шалашенко, Н. В. Хамітов, Г. П. Коваadlo, Є. І. Андрос. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 156 с.
18. Костомаров М. І. Закон Божий. Книга буття українського народу / Микола Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 40 с.
19. Крилова С. Безсмертя особистості : ілюзія чи реальність? / С. Крилова. – К. : Сатсанга, 1999. – 160 с.
20. Левчук Л. Т. Психолоаналіз : Історія, теорія, мистецька практика / Л. Т. Левчук. – К. : Либідь, 2002. – 255 с.
21. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 245 с.
22. Мазур Л. Дух і плоть. Філософія життя та проблема людської тілесності : монографія / Леонід Мазур. – Львів : [б. в.], 2003. – 377 с.
23. Мельник В. Наукова методологія та її рівні / В. Мельник // Філософія як рефлексія духу : хрестоматія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 257-275.
24. Мислителі німецького Романтизму / Упор. Л. Рудницький та О. Фешовець. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 588 с.
25. Ніцше Ф. “Генеалогія моралі Трактат перший “Добро і зло”. Хороше і дурне” / Ф. Ніцше // Філософія : Від витоків до сьогодення : хрестоматія / за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 132-140.
26. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во держ. унів. «Львівська політехніка», 2000. – 296 с.
27. Петрушенко В. Л. Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія :

- монографія / В. Л. Петрушенко. – Львів : Ахілл, 2005. – 320 с.
28. Платон. Діалоги / Пер. з давньогр. – К. : Основи, 1999. – 395 с.
29. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.
30. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. У 2-х т., Т. 1 / Карл Поппер. – К. : Основи, 1994. – 444 с.
31. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей / Ж. Рюс. – К : Основи., 1998. – 669 с.
32. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр. – К. : Основи, 2001. – 854 с.
33. Синиця А. Аналітична філософія : монографія / Андрій Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 303 с.
34. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / Українська академія політичних наук / В. П. Андрущенко (загал. ред.), М. І. Горлач (загал.ред.). – К. : Рубікон, 1997. – 400 с.
35. Тойнбі Дж. А. Дослідження історії / Арнольд Дж. Тойнбі. – К. : Основи, 1995. – Т. 1 – 614 с.
36. Філософія Відродження на Україні : [монографія] / [М. В. Кашуба, І. В. Паславський, І. С. Захара та ін. ; відп. ред. М. В. Кашуба]. – К. : Наук. думка, 1990. – 332 с.
37. Хамитов Н. Філософія. Бытие. Человек. Мир. / Назиб Хамитов. – К. : КНТ, 2006. – 456 с.
38. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії / В. І. Шевченко. – К. : Либідь, 1993. – 188 с.
39. Шелер М. Місце людини у космосі / М. Шелер // Філософія : Від витоків до сьогодення : хрестоматія / за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 261 –269.

Інформаційні ресурси

Бібліотеки:

1. Бібліотека Львівського державного університету фізичної культури, м. Львів, вул. Костюшка, 11.

2. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН, м. Львів, вул. Стефаника, 2.

3. Навчально-методичний кабінет кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури, м. Львів, вул. Костюшка, 11, ауд. 205.

Інтернет:

1. Електронний репозитарій ЛДУФК /// <http://www.repository.ldufk.edu.ua/>

2. Інститут філософії НАН України // <http://www.filosof.com.ua/>

3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ // <http://www.nbuv.gov.ua/>

4. Філософія в Україні // [http // www.Philosophy.ua/](http://www.Philosophy.ua/)

5. Stanford Encyclopedia of Philosophy // <http://plato.stanford.edu/>